

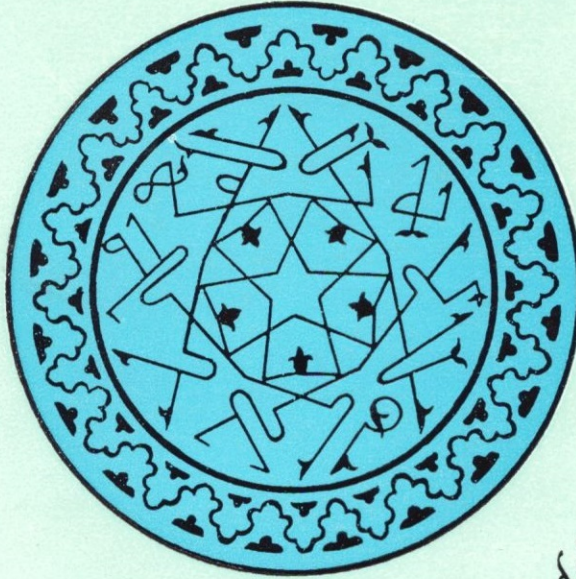
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SELÇUK

Dergisi

SAYI : 3

HAZİRAN - 1988

*1. Alâeddin Keykubat
Özel Sayısı*

SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

SELÇUK

Dergisi

I. ALÂEDDİN KEYKUBAT
ÖZEL SAYISI

S a h i b i :

Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Adına

Prof. Dr. Halil CİN
R e k t ö r

Dergi Hazırlık Komisyonu :

Prof. Dr. Şerafeddin GÖLCÜK (Başkan)

Doç. Dr. Önder GÖÇGÜN (Başkan Yrd.)

Yrd. Doç. Dr. Hasan ÖZÖNDER (Üye)

Yrd. Doç. Dr. Haşim KARPUZ (Üye)

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ALKAN (Üye)

Dergide çıkan yazıların sorumluluğu, yazı sahiplerine aittir.

Adres : Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü - Selçuklu Araştırmaları Merkezi

Tel. : 12 09 91 - 12 09 97 - 12 09 20

K O N Y A

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

AÇIŞ KONUŞMASI

- **Prof. Dr. Halil CİN**
Ölümünün 750. Yıldönümünde Sultan I. Alaeddin Keykubad Sempozyumu Açış Konuşması 3

TEBLİĞLER

- **Prof. Dr. Bahaeddin ÖGEL**
Alaeddin Keykubad Çağında Batı İran'da Çormahan Noyan'ın Durumu ve Statüsü 13
- **Dr. Fedâ Şamil ARIK**
Selçuklular Zamanında Türkiye'de Çıkarılan Kolektif Af'lar (1075 - 1243) 19
- **Dr. Mehmet ÖNDER**
Selçuklu Kubâd - Âbâd Sarayı Çinleri 31
- **Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL**
Anadolu Selçuklu Hükümdarı Alâettin Keykubat I Döneminde Doğu Anadolu Türk Beyliklerinde Millî Kültür Unsurları 45
- **Doç. Dr. Yılmaz ÖNGE**
Alaeddin Keykubad Döneminde Konya'da İnşa Edilmiş Mimarlık Eserleri 49
- **Yrd. Doç. Dr. Kemal GÖDE**
Alâeddin Keykubâd ve Kayseri 61
- **Yrd. Doç. Dr. Mehmet ŞEKER**
"Müsâmeretü'l-Ahbâr"a Göre Anadolu Selçuklu Müesseselerine Bir Bakış 67
- **Remzi ATAÖĞLU**
Alaeddin Keykubad ve Türkiye Selçukluları - Artuklu Münasebetleri 73
- **Yrd. Doç. Dr. Refik TURAN**
Alaeddin Keykubad'ın Doğu Anadolu Siyaseti 79
- **Halit ERKİLETLİOĞLU**
Sultan I. Alâeddin Keykubad Adına, Metbû Meliklerce Bastırılan Müsterek Sikkeler 89
- **Arş. Gör. Mustafa SAFRAN**
Alâettin Keykubat'ın Otorite Anlayışı ve Ümera Katli Meselesi 97

SEMPOZYUMDAN GÖRÜNTÜLER

100

The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that every entry should be supported by a valid receipt or invoice. This ensures transparency and allows for easy verification of the data.

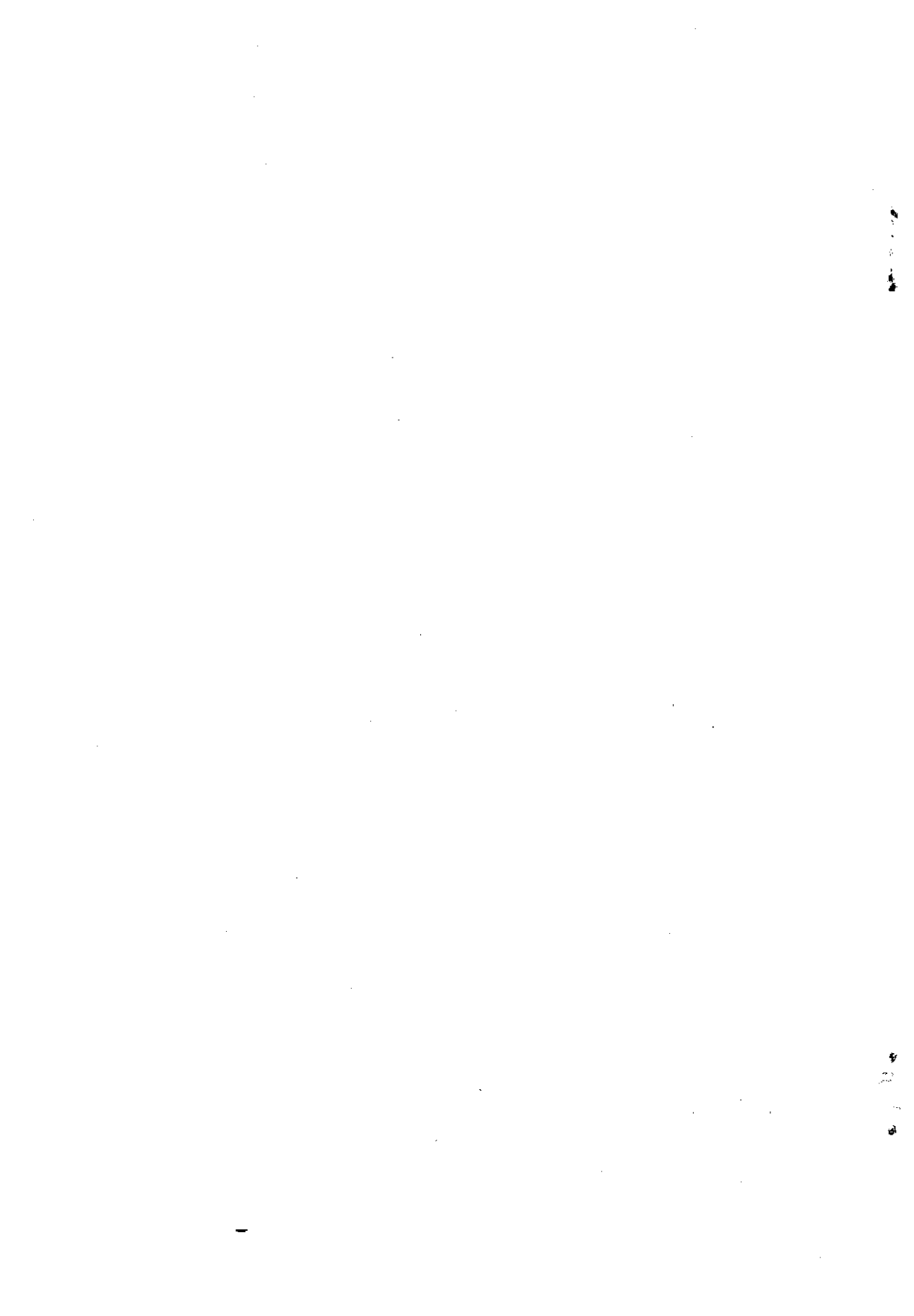
In the second section, the author outlines the various methods used to collect and analyze the data. This includes both primary and secondary data collection techniques. The primary data was gathered through direct observation and interviews, while secondary data was obtained from existing reports and databases.

The third section details the statistical analysis performed on the collected data. This involves the use of descriptive statistics to summarize the data and inferential statistics to test hypotheses. The results of these analyses are presented in a clear and concise manner, highlighting the key findings of the study.

Finally, the document concludes with a discussion of the implications of the findings. It suggests that the results have significant implications for the field of study and provides recommendations for further research. The author also acknowledges the limitations of the study and offers suggestions for how these can be addressed in future work.

101

AÇIŞ KONUŞMASI

**ÖLÜMÜNÜN 750. YILDÖNÜMÜNDE
SULTAN I. ALÂEDDİN KEYKUBAD SEMPOZYUMU
AÇIŞ KONUŞMASI**

4 HAZİRAN 1987

Prof. Dr. Halil CİN
Rektör

Büyük Atatürk'ün "Türk kabiliyet ve kudretinin tarihteki başarıları meydana çıktıkça, bütün Türk çocukları kendileri için lâzım olan atılım kaynağını o tarihte bulabileceklerdir... Büyük devletler kuran atalarımız büyük ve kapsamlı medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, incelemek, Türklüğe ve dünyaya bildirmek bizler için bir borçtur... Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır." vecizelerinin Türk Milli Eğitimine, yükseköğretim kurumlarına verilmiş bir direktif olduğu inancı içinde bugüne kadar düzenlemiş olduğumuz milli tarih ve kültür konularındaki sempozyumlardan sonra Anadolu Tarihinin çok önemli bir devrine taalluk eden I. Alâeddin Keykubad Sempozyumunu düzenlemenin heyecan ve mutluluğunu yaşıyorum.

Bugünü iyi değerlendirmek, geleceği sağlam temeller üzerine inşa etmek için tarihi bilmek, ondan ibret dersleri almak gerekir. Tarih, maziden bugüne ve bugünden geleceğe tutulmuş bir projektör gibidir. Onun aydınlığı olmadan doğru kararlar verilemez.

Atatürk Türk Tarihine verdiği önemin sonucu olarak 1932'de Türk Tarihini Tetkik Cemiyetini kurdu muştur. Türk Tarihi sahasında yapılan değerli çalışmalara rağmen Selçuklu ve Anadolu Selçukluları Tarihi hakkında yapılan çalışmaların yeterli olmadığını ifade etmek gerekir. Ölümünün 750. yılında I. Alâeddin Keykubad devrine böyle bir Sempozyumla, sathi de olsa, bir göz atılmasının Türk geçliğı ve aydını için yararlı olacağına inanıyorum.

Anadolu, Büyük Selçuklu İmparatorluğu ile Ortaasyadan binlerce kilometre uzaklıkta yeni Anavatan olmuştur. Halen 52 milyon Türk'ün yaşadığı Anadolu, dünyada üzerinde tek bağımsız Türk devletinin yaşadığı vatanıdır. 1071 yılında Selçuklu Sultanı Alparslan'ın

Malazgirt Zaferi ile Anadolu'nun kapıları Türklere ardına kadar açılmıştır. Daha önce 25 yılda Ortaanadolu'yu zor geçen Türklerin bu savaştan sonra geçen iki yıl içinde Anadolu'da ayakbasmadıkları yer kalmadı, denizlere kadar uzandılar.

Göller bölgesinde Myriokefalon adlı yerde Bizans İmparatorunu kesin olarak mağlup eden II. Kılıç Arslan, Anadolu'nun ebedi Türk vatani olduğunu Bizansa kabul ve tasdik ettirdi.

Selçuklu hakimiyeti altında Anadolu birliğinin sağlanması ve bugünkü Türkiye sınırlarına ulaştırılması, I. Alâeddin Keykubad (1219-1237)'a nasip olmuştur.

Anadolu Türk kültür ve medeniyetinin temelini atıldığı, fütühat ve kültürel faaliyetlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasının gerçekleştirildiği devre olması bakımından Anadolu Selçuklularını devri büyük önemi haizdir. Bu devrin de her bakımdan en parlak devri Sultan Alaü'd-Din Keykubad'ın Saltanatı dönemidir. Bu bakımdan O'nun devlet adamlığı, güçlü şahsiyeti, kudret ve haşmeti ve bu meziyetlerinin kaynakları üzerinde önemle durmak gerekir.

Alaü'd-Din Keykubad'ın çocukluğu, babası I. Gıyasü'd-Din Keyhüsrev'in Bizansta sürgünde bulunmasından dolayı İstanbul'da geçmiştir. 1203 yılında I. Gıyasü'd-Din, üç bölgelerdeki Türkmen ümeranın teşvik ve desteği ile Anadolu'ya gelip dokuz yıl aradan sonra yeniden tahtına kavuşunca, büyük oğlu İzzü'd-Din Keykavus'u Malatya'ya, ortanca oğlu Alaü'd-Din Keykubad'ı da Tokat'a göndermiştir. Alaü'd-Din Keykubad'ın Şeh-zadelik döneminde Tokat'ta eğitim görmüş olması ve burada yöneticilik yapması çok anlamlıdır. Çünkü, Tokat ve Amasya yöresi Danişmend Oğullarından tevarus eden yazılık ve Türkmencilik mefkuresinin hakim olduğu yöre idi. Yöre bu karakterini Osmanlı zamanında da muhafaza etmekteydi.

II. Kılıç Arslan Anadolu'nun siyasi birliğini te'sis ettiği halde ülkesini 11 oğlu arasında taksim etmişti. Bu sultan daha hayatta iken oğulları taht mücadelesini başlattılar. Bu mücadeleler sonunda bütün kardeşlerini mağlup ederek Anadolu'nun birliğini yeniden kurmayı başaran Tokat Şehzadesi Rüknü'd-Din Süleyman Şah olmuştur.

II. Gıyasü'd-Din'in kötü yönetimi Anadolu Selçuklu Devletini bir badireye sürüklemekte iken Anadolu'yu bu kötü durumdan kurtarma operasyonu olan Baba İshak harekâtı gene Amasya ve Tokat'ta organize edilmişti. Timur Leng'in Anadolu'yu istilasından sonra Osmanlı Devleti parçalanmışken devleti bu durumda kurtaran ve Osmanlı Devletini yeniden kurmayı başaran gene Amasya Şehzade-

si olan I. Mehmed Çelebi olmuştur. Tarihçi Paul Wittek haklı olarak bunun bir tesadüf olmadığını, Amasya ve Tokat yöresindeki Danişmend Oğullarından intikal eden gazilik şuuru ve Türkmencilik mefkuresi ile izah eder. İşte Alaü'd-Din Keykubad'da Tokat şehzadesi olarak burada eğitilmiş ve yöredeki gazilik ve Türkmencilik mefkuresi içinde tav almış bir şahsiyete sahiptir. Bu meziyetinden dolayı Türkmenler O'nu "Uluğ" Sultan diye anıyorlardı.

Alaü'd-Din Keykubad kültürü bir Sultan olarak tanınır. Arapça, Farsça ve Rumca biliyordu. Hey'et ilmine vakıf idi. Ahi Evren diye bilinen şeyh Nasirü'd-Din Mahmud "Yezdan-Sinaht" adlı eserinde onu "Hakim" (Filozof) bir kişi olarak anmaktadır. Ahi Evren, Sultan Alaü'd-Din'in emri ile İbn Sina'nın bazı eserlerini tercüme etmiştir. Demek ki İbn Sina'ya ilgi duymaktaydı. İbn Bibi de onu okumayı seven bir hükümdar olarak zikr etmekte, Nizamü'l-Mülk'ün "Siyaset-name"sini, İmam Gazzali'nin "Kimya-i Saadet"ini ve Kâbus'un "Kâbus-name"sini çokça mütalaa ettiğini kaydetmektedir. İlim adamlarına çok değer verirdi. Bu yüzden ona eser ithaf eden bilginlerin sayısı oldukça kabarıktır. Kubad-Abad Sarayında ilim adamlarını huzuruna kabul eder ve onlara sohbet etmekten hoşlanırdı. Şiir ve edebiyata düşkündü. Günümüze intikal eden birkaç beyt Farsça şiiri onun yüksek şiir zevkine sahip olduğunu göstermektedir.

34. Abbasi Halifesi en-Nasır Lidinillah, elçisi Şihabu'd-Din Suhreverdi ile gönderdiği Futuvvet üniformasını muhteşem bir törenle giyerek Futuvvet mesleğine girmiştir. Bu bakımdan Futuvvet (Ahi) teşkilatı'na mensup şeyhlerle sıkı bir diyalogu vardı. Sultan Alaü'd-Din dindarlığı ile de tanınmıştır. Necmü'd-Din'i Dâye, Meşhur Şeyh Sühreverdi ile Malatya'da vaki olan görüşmesinde Sühreverdi'nin Sultan Alaü'd-Din hakkında şöyle dediğini nakl eder. "Gerçi Padişahlara yakın olmak alimler için iyi değil ama sen bu genç, dindar, ilimden nasibini almış, ilmi ve alimleri koruyan Sultanın hizmetine gir". Sühreverdi'nin bu öğüdü üzerine Necmü'd-Din-i Dâye Kayseri'de Sultan Alaü'd-Din Keykubad'ın hizmetine girmiş ve "Mirsadu'l-İbâd" adlı meşhur eserini O'na takdim etmiştir. Gene İbn Bibi Sultan Alaü'd-Din'in Eş'ari ve Şafii olduğunu ve dini vecibelerini titizlikle yerine getirdiğini yazmaktadır.

Genel olarak Selçuklu Sultanları Anadolu'da geniş bir müsamaha ve hoşgörü ortamı yaratmışlardı. Çeşitli din ve milletlerin bulunduğu o günün Anadolu'sundaki kültürel şartlar bunu gerektirdiği gibi, vasıflı yöneticiden de beklenen budur. Meşhur İsrakî filozof Maktul Şihabu'd-Din Suhreverdi, Diyarbakir'de bulunmuş, Artukoğ-

lu İmadu'd-Din Kara-Arslan'a "el-Elvahü'l-İmâdiye" adlı eserini sunmuştur. Tokat'da da bulunmuş, orada da II. Kılıç Arslan'ın oğlu Süleyman Şah'tan saygı görmüş ve bu Sultana da "Pertev-name" adlı eserini sunmuştur. Aynı zat Halep'e gitmiş, Salahu'd-Din Eyyubi'nin oğlu El-Meliku'z-Zahir tarafından zındık olduğu gerekçesi ile idam edilmiştir. Yani fikirlerinden dolayı öldürülmüştür. Bu durum Selçuklu devlet adamlarının fikir ve inanç özgürlüğüne ne kadar değer verdiklerine güzel bir örnek teşkil eder. Şüphesiz Alaü'd-Din Keykubad da en az selefleri kadar hoşgörü ve müsamaha sahibi bir Sultan idi. Dostları, sohbet arkadaşları arasında Ermeni, Rum kişiler de vardı. Zevcesi Kirfard'ın kızı Hona Hatun, uzun süre dinini muhafaza etmiş, ancak sonunda kendi rızası ile İslâmiyeti kabul etmiştir.

Sultan Alaü'd-Din Keykubad içte ve dışta Anadolu'nun güvenliğini tam olarak sağlamış ve buna büyük bir önem vermiştir. Kıbrıs'ta haçlıların Anadolu sahillerine yaptıkları baskınları durdurmak için Silifke'den Antalya'ya kadar olan Güney sahillerinde bir çok kaleler inşa ederek Güney sahillerini emniyet altına almıştır. Keza haçlı kuvvetleriyle ittifak içinde bulunan Çukurova Ermeni Prensligine de ağır bir darbe indirerek Güney sahillerin güvenliğini bozan davranışlarını önlemiştir. Cenevizliler Trabzon Komnenleri ile ittifak halinde hareket ederek zaman zaman Anadolu'nun Karadeniz'e açılan ticaret limanı olan Samsun ve Sinop'a baskınlar düzenlemekte ve Anadolu'nun Kırım ve Sağdak ile olan ticaretini engellemekte idiler. Alaü'd-Din Keykubad, Hüsamü'd-Din Çoban komutasında bir donanmayı Kırım'a sevk ederek Kırım'daki limanlarda güvenliği sağladığı gibi, Trabzon'a da bir sefer düzenleterek Komnenosları tedip etmiş ve yeniden haraca bağlamıştır.

Selçuklularla Eyyubiler arasında öteden beri bir sürtüşme mevcuttu. Salahu'd-Din el-Eyyubi, Adıyaman (Hisn-ı Mansur) ve Maraş yöresini Selçuklulardan almıştı. Alaü'd-Din Keykubad, Eyyubi prensi El-Meliku'l-Kamil'i yenerek Adıyamadan ve Maraş yöresini Eyyubilerden geri aldı. Bu olaydan sonra Sultan Alaü'd-Din, Doğu Anadolu seferine çıktı. Harput ve Erzincan'ı zapt etti. Bu sırada Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmı Celalü'd-Din Harzem-Şah tarafından işgal edilmiş bulunuyordu. Moğolların önünden kaçarak Doğu Anadolu'ya giren ve Ahlat'ı zaptedip, burayı kendisine karargah tutan Celalü'd-Din Harzem-Şah, Anadolu'nun güvenliğini tehdit etmekteydi. Alaü'd-Din Keykubad, Celalü'd-Din Harezm-Şah üzerine yürüdü. "Yassı-çemen" mevkiinde onu mağlub ederek Doğu Anadolu'nun güvenliğini sağladı. Daha sonra Kemâlü'd-Din Kâmyâr komutasın-

da bir orduyu doğuya sevk ederek Gürcistan'a kadar bütün Doğu Anadolu'yu hakimiyeti altına aldı. Bu sırada Azerbeycan'a giren Moğollar, Alaü'd-Din Keykubad'ın vefatından sonra Moğol Orduları Anadolu'ya girebildiler.

Sultan Alaü'd-Din Keykubad'ın dahili siyasetinin Türk siyasi tarihi içinde özel bir yeri vardır. Her şeyden önce devlet yönetiminde Türk unsuruna dayanmıştır. Onun zamanında Türkmen Şeyhler büyük himaye gördükleri gibi, kolonizatör Türk dervişlerinin faaliyetleri desteklenmiş ve Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması yolunda büyük kültürel hizmetler gerçekleştirilmiştir.

Alaü'd-Din Keykubad, zamanında alışılmışın aksine devlet idaresinde yüksek mevkilere Türkmenler tayin ediyordu. Bu durum öteden beri Anadolu'ya gelip devlet idaresinde yüksek mevkilere yerleşen İran unsurundan kişiler ile Türkmen dervişler ve devlet memurları arasında sürtüşmeler yol açmıştır. Kayseri'de yöneticilerle Türkmenler arasındaki sürtüşme çatışma noktasına gelince, Alaü'd-Din Keykubad Konya'dan süratle Kayseri'ye gelmiş ve Türkmenler lehine siyasette bulunarak olayı yatıştırmıştır. Onun bu siyasi tutumu Türkmen halkın çeşitli sosyal, kültürel, ekonomik teşkilatlar kurmalarına vesile olmuştur. Selçuklular devrinin en ilgi çekici kuruluşu olan Ahi Teşkilâtı, (Ahiyan-i Rum) ilk olarak Alaü'd-Din Keykubad'ın babası I. Gıyasüd-Din Keyhüsrev zamanında Kayseri'de kurulmuştur. Alaü'd-Din Keykubad zamanında bu teşkilâtın bütün Anadolu Şehirlerinde örgütlenmesi sağlanmıştır. Şehirlerde beledi ve ticari faaliyetlerle ilgili hizmetler bu teşkilat mensuplarına görürülür olmuştur.

Alaü'd-Din Keykubad zamanında Ahi teşkilatı yanında Anadolu Bacıları (Bacıyan-ı Rum), Anadolu gazileri (Gaziyan-i Rum), Anadolu Abdullahı (Abdalan-ı Rum) gibi Türkmen halkı arasında kurulan sosyal, kültürel, iktisadi, siyasi, ve askerî nitelikli örgütler faaliyetlerini en üst düzeyde yürütmekteydiler. Bu örgütler Alaü'd-Din Keykubad'dan sonra da varlıklarını sürdürmüşlerdir. Fakat hiç bir devirde Keykubad zamanında olduğu kadar başarılı olamamışlardır. Bu örgüt mensupları devlete ve topluma hizmeti iman zevki haline getirmişlerdi. Köseadağ yenilgisinden sonra Anadolu Moğol istilasına uğradı. Selçuklu Devleti, Moğol egemenliğinin altına girmişken bu örgütler Moğol iktidarına karşı direnişe geçmişlerdir. Bu direnişler XIII. asrın sonuna kadar sürerek, Moğol Emperyalizmi'nin güdümüne girmiş bulunan Selçuklu devletinin yıkılması ile birlikte Moğol iktidarının göçüşüne de neden olmuştur.

Alaü'd-Din Keykubad devrinde Anadolu'nun her tarafına yayılması sağlanan bu örgütlerin faaliyet ve mücadeleleri sonunda Türkmen Beyler, istiklallerini ilân ederek Anadolu'da Moğol iktidarının çöküşüne, Türklük şuurunun uyanmasına yol açmıştır. Bu hal Anadolu'da Türk dili ve edebiyatına değer verilip işlenmesi ve gelişmesine de vesile olmuş ve Türk edebiyatı ürünlerini vermeğe başlamıştır. Fuat Köprülü, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve güçlenmesinde bu dört kardeş kuruluşun ne kadar büyük rol oynadıklarını tafsilath bir biçimde dile getirmiştir. Ahmet Eflaki'nin "Menakibü'l-arifin" adlı eserinde Türkmenlerin bu faaliyetlerinin Selçuklu Devleti ile birlikte Moğol iktidarının çöküşüne neden olduğunu dile getirerek üzüntüsünü ifade etmesi, Anadolu'da Moğol Emperyalizmi ile ittifak içine giren İran unsurundan olanların zihniyetini yansıtmaması bakımından enteresan ve hatta ibret vericidir.

Keykubadın kültürel siyaseti yanında iktisadi ve ticari siyaseti de büyük önem taşımaktadır. O'nun zamanındaki inşa faaliyetleri ile Anadolu en yüksek medeniyet seviyesine ulaşmıştır. Akdeniz ve Karadenizde giriştiği askeri faaliyetler O'nun Anadolu'daki ticareti desteklemek amacına yöneliktir. Venediklerle ve Bizans ile akt ettiği ticari anlaşmalar ticarete ne kadar önem verdiğini belgelemektedir. Anadolu birçok yönlerden gelen kervan yollarının yoğunlaştığı, kesiştiği bir ülke durumundaydı. Bu ticari seyrü seferin emniyet içinde yürümesi maksadıyla Anadolu baştan başa Kervan-Saraylarla donanmıştı. Aynı sırda yaşayan Zekerya el-Kazvini ve Yakut el-Hamevi, Anadolu'daki ticari faaliyetlerin nizam ve intizam içinde yürütüldüğünü, ülkenin kervan-saraylarla donatıldığını anlatmış ve bunun dünyanın hiçbir yerinde bulunmadığını yazmışlardır.

Selçuklular zamanında Kayseri'de "Yabanlu Pazarı" denilen birde Milletlerarası pazar yeri vardı. Her sene yazın belli bir süre kurlan bu pazara Suriye, Mısır, Irak, İran, Kafkasya, Soğdak, Bizans ve Venedik'ten tüccarlar gelir mallarını pazarlar ve ilgi duydukları malları ülkelerine götürürlerdi. Alaü'd-Din Keykubad devri Yabanlu pazarının en verimli ve en sağlıklı işlediği devre olmuştur. Bu devirde Anadolu, dünyanın en müreffeh beldesi durumundaydı. Belki tarihinin de en mutlu çağı bu çadır. Alaü'd-Din Keykubad devrinin yazarı Necmu'd-Din-i Dâye "Mirsâdu'l-ibâd" adlı eserinin önsözünde bu hususu şöyle anlatmaktadır; "Müslümanlar adalet, asayiş ve huzuru, Selçuklu hanedanının kutlu sancağı gölgesinde bulunmuşlardır. Bu dindar Sultanlar zamanında yapılan medrese, hanikâh, kervan-saray, hastahane ve köprüler hiç bir devirde ve hiç bir yerde

görülmemiştir. Bu ülkede müslümanlar bu kutlu hanedana dua ve övgü ile meşguldürler.”

Kazvinli Zekeriya ise, Selçuklu Hanedanının ülkelerini imar ettiklerinden söz ederken hanedana mensup kadınların da bu imar faaliyetlerinde rol aldıklarını, kervan-saraylar, imaret ve hastahaneler yaptıklarını, vakıf müesseseleri kurduklarını, Anadolu'daki ağır kış şartlarına rağmen bu kervan-saraylar sayesinde ticari faaliyetlerin aksamadığını övgü ile anlatmaktadır. Devrin bir çok tarihçileri güçlü siyasî otoritesinin yanında ülkesini imar etmede Alaü'd-Din Keykubad'ın emsalsiz bir hükümdar olduğunu ifade etmişlerdir. O'nun zamanında inşa edilen eserlerden bugün ayakta duranlar dahi sayılamıyacak kadar çoktur.

Türk tarih bir çok şansızlıklarla doludur. Bu şansızlıklardan biri de Uluğ Sultan Alaü'd-Din Keykubad'ın genç yaşta (45-50) bir su-i kade kurban gitmesidir. Sultan büyük oğlu Gıyasu'd-Din'in yetersiz olduğunu farketmiş ve Eyyubi Melikesinden doğan küçük oğlu İzzü'd-Din Kılıç Arslan'ı veliht tayin etmişti. Gıyasu'd-Din de öteden beri Alaü'd-Din Keykubad'a muhalif olan Ümera ile ittifak ederek Kayseri'deki bir ziyafette yemeğine zehir katıp O Ulu Sultan'a kıymışlardır. (1237) Alaü'd-Din Keykubad'ın ölümü ile Anadolu'nun talihi ters dönmüştür. Huzur ve refah dolu olan Anadolu O'nun ölümünden hemen sonra anarşi, ızdırap dolu bir ülke halini aldı. İbn Bibi 1280 yılında tamamladığı eserinde “O'nun ölümünden bu güne kadar kimsenin yüzü gülmedi ve kimsenin boğazından tatlı şerbet geçmedi. Diyar-ı Rum (Anadolu) sürekli bir inhitat içinde kaldı” demek suretiyle bu gerçeği ifade etmektedir. O'nun ölümünden sonra Selçuklu hanedanı içinde bir daha kudretli sultan çıkmadı. Bu hanedan içinde Uluğ Sultan Keykubad mümtaz bir hükümdardır. O'ndan birkaç sene sonra Moğollar Anadolu'yu işgal ettiler. Selçuklu Hanedanı XIV. asır başına kadar Moğol hakimiyeti altında varlığını sürdürdü. Alaü'd-Din Keykubad zamanında sağlam temeller üzerine kurulan kültürel ve sosyal müessese ve örgütler uç bölgede yeniden filizlenerek Osmanlı Devletinin zuhuruna vesile olmuştur.

S O N U Ç

Askeri fetihler ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar, bu fetihler kültürel tedbirlerle, bir takım altyapı müesseseleriyle desteklenmedikleri takdirde yok olmaya, erimeye mahkumdurlar. Tarihte bu tür fetihlerin örnekleri pek çoktur. Moğol fetihleriye bunun tipik bir

örneğidir. XIII. asırda hemen bütün Asya'yı fethettikleri halde, fethettikleri beldelere kendilerine mahsus bir kültür ve kültürel müesseseler götürmedikleri için o beldelerin yerli halkları ve kültürleri içinde kısa sürede eriyip yok olmuşlardır.

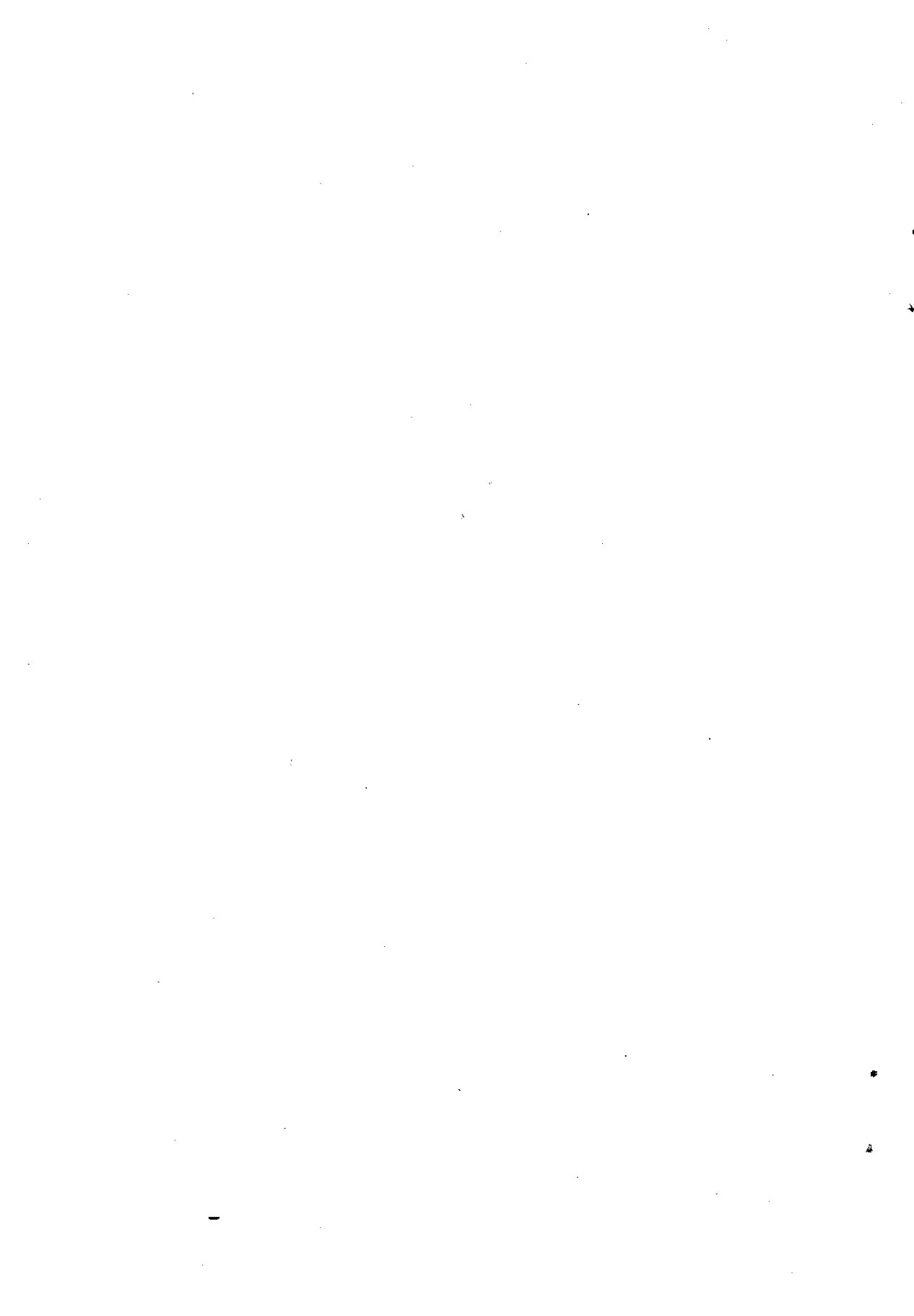
Türkler Anadolu'yu fethettikten sonra Anadolu'da çok çeşitli müesseseler vücuda getirdikleri gibi, yoğun bir kültürel faaliyet içinde de bulunmuşlardır. Bugün dahi Selçuklular zamanında yerleşim yeri olmuş yöre ve beldelerle o devirden kalma pekçok tarihi eser mevcuttur. Bu müesseselerin en önemlileri cami, medrese, tekke, zaviye, kervan-saray, hastahane, hamam, türbe, suyolu ve askeri gayeyle yapılanlardır.

İşte bu altyapı müesseseleri sayesinde ki, Fatih Türkler Anadolu'da erimeyip burayı yurt edinebilmişlerdir. Böylece Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması gerçekleşmiştir. Fetihden sonra bu müesseselerle Anadolu'da Türk-İslâm medeniyetinin temelleri atılmıştır.

İşte Alaü'd-Din Keykubad devri bu hizmetlerin en yoğun ve en düzenli biçimde yürütüldüğü devirdir. O'na Uluğ Sultan denmesinin sebebi de budur. Anadolu Türk kültür ve medeniyetinin en önde gelen mimarlarından olması bakımından daima saygı ile anılmaya lâyıktır.

1071 Malazgirt Zaferi ile kurulan, II. Kılıç Arslan'ın 1176 Myriokefalon Zaferi ile korunan, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1922'deki Başkomutanlık Zaferi ile kurtarılan Türk vatanının ebedi bekçiliği suuru ile hepimizi saygılarımla selâmlıyorum.

TEBLİĞLER

ALAEDDİN KEYKUBAD ÇAĞINDA BATI İRAN'DA ÇORMAHAN NOYAN'IN DURUMU VE STATÜSÜ

Prof. Dr. Bahaeddin ÖGEL (*)

Selçuklu araştırmalarında, yaygın olarak Anadolu ve İbn Bîbî kaosunun içinde kalınmıştır. Halbuki Anadolu Selçuklularının dışında ve komşularında da, ayrı bir dünya vardır. Bu bakımdan Bizans, oldukça işlenmiş ve tanınmıştır.

Çingiz Han istilasından sonra yerli kaynaklar bir Moğol korkusu ve dolayısıyla nefreti ile dolmuşlardır. Haklı bile olsa bu itibarıyla, modern tarihçilerimizde de devam etmiştir.

Bunun içindir ki Anadolu Selçuklu tarihinde, İlhanlılar ile olan münasebetler, kronolojik bir dizi halinde sıralanmışlardır.

"Çingiz Han'ın devlet geleneklerini", bilip tanımadan olayları karakterlendirip, sosyal bir mana ve statü içine oturtmak mümkün değildir. Çünkü Çingiz Han'ın ordu gelenekleri, her yerde belirli bir kalıp içinde görülmüştür. Özellikle Çingiz Han çağında ve Ögedey Han'ın saltanatının ortalarına kadar, bu gelenek devam etmiştir.

"Büyük generaller niyâbeti", Çingiz Han'ın ordu ve devlet geleneğinin temelini teşkil eder. Anadolu tarihçileri Çormahan'ı ve onun yetiştirdiği Bayçu'yu, birer Moğol generali gibi görürler. Çormahan, kimdi? Yetkisi ve mevki ne idi? Bunu anlatabilmek için, aynı çağda Çin'de ve Güney Rusya'da bulunan iki büyük generalin, yetki ve özellikleri üzerinde duralım:

Çingiz Han geleneğinde, akın yönleri çok önemli bir yer tutar. Güney Rusya veya Kıpçak ülkelerine karşı ilk akını, Çingiz Han'ın büyük oğlu Cöçi başlatmıştı. Cöçi, moğolca misafir demektir. Bunun içindir ki Cöçi için, daha çok türkçe Tüşi-Han denmiştir. Marco Polo da Çingiz Han'ın bu oğlunun adının, Kubilay Han'ın başkenti Han-Balık'ta türkçe olarak anıldığını duymuş ve seyahatnâmesine böyle geçirmiştir.

«İLHANLIK» anlayışı Çingiz Han devletinde böyle başlamıştır. Çingiz Han'ın büyük oğlu Cöçi bu akın, Çingiz Han'ın büyük generali, “dört külüg”ü veya “dört köpek”inden biri olan, Kubilay No-yan'ın yanında ve himâyesinde yapmıştı.

Bu gelenek Güney Rusya'da Cöçi'nin oğlu Batu ile devam etmişti. Batu'da, yine Çingiz Han'ın Büyük generali, ünlü Sübedey'in himaye ve gözetimine verilmişti. Çingiz Han'ın en büyük torunu olması nedeniyle, İL-HAN, yani “şube hanlığı” ünvanı verilmişti. Çingiz Han devletinde ilk “İl-hanlık” uygulaması, böyle başlamıştır.

“Büyük general niyâbeti”, en açık olarak, Çin'de görülür. Çingiz Han'ın Çin'den geri döndüğü zaman sınırların genişletilmesine, Büyük General Mukali memur edilmişti. Bu, efsane gibi bir generaldir. Ünlü Çin seyahat-nâmesi Mêng Ta Pei-lu'nun dediğine bakılırsa, otağının önüne Çingiz Han gibi 9 tuğ dikiyordu.

Yani Çin'deki Mukali, İmparatorluk alâmetleri taşıyordu. Çinliler de onu, “devletin kralı”, yani Kuo-wang adı ile anıyordu.

Batıdaki veya İran'daki Büyük General Çormahan da, -Çin'deki Mukali gibi-, aynı vazife, aynı mevki ve aynı statüye sahip idi. Belki Çin'deki -Mukali'- karakter ve yaratılışı çok sert; -Prof. Şpuler'in de dedikleri gibi-, İran'daki Çormahan'ın yaratılışı daha yumuşak ve esnek idi.

Çormahan, Korçı, yani Çingiz Han'ın kendi eliyle taktığı, okluğu taşıyan bir kimse ünvanını taşıyordu. Çorçılar başlangıçta, Çingiz Han'ın en yakınları ve muhafızları idiler. Hizmet ve sadakatta kusur etmemişlerdir. Sonradan bu, büyük memuriyet ünvanı olmuştur. Bu ünvanı en iyi açıklayan, Paul Pelliot'dur: (*Histoire des Campagnes de Genghis Khan*, s. 20, 75, 300). Ancak şuna işaret etmede yarar vardır. Bo'orçı ve Mukali, rütbe bakımından, Çormahan ile diğer korçılardan daha üstündürler.

Ürgenç şehri alındıktan sonra oğulları, Çingiz Han'ın hakkını ayırmamışlardı. Çingiz Han, oğullarına çok kızdı. Çingiz Han'ı yaştırmak için ilk önce Büyük generaller Bo'orçu ile Mukali dilekte bulundular. Ondan sonra da, iki Korçı ile Çormakan Korçı, Çingiz Han'la konuştular. Bu da bize, Çingiz-Han'ın ordu protokolu üzerinde bir fikir vermektedir. Çormahan, çok önemli bir kişi idi. Bundan sonra da Çingiz Han'a iki korçı ile birlikte şöyle diyorlardı:

“— Eğer sen, Tibet köpeği olan bizleri, düşman üzerine gönderirsen; biz, yerin ve göğün inayetiyle, düşmanın halkını yeneriz...

Hangi halkları dersen; mesela Batıda, Baktat (Bağdat) halkının (hükümdar) Kalibay-Soltan (Halife Sultan) var, diyorlar. İşte ona karşı yürüeyebiliriz!" (Moğolların Gizli Tarihi, 260).

1220-1222 DE, "BÜYÜK GENERAL TAYİNLERİ" :

Yukarıda da belirttiğimiz gibi tayin vevazifelendirme gelenekleri, rastlantı yolu ile olmuyordu. Çormakan, İran'a tayin edilirken; bir diğer büyük general de Herat ve Merv'e doğru gönderiliyordu. Yine ünlü ve büyük general Sübedey'de Güney Rusya, Kıpçak üzerine gönderiliyordu. Bu tayinler, 1220-1222 yılları arasında oluyordu. Bunun üzerinde aşağıda duracağız. Çormahan, Türkistan'da ve Çingiz Han'ın yanında bulunurken, "sınırları Bağdat'a doğru genişletmesi vazifesi" ile memur ettik :

"... Çingiz Han, (oğullarının) durumunu anladı. Bu sözler üzerine yumuşadı ve onların sözlerini doğru buldu." Şöyle dedi :

"— İki Korçı ... ve Çormahan'ın hizmetlerine karşılık olarak, sunları emrediyorum. İki Korçı.. yanımda kalacaklardır. Ötöget'li Çormahan'ı, Bağdat halkına ve Kalibay-Soltan'a (Halife - Sultan) karşı göndereceğim!..." : (Moğolların Gizli Tarihi, par. 260). Arkaya verilen emirler arasında, Sübedey'in, Güney Rusya'ya gönderir. Aynı vazife ile. Bundan sonra da Çingiz Han, Moğolistan'a döner.

"İRAN BÜYÜK GENERALLİĞİ"ne Çormahan, en az 1222 yılından önce, "üstün yetki" ile tayin edilmişti.

1229 TAYİNLERİ :

Çingiz Han geleneklerine göre, her yeni hakanın tahta çıkışında, veya Büyük Kurultaylardan sonra, generaller tayin edilir ve devleti genişletmek için, yeni akınlar düzenlenirdi. Uzun bir sessizlikten sonra, Çormahan'ın adı, yeniden tarih sahnesine çıkıyordu. Böylece, "İran, Rusya ve Çin" akınları, yeniden başlatılmış oluyordu. Emirde, İran için şöyle deniliyordu :

"Ögedey, Han seçilip, sarayda vazife görmekte olan onbin muhafızı ile devletin merkezini idaresine aldıktan sonra, önce büyük kardeşi Çağatay ile konuştu. Çingiz Han tarafından tamamlanamayan, Baktat'a, Kalibay-Soltan (Halife Sultan) a karşı gönderilmiş olan Çormahan-Korçı'ya yardımcı olmaları için, (Moğol generalleri) Okutur ile Möngetü'yü gönderdi..." (Moğol-

ların Gizli Tarihi, par. 270). Adların yazılışlarını, P. Pelliot'ya göre yapıyoruz: *Histoire Secrète des Mongols*, Paris, 1949, s. 111).

Görülüyor ki İra n'daki akınların yavaş gittiklerini, Çingiz Han'ın oğulları da kabul ediyorlardı. Moğolların Gizli Tarihine göre Çormahan, bu sırada İra n'da idi. Değerli meslektaşım Prof. Dr. Faruk Sümer ise, "Çormagun, Moğolistan'dan bir yel gibi geldi", diyordu: (*Anadolu'da Moğollar*, Selçuklu araştırmaları dergisi, 1970, s. 1).

Eğer bu emir, tahta çıkma kurultayında verilseydi, bu doğru olurdu. Çünkü kurultaya, Çingiz Han'ın bir yakını olan Çormahan'ın da iştirak etmesi gerekirdi. Dönüşte de böyle bir yel gibi gelmiş olabilirdi. Yok emir bir süre sonra verilmiş ise, Moğolların Gizli Tarihi'nin de dediği gibi, Çormahan vazifesi başında bulunuyordu.

Baycu Noyan, Moğolistan'dan mı gelmişti, yoksa Çormahan'ın yetiştirdiği kendi mâiyetinden birisi midir? Bu da karanlıktır. Ayrıca Reşideddin, Moğolların Gizli Tarihi'nde adları geçen ve yardıma gelen iki büyük Moğol komutanının da adlarını anmıyordu. Bu yeni ordu, Celaleddin Harezşah üzerine geliyordu. Çormahan'ın baş komutan olduğu bu ordu, 4 tümeninden oluşuyordu. Baycu, bu tümenlerden birinin komutanı idi. Görülüyor ki Baycu, 1128-1231 yılları arasında, tümen komutanı idi.

Anadolu kaynaklarına göre Baycu, şöhret kazanmak için Kösedag savaşını yapmıştı. Çingiz Han geleneğine göre, Çormahan sağ iken, bu mümkün değildir. Baycu'nun bir yerden emir alması gerekir. Zaten bunlar, hanedana, İl-Han, yani Batu'ya bağlı idiler. Kösedag savaşından sonra yapılan anlaşma da, Batu'nun tasdikine sunulmuştur.

Yine bir söylentiye göre, Çormahan 1246 da öldüğünde yerine Baycu geçmişti. Bazı kaynaklar ise, 1246 dan sonra Çingiz Han'a yakınlığı dolayısıyla, idareyi Çormahan'ın Hatunu İl-Tına Hatun ele almıştı. Çingiz Han geleneğine göre bu mümkündür. Baycu, ikinci sınıf bir zümredendir. İcraati, yine Baycu yapmış olabilir.

1237 de Göyük Han, Büyük General Sübedeyi Çin'e; Büyük general Elcigidey'i batıya tayin ediyor. İkisi de, aynı rütbede görünüyorlar. Elcigidey'in daha önce Çin büyük generali olduğu anlaşılıyor.

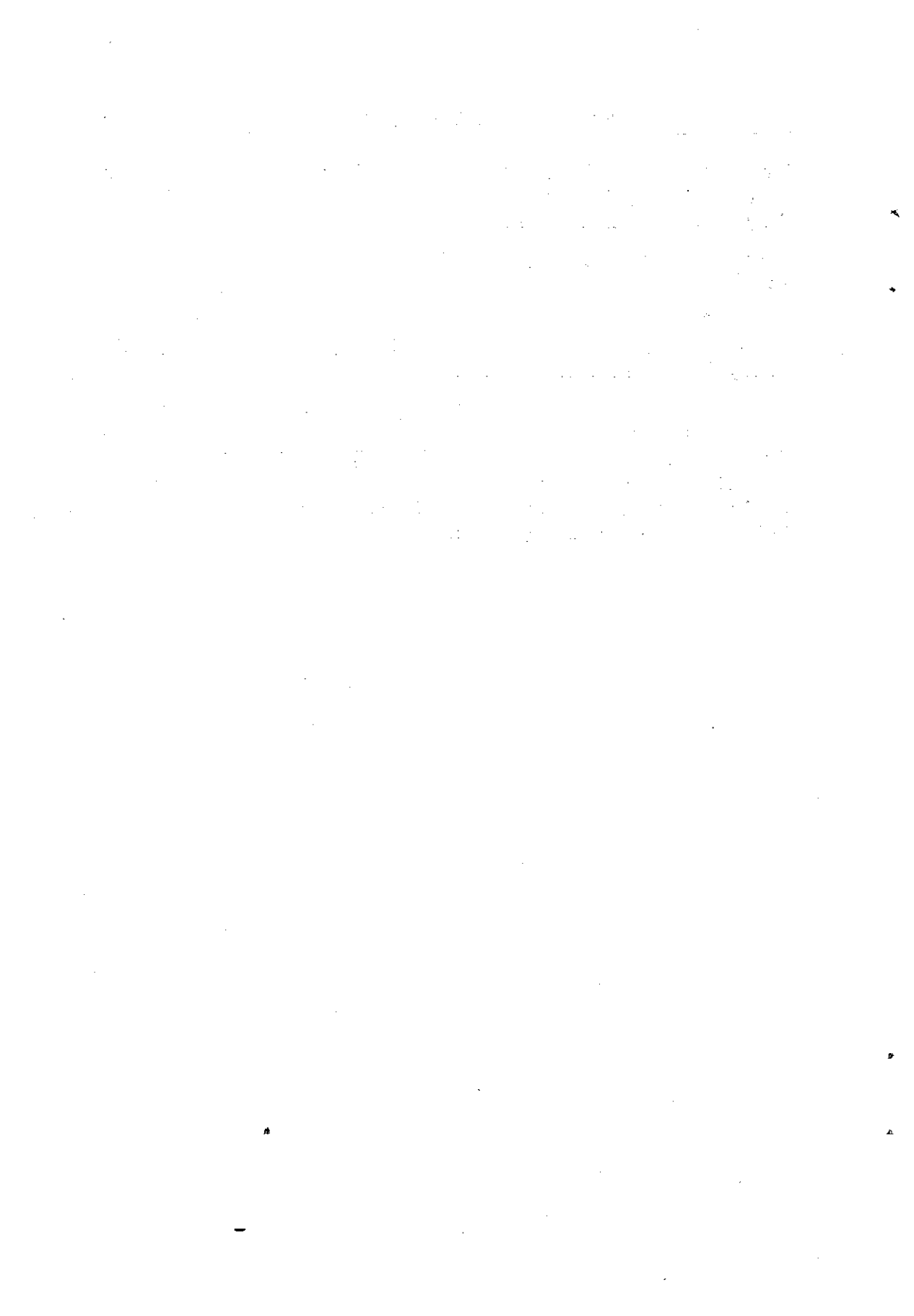
Baycu'nun başarıları ile gözleri kamaşmış olan Batı kaynak-

ları, onun Baycu'nun yardımcısı olduğunu yazıyorlardı. Çingiz Han'ın ünlü Büyük generali Sübedey'in rütbesinde olan Elcigidey, Baycu'nun mâiyetine nasıl girebilirdi?

Anladığımızı göre Baycu, bütün başarılarına rağmen, bir bölge generali olduğundan, İran Büyük Generallğine geçememişti.

Nitekim Batı valisi Argun - Aka, Göyük Han'ın emri ile Elcigidey ile işbirliği yapmıştı. Bu işbirliği, 1249'daki bir yarlıkta veya emirden sonra olmuştu.

Görülüyor ki, ÇİNGİZ HAN GELENEĞİNİ tanımadan, Anadolu Selçuklu tarihi üzerinde, güvenle durmak mümkün değildir. Moğol istilasından sonra ise ÇİNGİZ HAN GELENEĞİ, müesseseleri ile geldi. Bunları inceleyebilmek için, elimizde bası kıstas, miyâr ve kriterler olmalıdır. Yoksa Selçuklu ve Çingiz Han geleneklerini birbirine karıştırmış oluruz.

SELÇUKLULAR ZAMANINDA TÜRKİYE'DE ÇIKARTILAN KOLLEKTİF AF'LAR (1075 - 1243)

Dr. Fedâ Şamil ARIK (*)

Modern ceza hukukundaki "genel af" yetkisini tam olarak karşılamasa da, bazı bakımlardan az-çok ona benzetilebilecek olan bu hukûkî tasarruflar, esas itibâriyle ceza vermekten ferâgat etmek, suçları resmen unutmak anlamına gelip, cezaların infâzını düşürmüşler, kaldırılmalarını gerektirmişlerdir. Türkiye Selçukluları'nda, aşağıda sözünü edeceğimiz çeşitli vesilelerle çıkartılan bu af tasarruflarını, diğerlerinden ayıran belli-başlı özellikler şunlardır: Ancak bir kanunla (fermân) yapıp, ilân edilebilirler; anonim objektif, ve kollektif'tirler; gayri şahsî ve umumî bir mâhiyet taşırlar; yani, çeşitli suçları işlemiş olan bütün mahkûmları kapsarlar.

Türkiye Selçukluları'nda ekseriyâ siyâsî ve askerî büyük hâdiseler dolayısıyla söz konusu oldukları görülen bu af tasarruflarının yapıp ve uygulanış şekillerine gelince; bir kanunla gerçekleşir ve ilân edilir. Sultân tarafından af ilânı kararı alınınca, bunun hazırlanarak yayınlanması, yani tebaa'nın bilgisine sunulması ve gereklerinin ilgililer tarafından yerine getirilmesi için yazılı biçimde düzenlenmesi gerekir. Bu bakımdan ilgili hususlar "fermân" şeklindeki af kanununda maddeler halinde yer alır, ve sultânın mührü-tuğrâsıyla imza edildikten sonra yürürlüğe girmiş olur. Daha sonra merkezden gönderilen habercilerle (kâsıd) bütün ülkeye duyurulur. Bu suretle af kanununun çıktığının halka ilân edilmesi ve ona tâbi olacıklara duyurulmasından sonra, mahalli yetkililer tarafından gereken işlemler başlatılır. Bu işlemler -bu hususta elimizde açık ve kesin bir kayıt olmamasına rağmen- herhalde o yerin en yüksek askerî-mülki idarecileri olan Sübaşılardan - ve gerektiğinde kadî ve nâiblerin yardım ve işbirliği de sağlanarak - yerine getirilmiş olmalıdır. Böylece Selçuklu Türkiye'sinin çeşitli yerlerindeki hâpishânelerde (zindân) bulunan kimseler (zindânî) serbest bırakılarak (azâd) hürriyetlerine kavuşturulurlar. Bu suretle af kanununun gerekleri de yerine getirilmiş olur ve amacı gerçekleşir.

(*) A. Ü. Dile ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü

Elimizde, Moğollar'da veya Osmanlılar'da olduğu gibi bir ceza kanunnâmesi bulunmamaktadır. Af tasarrufları hakkındaki tesbit ve gözlemlerimiz, kaynaklarda yer alan bir takım kayıtlara dayanmakta, ancak bunların da bizi, özellikle af tekniği, yani kapsam ve usûl bakımından affın özellikleri, keza etki ve sonuçları konusunda tam mânâsıyla aydınlattığını ileri sürmek mümkün görünmemektedir. Bu itibarla çıkartılan bu kollektif afların muhtevâlarına ilişkin hususlar hakkında kesin bir şey söylemek imkânsızdır. Meselâ bunlar "tam" mı veyahut "nâkıs" bir nitelik mi taşımışlardır? Yani, fiile yönelik, cezayı ve davayı düşürdükleri gibi, kesinleşmemiş, bakılmakta olan kamu davalarını da ortadan kaldırmışlar mıdır?, yoksa dar kapsamlı olup, sadece kesinleşen mahkûmiyetlere hükümlerden sonra müdahale ederek onların infâzını mı önlemişlerdir? Keza faydalananlar açısından "küllî" mi, yoksa "kısmî" mi olmuşlardır. Yani ne affedilen suçlar, ne de aftan yararlananlar bakımından herhangi bir sınırlama getirmemişler, kimseyi istisnâ etmemişler, hiçbir ayırım yapmaksızın bütün suç ve suçlulara mı yönelik olmuşlar?, yoksa lââyık olmadığını kabul ettiği bir gurup suçluyu, uygun görmediği kimseleri affın dışında mı bırakmışlardır? Bunları kesin olarak bilemiyoruz. Ortaçağlar'da bazı yabancı devletlerde ve Osmanlılar'da bu afların kimi zamanlar kısmî bir mahiyet taşıdığı bilinmektedir. Meselâ Roma'da çeşitli vesilelerle ilân edilen bu aflardan, "kükümdârın şahsına karşı işlenen, vatana ihânet, ihtilâs gibi suçlar hariç tutulurdu" (1). Aynı şekilde Osmanlılar'da cülûslar'da çıkartılan bu çeşit afların bazen sınırlı olduğu, bazı ağır suçları işleyenlerin bundan faydalanamadıkları, af kapsamı dışında kaldıkları görülmektedir (2). Ancak bu hususlarda şu kadarı söylenebilir ki, elimizdeki kayıtlarda "cümle zindânî râ âzâd kerdend" ifadesinin geçmesi, Türkiye Selçuklularında bu afların kısmî olmayıp, genel bir mâhiyet taşıdığını, savaş esirleri de dahil olmak üzere, çeşitli suçlardan ötürü cezaevlerinde bulunan gerek sanık, gerekse mahkûm durumundaki tutuklu kimseleri içine aldığı - yine de kesin olmakla birlikte - kabul etmemize imkân verebilir. Bu durumda, gerek hükümlüler, gerekse sanıklar, yani daha mahkemeye çıkarılamayanlar veya çıkarılıp da yargılamaları sona erdirilememiş olanlar hakkında farklı hukukî statüler bahis konusu olduğundan af nasıl uygulanacaktır? Yargılama bitmiş ve hüküm verilmişse, af, asli ce-

(1) S. Meray, *Ceza Hukukunda Af*, Ankara, 1944, s. 10.

(2) N. Erim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme, Osmanlı Araştırmaları, IV / 1984, s. 81, 87.*

zanın infâzına engel olacağından, hükümlünün cezasının infâzına derhal son verilecektir. Eğer cezanın infâzına henüz başlanmamışsa, ceza çektilirmeyecektir. Böyle olunca, hapis gibi hürriyeti bağlayıcı cezalara mahkûm olmuş kimseler veya ölüm gibi bedeni cezalara ma'rûz, fakat cezaları henüz infâz edilmemiş bulunan hükümlü kimseler derhal salıverileceklerdir. Daha ceza verilmemişse, ve iş soruşturma aşamasında ise, af soruşturmayı, duruşma safhasında ise, davayı durduracak ve mahkûmiyetleri kesinleşmemiş olan kimselerin yani sanıkların serbest bırakılmalarını gerektirecektir. Hapishânelerde (zindân) bulunan mahpûslar bakımından af prosedürünün bu şekilde işlediği veya uygulanmış olduğu düşünülebilir.

Yukarıda değindiğimiz gibi, kaynaklardaki kayıtlarda, sadece cezaevlerinde bulunan kimselerin hürriyetlerine kavuşturuldukları belirtilmektedir. Diğer cezalara çarptırılanlar, meselâ bir sürgün, mecbûri ikâmet, veya para ve müsâdere gibi mali, vs. cezalara ma'rûz kalanların durumu hakkında ise, herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Biz, her ne kadar bu konuda bir açıklık yoksa da, bu cezalara çarptırılanların da ilân edilen bu aflardan faydalandıkları, af kapsamına alındıkları kanaatindeyiz. Çünkü, işlediği suçlardan dolayı cezaevlerinde tutuklu bulunan sanıkların dahi, görünüşe göre serbest bırakılmaları, affın bunlar hakkında da bahis konusu olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ancak, zaman ve şartlara göre, bunların birtakım değişiklikler göstermiş olabileceğini de gözden uzak tutmamak gerekir.

Bu afların ceza hukuku alanında, bunlardan başka, ayrıca ne gibi etkiler doğurduğu ve ne gibi sonuçlara yol açtıkları da meçhûldür. Bilindiği gibi modern hukuktaki genel af, suçu, cezayı, davayı, mahkûmiyetin bütün cezaî sonuçlarıyla birlikte ortadan kaldırır. Türkiye Selçuklularında ise, zindânlardaki bütün mahpûsların serbest bırakılmalarını gerektiren afların, kamu davalarını düşürdükleri yada kaldırdıkları açıkça da, suç keyfiyetine, suçluluk durumuna tesir edip etmediklerini, keza mahkûmiyetin sonuçlarını kaldırıp kaldırmadıklarını, bilemiyoruz. Affa uğrayan cezalar, tekerrüre esas teşkil etmişler midir? Veya fer'i ve mütemmim cezaları da kaldırmışlar mıdır? Bu hususlarda bir şey söyleyebilecek durumda değiliz. Ancak, kollektif aflar dışında kalan ve bizzat sultânlar tarafından hükmedilmiş cezalarda kimi zamanlar asli cezanın affının, ek cezalara etki etmediği görülmektedir. Meselâ ileride göreceğimiz üzere, yurt dışı sürgün cezasına çarptırılan ve malı-mülkü müsâdereye uğrayan kimselerin asli cezalarının affedildiği, ancak mâmeleklerinin kendilerine geri verilmediği, yani ek cezanın ortadan

kalkmadığı anlaşılmaktadır. Buna dayanılarak kollektif aflarda da bunların muhtemelen kalkmadığı ileri sürülebilir. Afların zaman genişlikleri bakımından sadece geçmişe ait, maziye yönelik oldukları, ileriye, istikbâle herhangi bir etkilerinin bulunmadığı da açıktır. Dolayısıyla çıkışları veya yayınları tarihine kadar suç işlemiş olan kimselerin affedildiğini kabul etmek gerekir.

Şimdi çeşitli vesilelerle çıkartılan bu afları sırasıyla görelim.

a) Tahta Çıkışlar Dolayısıyla :

Türkiye Selçuklu Sultânlarının bütün ülkeye şâmil olmak üzere çıkarttıkları kollektif afların diğer devletlerde (3) ve Osmanlılar' da olduğu gibi, (4) genellikle "cülûslar" münâsebetiyle bahis konusu oldukları görülmektedir. Bu hususta tesbit edebildiğimiz kayıtlara göre, incelememize konu olan dönemde Selçuklu sultânlarından I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) ile yeğeni II. Gıyâseddin Keyhüsrev tahta çıkışları şerefine kollektif af ilân etmişlerdir.

"Sultân I. Gıyâseddin Keyhüsrev" in Bizanslılar'la Alaşehir'de yaptığı savaşta şehit düşmesi üzerine toplanan devlet büyükleri tarafından üç oğlundan en büyüğü ve Malatya meliki İzzeddin Keykâvus'un saltanata geçirilmesine karar verilmiş ve Malatya'dan Kayseri'ye davet edilmişti. Beş gün içinde Kayseri'ye ulaşan İzzeddin bu şehirde merâsimle tahta çıkartılmış (21 Temmuz 1211), halk ve devlet ricâli kendisine bi'ât etmişlerdi. Fakat Kayseri'de ilk saltanat törenleri yapıldıktan sonra, büyük bir tehlike başgöstermiş, ordusunu toplayan kardeşi Tokat Meliki Alâeddin Keykübâd, kendisini burada muhasara etmişti. Bunu güçlkle atlatan yeni sultân artık muzaffer olmuş ve Kayseri'de bir takım devlet işlerini yoluna koyduktan sonra Konya'ya hareket etmiş ve burada tahta çıkartılmıştı. Kendisine saçılar saçılıp, kurbanlar kesilmiş, hediyeler sunulmuş, bütün devlet büyükleri kendisine bağlılık ve sadakat andı içmişler (bi'ât), İzzeddin de saltanat hukuk ve teâmülüne göre, onlara hil'atler vermiş, emlâk ve iktâ menşûrlarını yenilemişti. Daha sonra yeni sultân cülûsu dolayısıyla af ilân etmiş, tahta çıkışı şere-

(3) S. Dönmezer, Suç ve Ceza Anlayışı, Aflar ve Sonuçları, Türkiye Üzerindeki Oyunlar Semineri, İstanbul, 1984, s. 142.

(4) A. Mumcu, Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katli Ankara, 1963 (Doktora tezi), s. 144; S. Keyman, Türk Hukuku'nda Af, Ankara, 1965, (Doktora tezi), s. 85; Erim, Kalebendlik, s. 81, 87.

fine bütün mahpûslar (zindâniyân) hürriyetlerine (azâd) kavuşturulmuşlardı (5).

Bu hükümdârın yeğeni olan sultân II. Gıyâseddin Keyhüsrev de (1237-1246) saltanata geçişi münâsebetiyle af çıkarmıştır. Alâeddin Keykübâd'ın Kayseri'de zehirlenerek ölümü üzerine (1237 Haziran), ve onun meşrû vârisi (veliahdı) olan, karısı Eyyûbi hükümdarı Melik Âdil'in kızı Gâziye Hatun (Melike-i Âdiliyye)'dan doğan en küçük oğlu İzzeddin Kılıç Arslan yerine, bir gurup devlet adamı tarafından babasının arzusu hilâfına, kendisi tahta çıkartılmıştı. Bundan sonra saltanat törenleri ifâ edilmiş, cülûs şenlikleri başlamıştı. Gıyâseddin bu arada ilk işlerden biri olarak Kayseri zindânlarından bütün mahpûsların salıverilmesini emretmişti (6). Başlangıçta kendisinin saltanata geçirilmesine muhalefet edip, tereddüt gösteren devlet adamlarının da ister-istemez bi'ât'a mecbur olmalarından sonra, artık hükümdarlığı kesin olarak tanınan sultân Gıyâseddin daha sonra Selçuklu Türkiyesi'ndeki (cümlegi-i memâlik) hapishânelerde tutuklu olarak bulunan bütün mahpûsların serbest bırakılması (ıtlâk-ı mahbûsân) hususunda "dergâh ve bargâh münşileri" (münşiyân-ı dergâh-u bargâh) tarafından "fermânlar" yazılmasını buyurmuş, bu emir uyarınca, kaleme alınan fermânlar, sultânın tevki-tuğrâsıyla mühürlenmiş (be-tevki-i el-Mülkü li'l-lâh) ve haberci-

- (5) İbn Bibî, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye I*. Tıpkı basım. Önsöz ve fihristi haz. A. Erzi, Ankara, 1956, s. 120 :

"فرمان سلطان فرمود که بجملة زندانیان را آزار کردند"

kısmı neşr : N. Lugal - A. Erzi, c. I, Ankara, 1957, s. 171; O. Turan, *Selçukular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971, s. 293-294, 296-297.

- (6) İbn Bibî, Tıpkı basım, s. 465 :

"... و زندانیان را آزار کردند"

Muhtasar : *Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure d'après l'abrégé Seldjouknameh d'Ibn-Bibî*. Texte person publié d'après le MS. de Paris, (nşr. M. Th. Houtsma), Leiden, 1902, s. 208; Turan, *SZT*, s. 405.

ler (kussâd) vâsıtasıyla sür'atle bütün ülkeye gönderilmişti (7). Ebû'l-Ferec'in bu aftan faydalanan kimselerin sayısına dâir verdiği ve başkaca hiçbir kaynaktaki yer almayan bilgiye göre, sözkonusu af sonucunda hürriyetine kavuşan tutuklu sayısı 12.000 kişiye ulaşıyordu (8). Yine aynı kayıttan serbest bırakılanlar arasında "esir" statüsündeki mahpûsların da yer aldığı anlaşılmaktadır (9). Nitekim İskenderiye Patrikleri Tarihi'ne göre, aftan istifade eden mahpûsların ekseriyetini Sultân Alâeddin Keykübâd'ın bir süre önce Eyyûbilerle yaptığı savaşlarda Selçuklular'a esir düşen bu kimseler oluşturmuştur (10).

Görüldüğü gibi, bu afların ilânında esâs itibariyle teâmül hukuk etken olmuş, ve siyâsî düşünceler rol oynamıştır. Selçuklu sul-

(7) İbn Bibî, Tıpkı basım, s. 646 :

فرمود کہ فرمانہا محملگی کمالت ... مجوسان سنبادہ رگاہ و بارگاہ در
قلم اور رند و بتوقع اللہ اللہ سوج گشت و در دست قضاہ باضعجال
رواہ کردہ .

... و فرمانہا سوج بتوقع اللہ اللہ باسرا ... فرستارند و زندانہا
آزاد کردہ .

Muhtasar - Houstma, s. 209 :

Müneccim-başı da o'nun cülûsu dolayısıyla "bütün ülkedeki zindânların kapılarını açtığımı" söylemek suretiyle af ilân ettiğine değinmiştir.

(Bkz. : Câmîü'd-düvel, Anadolu Selçukluları kısmını çev. H. F. Turgut, İstanbul, 1939, s. 30).

- (8) Ebû'l-Ferec, *The Chronography of Gregory, Abû'l-Faraj*, (İng. çev., E. A. W. Budge), London, 1932, c. I-II, trk. trc. Ö. R. Doğrul, *Ebû'l-Ferec Tarihi*, c. II, s. 537; N. Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Devleti'nin İnhitafında İdare Mekanizmasının Rolü II, Tarih Araştırmaları Dergisi*, 111 / 4-5 (1965), s. 33.
- (9) Ebû'l-Ferec, c. II, s. 537.
- (10) *Siyerü'l-Abâ'il-Batârîke*, Bibl. Not. Ar. yazm. nr. 302. s. 377'den naklen Kaymaz, *İnhitaf II*, s. 33, dipnot : 30. M. Y. Bayram, Sultan II. Gıyâsed-din'in çıkardığı bu affı zikrettiğimiz kaynakların açık kayıtlarını hiçe sayarak, oğlu II. İzzeddin Keykâvus'e mal etmiştir. O, bu hususta : "II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra, yerine büyük oğlu II. İzzeddin Keykâvus geçti. O, tahta geçer geçmez, babası zamanında tutuklanmış bulunan Ahileri ve Babâileri serbest bıraktı. Ebû'l-Ferec tarihinde

tânları, bu hususta ata ve babalarının izinden gitmişler, dönemlerine huzur, sükûn, şefkat ve lütûf görünümünü daha baştan itibaren vermek amacı ile saltanatın kendilerine intikâlinde af yoluna başvurmuşlardır. Bu suretle af konusunda hem eskiden beri süre gelen bir geleneğe ellerinden geldiği kadar uymaya çalışarak bunu devam ettirmişler, hem de bundan kendi siyâsî iktidarları açısından faydalanmayı düşünmüşler; lütûf, taraftar kazanma ve sempati sağlama gibi sebep ve amaçlarla bu yetkilerini kullanmışlardır. Nitekim son örneğimizde de görüldüğü üzere, Sultân Gıyâseddin babasının, kendisinden sonra yerine geçecek taht adayını ölümünden önce belirlemesi ve bu hususta devlet adamlarından söz olmasına rağmen, bu tahakkuk edememiş ve en küçük kardeşinin yerine âdetâ bir oldubittiye getirilerek devletin başına geçirilmiştir. Bu olay, yani Gıyâseddin'in babasının arzusu hilâfına tahta çıkması, devlet adamları ve efkâr-ı umûmîye nezdinde bir hoşnutsuzluk uyandırmıştı. Bu itibarla o, af ilân etmekle, aleyhinde esmekte olan havayı azaltmayı, bu olayın yol açtığı psikolojik çöküntüyü gidermeyi düşünmüş, affın yatıştırıcı tesirleri olabileceğini, ülkeye barış, sükûn ve güvenlik getirebileceğini hesaplamış olmalıdır. Bu yüzden, yani ortamın

bu serbest bırakılanların 12.000 kişi olduklarını bildirir. Ancak, onun bunların Gıyâseddin ölünce değil de tahta geçince serbest bırakıldıklarını yazması yanlıştır. Çünkü saltanatı zamanında Babâî isyânları sebebiyle Babâîler, Saadeddin Köpek olayı sebebiyle de Ahilerden çok sayıda insan tutuklanmış, II. İzzeddin Keykâvus tahta geçince bunları serbest bırakmıştır." demektedir. Herşeyden önce Bayram, bu affın Gıyâseddin'in tahta çıkışı dolayısıyla ilân edildiğini unutmuş veya görmezlikten gelmektedir. Halbuki belirttiğimiz gibi, Türk Tarihinde bu çeşit aflar, daha ziyade "cülûs"lar nedeniyle çıkartılmaktadır. Nitekim Gıyâseddin'den önce Selçuklu sultanları aynı şekilde hareket etmişlerdir. Gıyâseddin'in oğlu II. İzzeddin'de bu teamüle uyarak kolektif af ilân etmiş olabilir. Ancak, Ebû'l-Ferec'in yazmadığı halde, başkaca herhangi bir kaynağa atıf yapılmamasına rağmen Bayram'ın bunu II. İzzeddin'e izafe etmesini anlamak güçtür. Keza, Bayram, ne Ebû'l-Ferec'te ve ne de diğer bir kaynakta yer almadığı halde serbest bırakılan bu 12.000 kişinin Ahiler ve Babâîlerden ibaret olduğunu da ileri sürmektedir. (Bkz : Ahî Evren Kimdir? (Gerçek Şahsiyeti ve Eserleri), **Türk Kültürü**, Sayı : 191/Eylül, 1978, s. 25; a.g.y., Anadolu Selçuklular'ı Devrinde Anadolu Bacıları Örgütünün Kurucusu Fatma Bacı Kimdir? **Belleten**, XLV - 2/180, (Ekim 1981, s. 467). Bu suretle gerçekte Sultan Gıyâseddin'in affı Ebû'l-Ferec'in kaydında verdiği rakam aynen alınmak ve buna belirtilmediği halde Ahiler ve Babâîler eklenmek suretiyle oğlu II. İzzeddin'e mal edilmiştir. Dipnot vermemekle birlikte bilgilerini esas olarak Bayram'dan aldığı anlaşılan ve bunların kontrolüne hiç gerek duymayan N. Çağatay da aynı sorumluluğa düşmekten kurtulamamıştır. (Bkz : Anadolu'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahî Evren, **Belleten**, XLVI/182, (Nisan, 1982), s. 434).

her an patlamaya hazır bir durumda bulunması dolayısıyla o, bu afı ister-istemez çıkartmak zorunda kalmış, bunun tebaayı teskin edebileceğini düşünmüştür. Af ilânı kararı alınca ilk olarak bu uy-gulâma başkent Kayseri'den başlatılmış, Kayseri zindânlarında tu-tuklu bulunan kimseler tahliye edilmişlerdir. Daha sonra ise, Tür-kiye'nin dört bir yanındaki hapisanelerdeki mahpûsların saliveril-meleri hususunda, münşiler tarafından sultânın emri üzerine yazı-lan ve tuğrası çekilen fermânlar uyarınca ilgili kimseler "azâd" edi-lerek hürriyetlerine kavuşturulmuşlardır. Tahliye edilen kimseler arasında gerek mahkûm, gerekse sânik olmak üzere her çeşit tu-fuklu (mahpûs) yer almış, ayrıca görüldüğü gibi, savaş esirleri de bundan faydalanabilmişlerdir.

b) Büyük Zaferler Dolayısıyla :

Türkiye Selçuklu Sultânları diğer devletlerde olduğu gibi, cülûs-larından başka, kazanılan büyük başarı ve zaferler üzerine de kol-lektif aflar ilân edebilmişlerdir. Meselâ bu hususta tesbit edebildiği-miz bir kayıta göre, Sultân Alâeddin Keykubâd (1220-1237) deniz aşırı Suğdak Seferi sonucunda ele ettiği büyük başarı dolayısıyla, bütün ülkede af ilân etmişti. Sultân Alâeddin Moğol istilâsıyla Kı-rım'da bulunan Suğdak şehrinin perişan olması, kendi vassalı Rûm-lar'ın bu büyük ticaret limanına yerleşmeye çalışmaları ve yağma-lara girişmeleri sebebiyle, buraya sefere karar vermiş, Kastamonu Uc Beylerbeyi Emir Hüsâmeddin Çoban'ı Sinop'tan Kırım'a sevke-dilen kuvvetlerin kumandanlığına tayin etmişti. Bu devirde Anado-lu ile Kıpçak-ili (Güney Rusya, Ukrayna) ve Kırım arasındaki ti-carete çok gelişmiş ve büyük boyutlara ulaşmıştı. Alâeddin bu tica-rete çok büyük önem verdiği için tebaasının tecavüze uğraması ve ticaret yolunun güvenliğini sağlamak amacıyla 1227'de buraya se-fer yapmıştır (11).

Nitekim İbn Bibi de Kıpçak, Bulgar ve Rus diyarlarına giden tüccarların Hazar denizinde (Karadeniz) soyulmaları ve canlarını güçlkle kurtarıp, durumunu sultâna şikâyet etmeleri sonucunda bu sefere girişildiğini belirtir (12).

Bu büyük sefer sonucunda Suğdak şehri teslim alınarak Selçuk-

(11) Bu hususta bkz : W' Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. E. Z. Karal, Ankara, 1975, s. 328-329; G. I. Bratianu, *Commerce, Génois dans la Mer noire au XIIIe siècle*, Paris, 1929, s. 169, 203; Turan, *SZT*, s. 358, 360, dip-not : 56.

(12) İbn Bibi, *Tipki basım*, s. 302.

lu hâkimiyetine girmiş, Kıpçak hanı ile Rus prensi ile Türkiye Selçuklu devletinin vassallığını tanımak zorunda kalmışlardır. Emir Çoban, hazineye ait 5/1 hisse ve diğer hediyelerle birlikte, geçen ahvâlin hikayesini ihtivâ eden bir mektubu bir ulak (kâsıd)'la Sultan Alâeddin'e göndermiş, Suğdak'ın fethedildiğini, Kıpçak ordusunun büyük bir yenilgiye uğrayıp, Rus knezirin aman talep edip haraca bağlandığını öğrenince, Alâeddin bu haberlere çok sevinmiş, derhal müjde (beşâret) davulları çaldırttırmış ve hapishânelerdeki mahpûsların (zindânihâ) serbest bırakılmalarını (azâd) emretmişti (13).

c) Önemli Fetihler Dolayısıyla :

Türkiye Selçuklu sultânları tahta çıkışları ve kazanılan büyük zaferler dolayısıyla olduğu kadar, önemli fetihler münâsebetiyle de kollektif aflar çıkartabilmişlerdir. Bunlardan ilk iki vesile ile ilân edilen afların, umûmi bir mâhiyet taşıdığını yâni Selçuklu Türkiyesi cezaevlerinde bulunan bütün mahpûsların bunlardan faydalanabildiklerini yukarıda görmüştük. Bunlar geniş mânâdaki küllî, toplu af tasarruflarıdır. Ayrıca dini bakımdan Hıristiyanlık tarihinde önem taşıyan ve zamanın en büyük yerleşim merkezlerinden sayılan büyük şehirlerin Türkler tarafından fetholunması şerefine de, hüküm-

(13) İbn Bibî, Tıpkı basım, s. 330 :

... صون قاصدي بخدمت درگاه رسيد و بشارت فتح صير و كسر
شكر قضي و امان طيبه ملك روس ... بمخالفة حدو معظم
بيرت روح فرخ نصر و عالم صون گلستانه باغ ارم خرم شد و
فرمود که في الحال بشارت زرد بسکوانه چنان فتنی که از راه آب اوزده
در عالم صاکی انداخت و دگره خاکسار را آتش در زنها افتاد و ارواح
ساکنان سر بریده قدس تازه شد ... زندانیها را آزاد کردند .

Muhtasar - Houtsma, s. 137, A. Yakubovskiy, İbn Bibî'nin XIII. asır başında Anadolu Türkleri'nin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslar'a karşı yaptıkları Sefer'in Hikâyesi, (Çev. İ. Kaynak) DTCFD, XII/1-2 (Mart-Haziran, 1954), s. 210.

dârlarca kolektif afların ilân edilebildiği görülmektedir. Ancak, hemen belirtelim ki, elimizdeki kayıtlardan anlaşıldığına göre, bunlar, yukarıda ele aldıklarımızdan kapsam itibarıyla farklı bir nitelik taşımışlardır. Şöyleki, diğerleri Türkiye'nin dört bir tarafındaki mahpus ve mahkûmlara yönelikken, bunlar dar kapsamlı, kısmi yani bölgesel olup, sadece, fethedilen gayri müslim şehir hapishanelerinde bulunan kimselerin affedilmelerini, hürriyetlerine kavuşturulmalarını amaç edinmişlerdir. Fakat bu durumun, bu gibi büyük fetihler dolayısıyla bütün ülkeye şâmil olmak üzere de afların çıkarıldığıнын veya çıkartılabileceğinin düşünülmesine engel teşkil etmeyeceği açıktır.

Bu hususta tesbit edebildiğimiz yegâne kayıt, Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu ve ilk sultân I. Rükneddin Süleyman-şâh (1075-86) zamanına ait bulunmaktadır. Buna göre bu hükümdar, Bizans'ın Suriye'deki son Hıristiyan kalesi olan Antakya'yı zapta üzerine (1084) Aralık ayının ilk haftası) kolektif af ilân etmiş, mahpus ve esirleri serbest bırakmıştı.

Süleyman-Şâh, Abbâsiler zamanında İslâm kültür ve medeniyetinin kuvvetle yerleştiği, ancak X. yüzyılda Bizans'ın taarruza geçmesi üzerine işgal olunan Çukur-ova (Kilikya) bölgesini, bir buçuk asırlık bir fâsılâdan sonra, 1082-83 yılları arasında fethederek, Türk-İslâm yurdu haline getirmişti. Önceleri Rûmlar'ın elinde bulunan Antakya şehri ise, o sıralarda Filaretos adlı bir Ermeninin hâkimiyeti altında bulunuyordu. Selçuklu sultânı vâki davet üzerine, burasını ikinci defa kuşatmasında, önce şehri, bir süre sonra da kalesini zapta muvaffak olmuş, bu suretle Ortaçağ'da ve Hıristiyanlık tarihinde çok meşhur olan bu şehir, 969 (h. 358) yılından beri burasını işgal eden Rûmlar'dan ve şimdi de Filaretos'un elinden bulunan Ermeniler'den kurtarılarak Türkler'in eline geçmişti. Bütün kaynakların ittifakla şehâdetine göre, Süleyman şehre girince halka iyi muamelede bulunmuş ve âdaletli davranmıştır. Önce Bizans'ın sonra da Filaretos'un zulmünden bıkan şehrin bilhassa Ermeni ve Sür-yâni halkı bütün bunlara çok memnun olmuşlardı (14). Süleyman-şâh bu büyük fetih münâsebetiyle şehirde af ilân etmiş, Antakya zindânlarında bulunan tutuklular ve esirler serbest bırakılarak hürriyetlerine kavuşturulmuşlardı (1084-85) (15).

Görüldüğü gibi, Selçuklu sultânı Hıristiyanlık câmiası kadar,

(14) Turan, SZT, s. 69-72.

(15) İ. Kafeoğlu, Sultân Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İstanbul, 1953 (Doktora tezi), s. 84.

İslâm dünyası bakımından da son derece önem taşıyan bu tarihi şehrin ilhâkı dolayısıyla, şehir hâşimâhanelerinde bulunan mahpûs ve mahkûmların affına karar vermiş, alınan bu karar uyarınca ilgili kimseler zindânların kapıları açılarak tahliye edilmişlerdir. Her ne kadar bu hususta bir açıklık yoksa da, bu kararın yazılı biçimde yani ferman çıkartılması ve bunun halka ve ilgililere duyurulması şeklinde söz konusu olduğu da şüphesizdir.

Bu kayıdın konumuz açısından önemli tarafı ise, devletin daha kuruluş yıllarından itibaren Selçuklu sultanlarının kolektif af anlayışına, ve bu husustaki yetkilerini böyle önemli hâdiseler vesilesiyle kulanma bilincine sahip olduklarını göstermesidir. Esasen Selçuklu Sultanları yanısıra, Selçuklular zamanındaki diğer Türk teşekkülleri hükümdârlarının da aynı anlayış doğrultusunda hareket ettiklerini gösteren örnekler de yok değildir. Meselâ Dânişmendli beyliğinin kurucularından ve Süleyman-şâh'ın dayısı Gümüş-tekin Ahmed Gâzi, kendisinin Antakya'nın zaptında yaptığı gibi, bundan onyed-onsekiz yıl sonra Malatya'yı fethinde (18 Eylül 1101) af ilân etmiş, bu şehirdeki "zindanları öldüran insanları hürriyete kavuşturmuştu" (16).

SONUÇ

Görüldüğü gibi Türkiye Selçuklu'larında bütün ülkeye şâmil olmak üzere çıkartılan bu aflar, daha ziyâde cülûslar ve büyük başarı ve zaferler münâsebetiyle bahis konusu olmuştur. Ayrıca, bazı önemli fetihlerde de sadece fethedilen şehirdeki mahpûslara yönelik olmak üzere, toplu aflar çıkartılabilmıştır. Halbuki Ortaçağ'da diğer yabancı devletlerde meselâ eski Yunan ve Roma'da bunlardan başka muhtemel bir savaş öncesinde (17), ve özellikle de büyük milli ve dinî bayramlar dolayısıyla (18), Moğollar'da, cülûslardan başka, hükümdârların hastalıktan iyileşmesi gibi durumlarda (19), Osmanlılar'da ise, saltanatın intikâli (20), ve pâdişahın îade-i afiyetleri (21) yanısıra, büyük savaş ilânları cihâd-ı ekber) (22), vesile-

(16) Turan, *SZT*, s. 142

(17) S. Dönmezer - E. Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, c. III, İstanbul 1985¹⁰, s. 267; Meray, *Ceza Hukukunda Af*, s. 10.

(18) Meray, *Ceza Hukukunda Af*, s. 10; Ç. Özek, *Umûmi Af*, İ. Ü. *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XXIV/1-4, (1959), s. 123.

(19) B. Spuser, *İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür, İlhamlılar Devri (1220 - 1350)*, Çev. C. Köprülü, Ankara, 1957, s. 416; Mumcu, *Siyaseten Katil*, s. 143.

(20) Mumcu, *Siyaseten Katil*, s. 144; Keyman, *Türk Hukuku'nda Af*, s. 85; Erim, *Kalebendlik*, s. 81, 87.

(22) Meray, *Ceza Hukukunda Af*, s. 12.

siyle de af ilân edildiği olmuştur. Görüldüğü gibi, gerek yabancılar-
da, gerekse Türkler'de bu çeşit afların çıkartılmasında cülûslar gibi
büyük siyâsî olaylar birinci derecede rol oynamıştır. Bunu, yakın
bir savaş tehlikesi, savaş ilân edilmesi, ve büyük zaferlerin kaza-
nılması gibi askeri hâdiseler takip etmektedir. Ayrıca Roma'da bü-
yük bayramlar, Moğollar'da (İlhânlılar'da) ve Osmanlılar'da hü-
kümdârların sıhhatlerine kavuşmaları gibi sağlık durumlarına iliş-
kin şahsi nedenler de aflara vesile teşkil edebilmiştir. Bütün bu hu-
suslar, gerçekten de gerek devlet, ve gerekse millet için hayati de-
recede önem taşıyan durumlardır. Bu da, kolektif afların nerede
olursa olsun, esas itibâriyle bu gibi büyük hâdiseler dolayısıyla söz
konusu olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye Selçuklularında da,
sultânlar her ne kadar yetkileri var ise de her vesileyle bu yola
gitmemişler, gelişigüzel veya yerli-yersiz af tasarruflarında bulun-
mamışlardır. Gerçekten de Hârizmşâhlar, Moğollar, Eyyûbiler ve Bi-
zanslılar'la, devletlerinin mukadderâtının söz konusu olduğu büyük
ölüm-kalım mücadelelerine, topyekûn savaşlara girmelerine, çeşitli
hastalıklardan kalkmalarına rağmen, bu çeşit aflara başvurmamış-
lar, bu yetkilerini sadece tahta çıkmaları ve, kazandıkları askeri ba-
şarılar şerefine kullanmayı tercih etmişler, ya da doğru bulmuşlar-
dır.

Ancak her ne şekilde olursa olsun, bizi burada esas itibariyle
ilgilendiren ve üzerinde dikkati çekmek istediğimiz husus ise, ken-
dilerinden önceki ve sonraki devirlere paralel olarak Türk hukuk
ve adalet tarihindeki kolektif af geleneği ile müessesesinin Türkiye
Selukluları zamanında da devam etmiş olduğudur.

SELÇUKLU KUBÂD-ÂBÂD SARAYI ÇİNİLERİ

Dr. Mehmet ÖNDER (*)

Sanat tarihçilerinin ancak kırkbeş yıldanberi tanıya/bildiği Selçuklu Devri Kubâd-âbâd Sarayı, Konya-Beyşehir Gölü'nün batı sahilinde, bugün Gökaya adı verilen, eski Hoyran Köyü yakınında yaptırılmıştır. Beyşehir Gölü'nün tabii güzelliklerle süslü bu sahil Anamas Dağlarına yaslanır. Dağın etekleriyle sahil arasındaki geniş düzlükte Gökaya Köyü vardır. Kubâd-âbâd Sarayı, Köyün sahile inen küçük bir tepciği üzerinde kurulmuştur.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin ünlü Sultanı Alâaddin Keykubad I. (1219-1237), başkent Konya'daki sarayından ayrı olarak, yazlık iki saray daha yaptırmış, bunlardan Beyşehir Gölü sahilindeki saraya (Kubâd-âbâd), Kayseri yakınlarında yaptırdığı saraya da (Kubâdiye) adını vermiştir. Onun Antalya ve Alanya'da da kışlık sarayları olduğu bilinmektedir.

Selçuklu tarihçilerinden İbni Bibi'nin bize verdiği bilgilere göre, Kubâd-âbâd Sarayı'nın yerini bizzat Sultan Alâaddin Keykubad I. seçmiş, aynı zamanda mimar ve nakkaş olan veziri Sadeddin Köpek'e burada yazları oturabileceği bir saray yaptırılması emrini vermiştir (1).

Sanat çevresi önce, çit duvarına benzer az yükseklikte, geniş bir surla çevrilmiş, sahile küçük bir liman ve tersane, yanına başına vezirler için küçük köşk, göle dik yamaçlarla inen tepeye de Sultan Sarayı inşa ettirmiştir. Saray çevresinde ayrıca bir mescid, hamam, mutfak, silâh ve yiyecek depoları, nöbetçiler için kışla ve ahırlar bulunmaktadır. 1225 yılı sonlarında tamamlanan Kubâd-âbâd Sarayı'nda tarihi birçok olaylar geçtiği gibi, vezir Sadeddin Köpek'in de katli burada olmuştur. Alâaddin Keykubad I'den sonraki Selçuklu sultanları, bu arada Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev II. (1237-1246), zaman zaman bu sarayda oturmuşlardır. Selçuklu Devleti'nin çökü-

(1) İbni Bibi, El-Evâmir.ül-Alâ'iyye fi'l umur'ül-Alâ'iyye, T. Tarih Kurumu Tıpkı Basım, Ankara, 1957.

şünden sonra, saray bu bölgede bir beylik kuran Eşrefoğulları'nın elinde kalmıştır. Onbeşinci yüzyılın ortalarında Beyşehir'in, Karamanoğulları'nın elinden alınarak Osmanlı Devleti topraklarına katılmasıyla, saray terkedilmiş, zamanla adı ve yeri unutulmuştur.

Günümüze ancak birkaç duvar kalıntısıyla ulaşabilen Kubâd-âbâd Sarayı'nın 1949 yılında Konya Müzesi Müdürü merhuzm Zeki Oral tarafından ilk kazıları yapılmış ve Saray'ın iç duvarlarını süsleyen desenli ve resimli çinilerinden bir bölümü bulunmuştur (2). Bu dönemde Müze Asistanı olarak katıldığım kazılarda meydana çıkarılan çiniler, tarafımdan envanter edilmiş ve 1954 yılında (Konya Çini Eserler Müzesi) olarak düzenlenen Karatay Medresesi'nde sergilenmiştir. 1956 yılında Konya Müzesi Müdürü olarak devam ettiğim araştırmalara, 1965 yılında Prof. Dr. K. Otto-Dorn, Prof. Dr. Oluş Arık ve Prof. Dr. Gönül Öney'le birlikte devam olunmuş, birkaç yıl süren bu arkeolojik kazılar sonunda saray kalıntıları tamamen ortaya çıkarılmıştır (3). Sarayın duvarlarını süsleyen desenli, yazılı ve figürlü çiniler, bugün Konya-Karatay Müzesi'nde birkaç salonu doldurmaktadır.

Kubâd-âbâd Sarayı'nın iç duvarlarını süsleyen çinilerden bir kısmı, sarayın büyük salonunda (İnsitu) olarak meydana çıkarılmıştır. Bu durumda çini kaplamanın alt sırası, bir sıra, dikdörtgen turkuaz düz renkli çinilerle sınırlandırılmış, bunun üzerine yarım haç şeklindeki çiniler yerleştirilerek, arabesk dekorlu, sıratlı ve sırüstü çok renkli, desenli, yazılı ve figürlü sekiz köşeli yıldız ve bunları bağlayan haçvari çiniler doldurulmuş, böylece Büyük Selçuklular devrinde Asya'da çok iyi bilinen klâsik arabesk kompozisyon tamamlanmıştır. Yıldız biçimindeki büyük satırlı çinilerden ayrı olarak kare biçimli çiniler de bulunmaktadır. Bunların düz sıralarla kapladığı sanılmaktadır.

Haç biçimindeki bağlantı çinileri ile kare ve yıldız biçimindeki bazı çiniler üzerinde sıratlı boyama ve lüster tekniğinde geometrik örgüler, bitkisel motifler (kıvrım dallar, çiçek ve yaprak kompozisyonları, rûmiler) görülmektedir. Çiniler üzerinde çoğu (El-Sultanî) olarak istif edilmiş olan çiçekli küfi'ler yer aldığı gibi sülüs kırmızı yazı bordürlerine de rastlanmaktadır. Bu yazılardan bazılarının

(2) M. Zeki Oral, Kubâd-âbâd Nasıl Bulundu? İlahiyat Fak. Derg. II, III., Ankara, 1953.

(3) K. Otto-Dorn-M. Önder, Kubâd-âbâd Kazıları 1965 yılı ön raporu, T. Arkeoloji Derg. s. 14, Ankara, 1967.

Sehnâme'den alınmış beyitler, ya da Sultan'ı öven, fâni dünyada zevk ve eğlenceyi öğütleyen rindâne şîrlere olduğu anlaşılmaktadır.

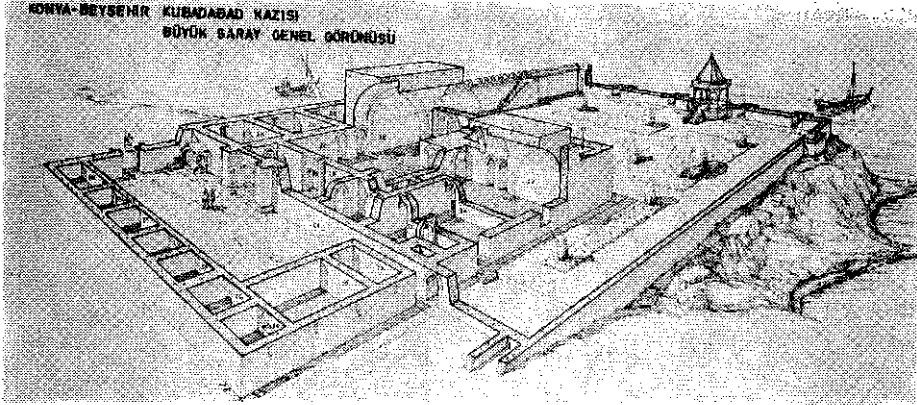
Kubâd-âbâd Sarayı duvar çinilerinin dikkati çeken en önemli özelliği, kuşkusuz, çiniler üzerindeki figür zenginliğidir. Kubâd-âbâd Sarayı'na gelinceye kadar İslâm sanatında, süsleme arasında figürlü plastik eserlere rastlanılmıştır. Asya'daki İslâm-Türk devletlerinde, özellikle Gazne sanatı ve Büyük Selçuklularda, kaynağını Türk eski mitolojisinden alan figürlü plastik, Selçuklu Devri Konya'sında I. Alâadin Keykubad'ın 1221 yılında yaptırdığı Konya Dış Kal'ası'nın bedenlerinde son aşamasını bulurken Kubâd-âbâd Sarayı duvar çinilerinde birdenbire yeni bir hamle ile fıskırmış, bol örnekleriyle Türk-İslâm sanatına zengin bir repertuar kazandırmıştır. İslâm sanatı ve buna bağlı Türk sanatında, bu kadar çeşitli, zengin ve ileri figürlü süslemeye rastlanmamış olduğunu söylemek her halde yerinde olur. Bugün elimizde beşyüze yakın örnek ve binlerce fragman bunun en yakın belgesidir.

Kubâd-âbâd Sarayı'nın figürlü çinileri arasında en tipik örnekler insan figürleridir. Sultan ve yakınlarını ifade eden bu figürler, Türk usulü bağdaş kurmuş durumda resmedilmişlerdir. Değişik başlıklar taşırlar. Uzun kaftan veya etekli cepken ve şalvarları ile dikkati çekerler. Kollarında asalet işareti (tiraz şeridi) görülür. Bu figürler, ellerinde kudret sembolü kadeh, bereket sembolü çifte balık, ya da kutsal meyve nar fidanı tutmaktadırlar. Ayakta, kucakta ev hayvanı ile resmedilenleri vardır (4). Sakalı ve üç terek taçlı resmedilen figürlerin Sultan I. Alâaddin Keykubad'a ait olduğu sanılmaktadır (5). İnsan figürlerinin yanından insan başlı kuş gövdeli efsanevi hayvan harpi ve simurgları, yine insan başlı, arslan gövdeli sfenksleri de, Kubâd-âbâd Sarayı figürleri arasında çok sık görülmektedir (6).

Asya Türk mitolojisi, kozmogoni ve astrolojisinde, kaynağını Şamanizm'den alan totemik inançlarda türlü anlamlar taşıyan, bu anlam ve inançların simgesi olan çeşitli hayvanlar vardır. Bunların figürleri ifade ettiği anlamlarla Kubâd-âbâd Sarayı çinilerinde görülür. Meselâ göğüslerinde (El-Sultani) yazılı, kuvvet ve kudret tim-

-
- (4) Mehmet Önder, Selçuklu Devri Kadın Başlıkları, T. Etnografya Derg. s. 13, İstanbul, 1973.
 (5) Mehmet Önder, Kubâd-âbâd Çinilerinde Sultan Alâaddin Keykubad'ın İki Portresi, Sanat Tarihi Araşt. III. İstanbul 1970.
 (6) Mehmet Önder, Kubâd-âbâd Sarayı Harpi ve Simurgları, T. Etnografya Derg. s. 10, Ankara, 1967.

salı çift ve tek başlı kartallar, uzun ömür, şifâ ve kötü ruhları defedici sembol masal hayvanları (dragonlar, lotus tipi bir hayat ağacının ağında ve solunda yer alan kuşlar, balıklar, filler, tavus kuşları, at, eşek, arslan, kaplan, köpekler, çeşitli av hayvanları olan tavşan, dağ keçisi, tavus ve su kuşları ilginç örnekleri ile Kubâd-âbâd çinilerinde sergilenir. Bu figürler bilindiği gibi, hiçbir zaman yabancıımız değildir. M.Ö. III. Yüzyıl - M.S. III. Yüzyıl arası, Asya'da Büyük Hun Devleti'nin egemen olduğu bölgelerde bu arada, Ordos'ta, Pazarlık'ta yapılan kazılarda deve, at, kaplan, keçi, kuş resimleri bulunan çeşitli kültür eserleri meydana çıkarılmıştır (7). Bu kültür, Göktürk, Kıpçak, Kuman gibi öteki Türk devletlerinde bir kültür mirası olarak çağlar boyu sürmüştür, Türklerin İslâm dinini kabul etmelerinden sonra da İslâmi inançlar içinde stilize ve tabii olarak, sembolik anlamlarda, süslemeler arasında kullanılmıştır. Bunun seçkin örneklerinden biri de Gazne sanatında görülür. Gazneli Sultan Mes'ud'un Gazne şehri yerinde, son yıllarda yapılan kazılarda, Kubâd-âbâd Sarayı çinilerinde görülen biçimde, balık, arslan, harpi, sfenks, grifon, fil gibi figürlü taşlar bulunmuş, bunlar Gazne Müzesi'nde sergilenmiştir. Büyük Selçuklular yolu ile Anadolu Selçuklu sanatına giren Asya geleneği bu figürler, Kubâd-âbâd Sarayı çini süslemelerinde en gelişmiş ve çeşitli örneklerini vermiştir.

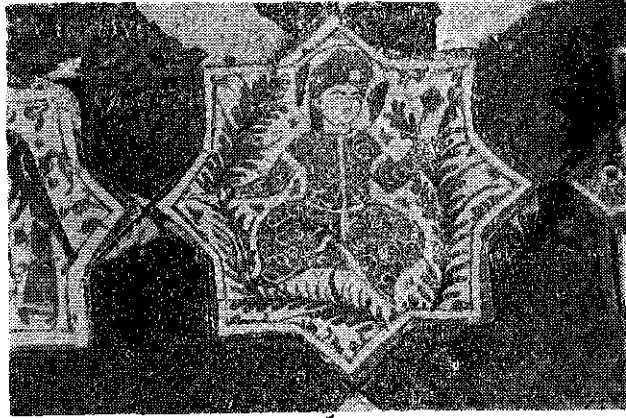

Beysehir Kubâd-âbâd Büyük Sarayının mimar - arkeolog Mahmud Akok tarafından çizilen bir restitüsyonu.

(7) Bahaeddin Ögel, İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1962.

Kubâd-âbâd Sarayı duvar çinilerinde figürler.

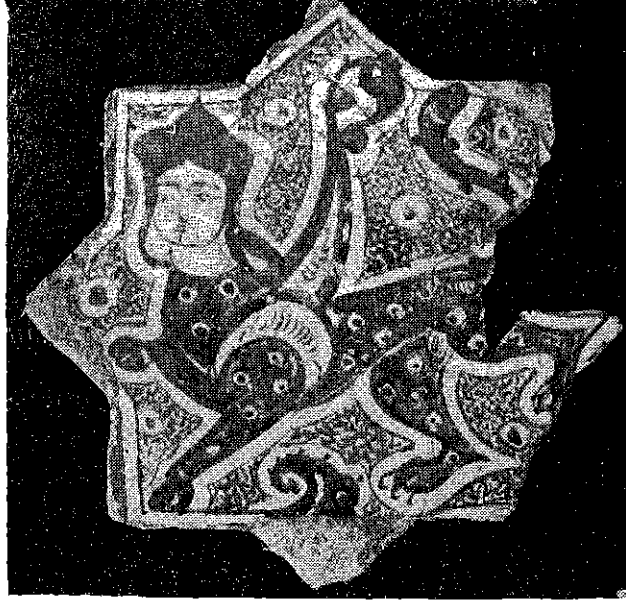
Kubâd-âbâd Sarayı çinlerinde bağdaş kurmuş bir insan figürü.

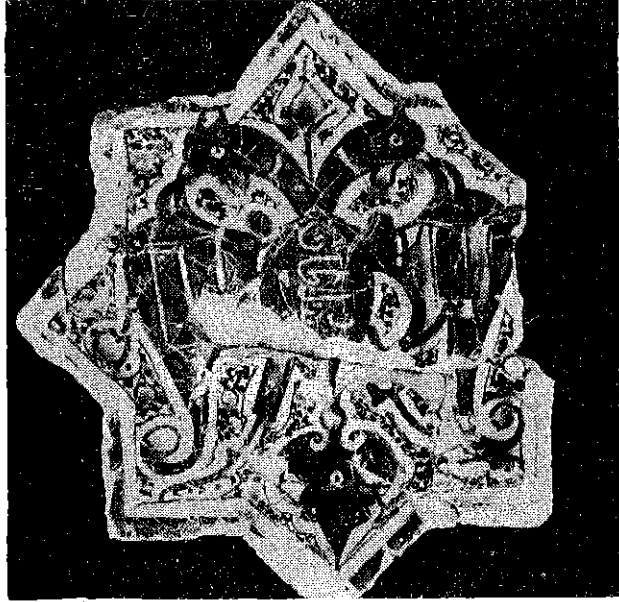
Kubâd-âbâd Sarayı Çinlerinde bir kadın figürü.

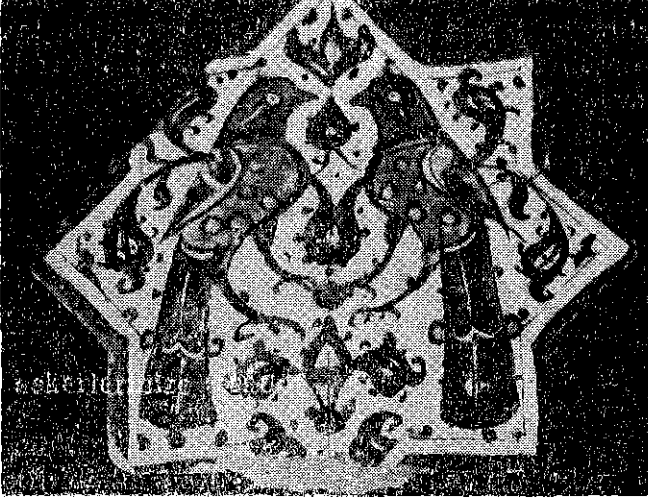
Kubâd-âbâd Sarayı çinlerinde bir simurg (harpi) figürü.

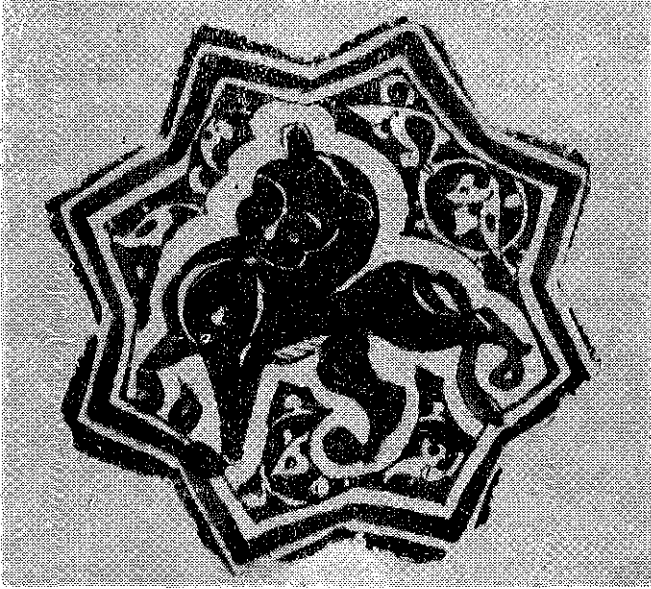
Kubâd-âbâd Sarayı Çinilerinde sferk figürü.

Kubâd-âbâd Sarayı Çinilerinde üzerinde (El-Sultan) yazılı, çift başlı doğan resmi.

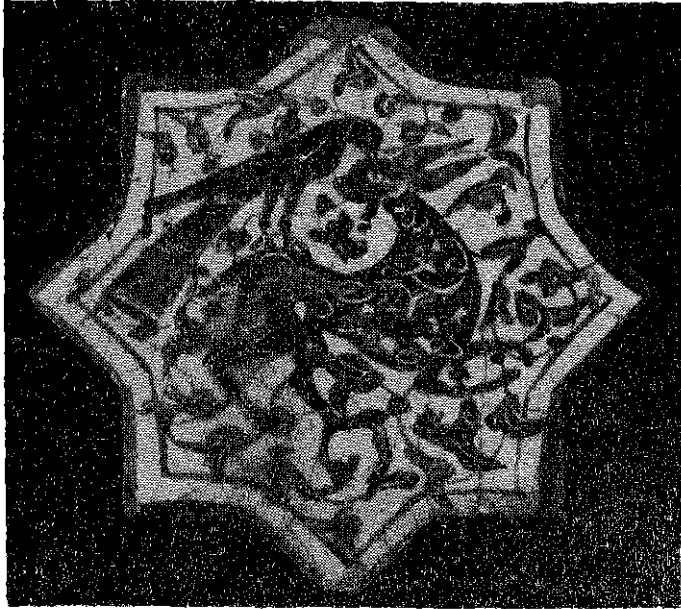
Kubâd-âbâd Sarayı Çinilerinde çifte güvercin resmi.

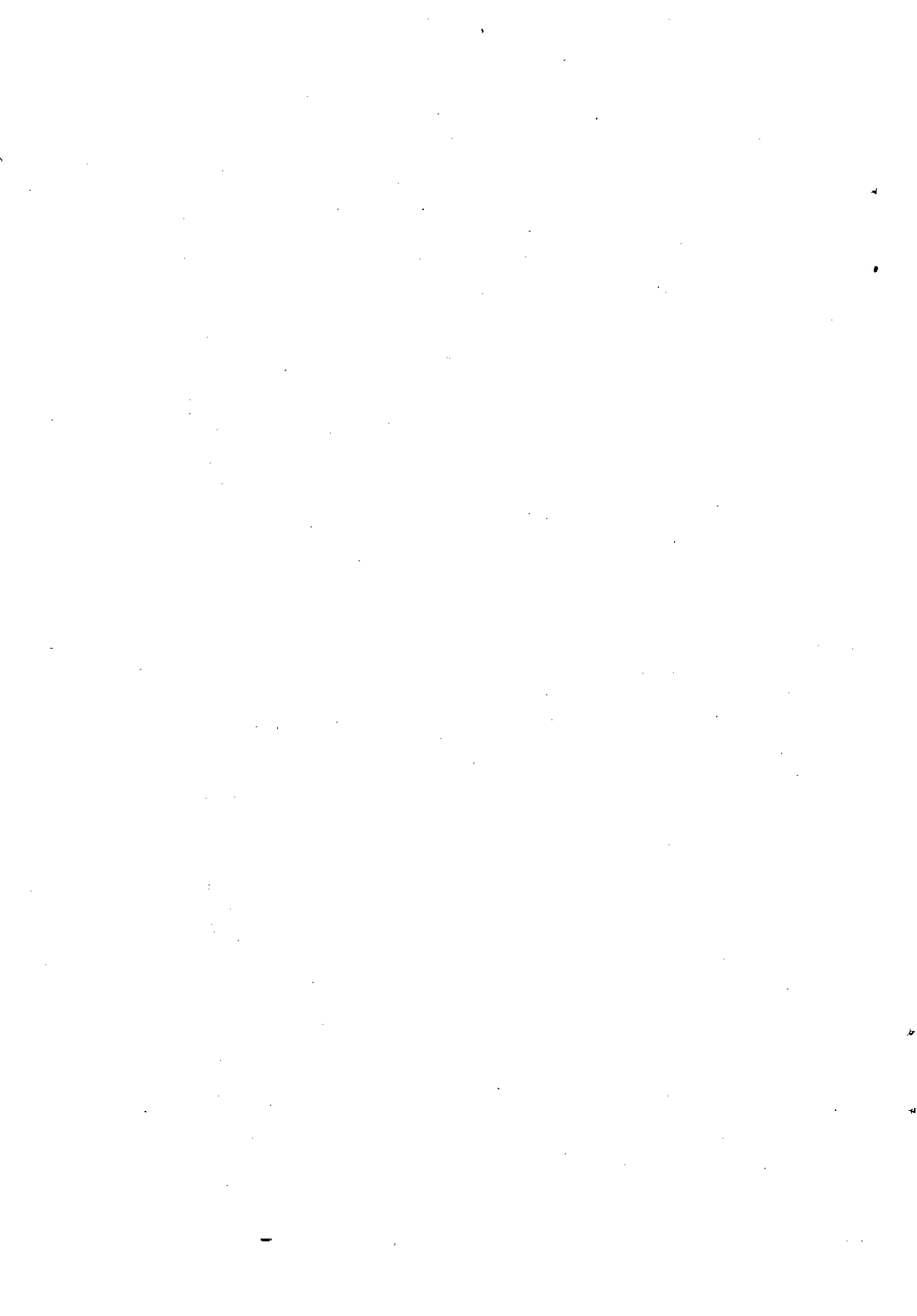
Kubâd-âbâd Sarayı Çinilerinde Kaplan resmi.

Kubâd-âbâd Sarayı Çinlerinde ayı resmi.

Kubâd-âbâd Sarayı Çinlerinde av hayvanı resmi.

ANADOLU SELÇUKLU HÜKÜMDARI ALÂETTİN KEYKUBAT I DÖNEMİNDE DOĞU ANADOLU TÜRK BEYLİKLERİNDE MİLLÎ KÜLTÜR UNSURLARI

Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL

Bilindiği gibi bu dönem 1219-1236 yıllarına tekabül etmektedir. 17 yıl tahtta kalan bu Türk Hükümdarı Kılıç Arslan'ın torunu ve Selçuklu Devletinin 10. Hükümdarıdır. Biz bu dönemi biraz geniş tutup 13. asrı esas alacağız. Esas aldığımız bu dönemde diğer Anadolu Türk Beyliklerinde Türk Millî Kültürünün genel esaslarına dâir bir takım arayışlara geçeceğiz. Yaptığımız tesbitleri açıklarken bir takım iddialara cevap vermiş olacağız.

Konuya girmeden evvel kullandığımız kaynaklara dair bilgi vererek bazı yorumlar yapıp sonra takip edilen metoda değineceğiz. "Doğu Anadolu Türk Beylikleri" tarihi ile merhum Prof. Dr. Osman Turan'ın "Doğu Anadolu Türk Devletleri" (1) tarihinde anlattıkları Türk Yönetimini kastetmiyoruz. Hocamızın eserindeki Türk Devlet ve Beylikleri üzerinde yeteri kadar durulmuş yönetimlerdir. Biz hocamızın bu eserinin kapsamı dışında kalan beylikler üzerinde işin tarihi cihetini tarihçilere bırakarak kültür aynilikleri üzerinde duracağız. Şüphesiz tarihi zeminin sınırlarını tarihçilerimizin açıklamaları tayin edecektir.

Bizim tebliğimize aldığımız beylikler, sadece Şerefnâme'de ismi geçenlerden bir kısmıdır (2). Bilindiği gibi, Şerefnâme'nin yazarı Şeref Han XVI. yüzyılın sonlarında Bitlis'de hüküm sürmüş bir beydir. Eseri, Şerefnâme'de ismi geçen bir çok imâret bugün hala Bitlis'de ayakta. Bu eserler yerinde inceleme yapılacak ve Türk Millî Kültüründeki yerlerine izah getirecek araştırmalarımızı beklemektedirler. Aksi halde Şerefhan da, eserleri de istismara devam edilecektir.

Şerefnâme 1597 yılında Farsça olarak tamamlanmıştır. El yaz-

(*) G. Ü. Gazi Eğitim Fak. Öğretim Üyesi

(1) TURAN (Prof. Dr.) Osman, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İst. 1972.

(2) ŞEREFHAN, Şerefnâme, Çev. M. Emin Bezarslan, İstanbul, 1972.

ma orijinal nüshası bir çok kıymetli eserimiz gibi yurt dışına çıkarılmıştır. Oxford Üniversitesi'ndeki Bodleian Kütüphanesinde 312 numara ile kayıtlıdır.

Eser, 1669 yılında Bitlis Beyleri'nden Muhammed bin Ahmed Bey Mirza tarafından Arapça'ya çevrilmiştir. Bu çeviri İstanbul Belediye Kütüphanesinde M. Cevdet yazmaları arasında ve (0/29) numarada kayıtlıdır.

Daha sonra 1681 yılında Şem'i Mahlaslı bir yazar tarafından Arapçaya çevrilmiştir. Bu tercümenin iki nüshası Londra, British museum'dadır.

1930 yılında ise değerli öğretmen Süleyman Savcı tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Daktilo ile üç nüsha yapılan bu çevrilerden birisi Diyarbakır Umum Kütüphanesinde 2065 numara ile kayıtlıdır.

Rahmetli Rıza Kardeş'in ve Prof. M. F. Kırzioğlu'nun araştırmaları ile Av. Şevket Beysanoğlu'nun, bilgi sahibi olduğunu öğrendiğimiz S. Savcı nüshalarından birisinin Büyük Önder Atatürk'ün emri ile yayınlanması planlanmış ve bu nüshaların üzerine Rıza Nur'un Atatürk'ün direktifleri üzerine konulmuş notları varmış. Teyit edemediğimiz, malumaten ve ihtiyaten kayıt ettiğimiz bu bilgiler konu üzerinde araştırma yapacaklara ışık tutabilir.

Bu arada eserin 1860 yılında Rusca'ya ve 1868 yılında Fransızca'ya çevrildiğini, Mehmet Emin Bozarslan'ın 1975 yılında İstanbul'da neşrettiği Türkçe nüshalarından öğreniyoruz. Anılan şahıs bu eseri daha 1971 yılında da başka bir yayım evi adına bastırmıştır.

Halen mezarı Bitlis'de bulunan Şerefhan adıyla anılan Cami'de katılacakları bir seminer münasebetiyle kılacakları namaz için beklemektedir. "Gidemediğiniz yer sizin değildir" hikmetli sözünde olduğu gibi incelemediğimiz eser ve anamadığımız şahsiyetler de sizin değildir. Uzatmayalım bu eser bölücü örgütler tarafından muhtelif bölümler halinde müteaddit defalar çoğaltılmıştır.

Yukarıda kısaca ifade ettiğimiz gibi Şerefnâme'de ismi geçen her beyliğin Türk olduğu gibi bir iddiamız yoktur. Bilindiği gibi Şerefhan bu beylikler arasında menşe ortaklığını inandırıcı bir şekilde koymadan bunların aynı milletin mensupları olduklarını belirtip, bunlara artık bir isim vermiştir. Daha doğrusu işi Şerefnâme'yi Türkçeye çeviren bazı ideologlar yapmıştır. Şerefnâme'de, hakkında bilgi verilen mahalli beyliklerin köken, sosyal yapı ve kültür itibarı ile Türklüklerine dair çalışmalar Türk tarihçilerinden Prof.

Dr. F. Kirzioğlu tarafından yapılmıştır (3). Daha sonra bu konudaki en ciddi çalışmaları Nazmi Sevgen yapmıştır. Nazmi Sevgen'in Doğu Anadolu Türk Beyliklerine dair yaptığı incelemeler Şubat 1968 - Ocak 1969 tarihleri arasında Belgelerle Türk Tarihi Dergisi'nde 12 adet ilmi makale halinde yayınlanmıştır. (4) Prof. Dr. Aydın Taneri'nin bu konudaki çalışmasının ikinci baskısı "Türkistanlı Bir Türk Boyu Kürtler (5) adıyla yayınlanırken, Taneri bu eserinin hazırlanmasında Şerefhan'ın yanı sıra İhnül-Erzak, Evliya Çelebi ve diğerlerini de ele almıştır. İncelemesinde bölge halkının kökeni, siyasi, sosyal, kültürel hayatına yer vermiştir. Marmara Üniversitesi'nin hazırladığı Evliya Çelebi Seminerinden sonra E. Çelebi'nin bu konuya da ışık tutacağına eminiz. Bölge halkı için tesbitini koyarken A. Taneri; "Konuya ırkçı görüş açısından baktığımızda yapılan izahlar ışığında Kürtler de diğer Türk boyları gibi Orta Asya menselidirler. Turani bir kavimdirler ve ancak Türk ırkından olabilirler" (6) demektedir.

Doğu meseleleri konusunda yaptığı ciddi yayınları ile ilk akla gelenlerden birisi de şüphesiz rahmetli M. Eröz'dür. Onun bu konudaki eserlerinin hepside Şerefnâme'den muhakkak bir bölüm alınmıştır. Son eserlerinden birisi olan "Doğu Anadolu'nun Türklüğü (*) isimli eserde konu Şerefnâmeye göre Kürtler..... başlığı altında incelenmiştir.

Nazmi Sevgen'in serri makaleler halinde ele alıp incelediği doğu'daki beyliklerimizin arasında Mervanlılar, Hasanveykiler, Küçük Lur'lular, Cizre Beyliği, Bedirhanlılar, İmadiye Beyliği, Hakkari Beyliği, Baban Beyliği, Bitlis Beyliği ve Muhammediye Beyliği vardır. Bilindiği gibi Şerefnâmede başka beylikler de vardır. N. Sevgen'in bu makaleleri 1982 yılında Seferoğlu ve Türközü tarafından top-

(*) ERÖZ (Prof. Dr.) Mehmet, Doğu Anadolu'nun Türklüğü, İstanbul 1982.

(3) KIRZIOĞLU (Prof. Dr.) M. Fahri, "Dede Korkut Oğuznameleri ve Şerefnâmeye göre Kürtlerin Aslı Oğuzların Bogdüz Boyundandır." İç Oğuz Dergisi, Diyarbakır 1952.

Kürtlerin Kökü, Şerefnâme ile Dede-Korkut Oğuznamelerine Göre, Ankara 1983.

"Şerefnâme'de Eski Oğuz Tôresi'ne Folklor Vuzurları, Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri (27-29 Ekim 1975) Konya) Ankara 1976.

(4) Bu konuda ayrıntılı envanter için bkz. (Ş. K. Seferoğlu, "Kültür Birliğine Yönelik Dış Yayınları Dair. I, II" Pedal, Ocak-Şubat 1987 Ankara.

(5) TANERİ (Prof. Dr.), Aydın; Türkistanlı bir Türk Boyu Kürtler, Ankara 1983.

(6) a.g.e., s. 141.

lanıp Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü yayınları arasında yazarının imzasıyla "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri" adıyla yayınlanmıştır (7). Şerefnâme üzerinde maalesef yeteri kadar durulabilmiş değildir. Bir Türk Devleti olan Eyyubilere (8) gereği gibi sahip çıkamadığımız için bu devletin yıkılışıyla meydana çıkan beyliklere de ayrı milliyetlerin onlara sahip çıkmasına (9) seyirci kalıyoruz. Tebliğimizin bu bölümünü kapamadan evvel Şerefnâme üzerinde yapılmış iki çalışmadan bahsedeyim, bunların birisi "Şerefnâme'de Kürt Motifi" diğeri ise Hacettepe'de yapılmış bir Master çalışması olan "Şerefnâme'de Kültür ve Medeniyet Tesbitleri"dir. (10)

Üzerinde durulan beyliklerin Türk beylikleri camiasından olması konusunda başlatılan tartışmalar Anadolu Türk tarihlerinin başlangıç dönemi ile ilgilidir. Anadolu'ya ilk Selçuklular mı girmiştir? Türkler İslamiyete girmeden Anadolu'yu yurt tutmuşlar mıdır? Kağansız ve Teşkilatsız olarak Anadolu'ya giren Türklerin dönemi hangi tarihe rastlamaktadır. Kimmerler'in Saka'ların Hun'ların Agaceri'lerin ve diğer Türk unsurların Anadolu'nun nerelerinde hangi izleri kalmıştır? "İslamiyete Anadolu'da giren Türkler (11) tabiri bize bir mesaj verebilir mi?

"Medeni Bilgiler" in yazarı A. İnan'ın Anadolu birçoklarının zannettikleri gibi XI. asırdan itibaren Türkleşmeye başlamış değildir. Anadolu aynı etnik mevcudiyetine yeni elemanlarını aynı kökten kopan dalgalarla XI. asırda tazelemiştir. 1071 tarihi, İslâm olan Türklerin Anadolu'daki kardeşlerine kavuşmalarını gösterir." (12) deyşi Prof. Ataöv'ün (13) Ord. Prof. Dr. Togan hocamızın (14) Kırcioğ-

(7) SEVGİN, Nazmi; Doğu ve Güneydoğu Anadolu Türk Beylikleri, Ank. 1982.

(8) ŞEŞEN (Doç. Dr.) Ramazan, Eyyubiler, İstanbul 1980.

(9) BOSWORTH (Prof. Dr.) C. E. İslâm Devletleri Tarihi, İstanbul 1980.

(10) KALAFAT, Yaşar; Şerefname'de Kürt Motifi, Erzurum 1980 (Gayri matbu). SETİROĞLU, S. Kaya; Şerefname'de Kültür ve Medeniyet Tesbitleri, Ankara 1986 (Master Tezi).

(11) GÜZEL (Prof. Dr.) Abdurrahman; SEFEROĞLU, Ş. Kaya; "İslamiyete Anadolu'da Giren Türkler" Milli Kültür, Sayı: 54, Eylül 1968 Ankara.

(12) İNAN (Prof. Dr.) Afet; "Osmanlı Tarihinin Karakteristik Noktalarına Bir Bakış" 2 T. T. Kongresi, İstanbul 1943.

(13) ATAÖV (Prof. Dr.) Türkkaya; A. Brief Glance at the Armenian Question, Ankara 1984, s. 7-8.

(14) TOGAN (Ord. Prof. Dr.) Z. Velidi "Sakalar" B. T. Tarihi Dergisi, Sayı 17-23. Seri yazı, İstanbul, 1987.

lu'nun (15) H. K. Türközü'nün (16) Doç. Dr. Tarhan'ın (17) Doç. Dr. A. Çay'ın (18) bu tesbiti doğrulayışı, Prof. Dr. M. Doğru'nun (19) yer adları, Prof. Eröz'ün (20) Hıristiyanlaşan Türkler, Prof. M. A. Kaşgarlı'nın Hazar Türkleri itibariyle teyit edilmiş olmaları anarşinin hala güney doğu'da devam ettiği günümüzde Türk bilim adamlarına bir şey ifade etmemelidir. Aynı milliyetten oldukları iddiası ile sahneye çıkıp Avrupalı'yı da etkilemek istedikleri bilinirken AET arifesinde (22) Türk fikir adamı gerçeği açıklamak üzere kolları sıvamalarıdır.

Köymen hocamız "Tuğrul Bey ve Zamanı" (23) isimli eserlerinde Selçuklular'a tabi olan bir kısım beyliklerin isimlerini milliyetlerini, tabi oluş tarihlerini ve tabi oluş şartlarını açıklamaktadır. Bunların arasındaki İranlı ve Arap menşeyli olanlara bir sözümüz yok. Bu ilk unsurun dışında olanlar bize göre islâmiyete bu bölgede giren proto Türkler veya Selçuklular'dan 100-200 yıl evvel bölgeye gelmiş Türklerdi.

incelememizin bu bölümünde Alaettin Keykubat I. dönemin sınırlarını da zorlayarak bazı kültürel değerlere yer vereceğiz.

Diyarbakir ve Cezire Beylerinden Ahmet bin Mervan "Tuğrul Bey'e bir elçi göndererek kendisine itaatini ve bağlılığını sunmuştur." (24)

Hasan Bey Dinever ve Şeşrezar Hükümdarlarından Münelhel "Tuğrul beya müracaatla bağlılığını bildirdi." Aynı beylikten Saru-

-
- (15) KIRZIOĞLU (Prof. Dr. M. Fahri, "Aitay-Sayon, Horasan-Afgan, Dağıstan, Tunaboyu ve Dicle Bölgesindeki Kürt Urugu..." Altatürk Kongresi 21-23 Ekim 1973. Bildirileri, Ankara 1979.
- (16) TÜRKÖZÜ, H. Kemal; "Türk Sakalar, İskitler'in Batıya Göçleri ve Türklerin Ön-Asya'da Doğuşları" T. K. Dergisi Sayı : 226, Sukut, 1932 Ank.
- (18) ÇAY (Doç. Dr.) Abdullah, "Anadolu'nun Türkmenleri I. Selçuklu Öncesi" T. K. Dergisi, Mart 1983.
- (17) TARHAN (Doç. Dr.) Taner, "Anadolu'nun Bozkır Kavimleri Kimmerler ve İskitler" 14 Ekim 1933, İstanbul, Radyo konuşması.
- (19) DOĞRU (Prof. Dr.) Mecit; "Türkiye'de Macar Yer Adları" B. T. Tarihi Dergisi, Sayı : 8 Ekim 1935.
- (20) ERÖZ (Prof. Dr.) Mehmet, Hıristiyanlaşan Türkler, Ankara 1983.
- (21) KAŞGARLI (Prof. Dr.) M. Ahalı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Uygarlığına Giriş, Ankara 1933.
- (22) GÜZEL (Prof. Dr.) Abdurrahman, SEFEROĞLU, Ş. Kaya, "AET ve Türk Millî Kültür Bütünlüğü" Mayıs 1987.
- (23) KÖYMEN (Prof. Dr.) M. Altay, Tuğrul Bey ve Zamanı, İstanbul 1976.
- (24) Şerefhan, a.g.e., s. 29.

han bin Muhammed İbrahim Yenel (25) bundan sonra yerine geçen Sadi bin Eb'üş-Şevk Tuğrul Beye bağımlı idi. (26)

Fadlari Beylerinin yanlarında Selçuklu sultanlarının askeri nitelikli yetiştirildiklerini, bu çocukların da o beylere saygı ifadesi olmak üzere "atabeg" dediklerini görüyoruz. (27)

Çemişkezek Beyleri münasebetiyle "Bu durumu Çemişkezek hükümdarının Selçuklu Sultanı Melik Şah soyundan gelmiş olmaları ve (Melik Şah) sözünün (Melikiş) biçiminde değişmiş olması muhtemeldir" denilmektedir. (28)

İran'ın Karabağ bölgesinde aşiret hayatı yaşayan beyliklerin 24'lü teşkilatlanma meydana getirdikleri bildirilmektedir ki (29) bildiği gibi bu tür bölümlenme Oğuzlara aittir.

Bu beyliklerde kültürün diğer kaynağı Kur'an-ı Kerim ve Hadislerdir. Toprak yönetimi ve miras hukuku Selçukluların aynıdır. Müslüman Türklerin geliştirdiği Vakıf müessesesini bunlarda da görmekteyiz. Beyliğin 3 köyden 70 köye kadar arazisi bulunmaktadır. Bağdat bunlar tarafından da Hilafet merkezi olarak kabul edilmiştir. Beyliğin yönetimi babadan oğula geçmektedir. Yönetim değişikliği Selçuklu idaresi tarafından onaylanmaktadır. Selçukluların yanı sıra İran'a İhanlılar'a daha sonra Akkoyunlular'a Karakoyunlular'a ve Uzun süre Osmanlılar'a bağımlılık vardır. Geniş bilgi daha ziyade Osmanlı idaresi ile ilişkiler itibariyle verilmektedir. Anadolu Türk beyliklerinin kültür özelliklerinin dışında bir özellik arzetmemektedirler.

Konuyu Osmanlı Türk İdaresi itibariyle enine boyuna inceleyen Prof. Dr. Kodaman (**) Bölgenin İslâmiyetten evvel Türkleşmeye başladığı gerçeğine deyindikten sonra bunların Osmanlı Eyalet Sistemi içerisindeki statülerini açıklamaktadır. Her ne kadar konumuz Selçuklu Türk yönetiminin belirli bir dönemi ise de bu vesileyle belirtmek isteriz ki arşiv kaynaklarından ilgili uzmanın çıkardığı sonuç İmparatorluğun bölgesini yönetim ve toprak bütünlüğü ve sair noktai nazarlarından durumu İmparatorluğun dışında mütalaa edilmemiştir.

(25) Şerefhan, a.g.e., s. 25.

(26) Şerefhan, a.g.e., s. 34.

(27) Şerefhan, a.g.e., s. 37.

(28) Şerefhan, a.g.e., s. 189.

(29) Şerefhan, a.g.e., s. 367.

(**) KODAMAN (Prof. Dr., Bayram, Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu, Ankara 1986.

Durumu hukuki açıdan inceleyen Prof. Dr. Salih Tuğ (o dönemde Doçent) (***) "Tarihin akışı içerisinde son beşyüz senelik devre, orta Şarkta Osmanlı Devletinin aşağı yukarı bütün bölgelere yegane hakim ve devlet müessesesini temsil eden yegane siyasi uzviyet olduğu bir devre şeklinde gösterilebilir" demektedir.

Orta Şark bölgesini tarih boyunca hassaten Osmanlıların amme idaresini ellerinde bulundurdıkları devredeki siyasi yapısını ele alan S. Tuğ; I. Cihan Harbinden sonra son verilen imtiyazları belirtmekte ve bu imtiyazları muhtelif başlıklar altında ele almaktadır.

Devlet tarafından tanınan siyasi haklar için "Hassaten Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren gerçekleştirilmeye çalışılan (Millet Sistemi) ile din, dil, ırk ve renk tefriki yapılmaksızın ve Türk unsurunu diğerleri arasında üstün tutmaksızın Cihan Şumul Devlet olma iddia ve teşebbüsleri Osmanlılara hakim olmaya başlamıştır" demektedir ve "İdarî Muhtariyet" "Kabilevi Muhtariyet" "Dini ve Hukuki Muhtariyet" bölümlerinde bilgi vermektedir.

En mühim amme haklarının toplandığı bu muhtariyet bölümünde Suriye, Irak türünden Beylerbeyi veya Hızır Paşa'nın idaresine tevdi edilen yöreler kastedilmektedir ki incelenmeye alınan güney doğu bölgesi aşiret beylerini direk kapsamamaktadır.

Kabilevi Muhtariyet, 'Arapların meskün olduğu çöl ve vahalarda asıl olan içtimai yapı kabile yapısıdır. Ve hakimiyet Arap kabile başkanınıdır. Osmanlılar orta Şarkı fethettikten sonra bu kabile başkanlarıyla hususi ve ayrı anlaşmalarla buralar üzerinde kendi hakimiyetlerini kabul ettürmüşlerdir." denilmektedir. Bizim üzerinde durduğumuz bölge Arabistan ve halkı Arap değildir. Bu yararlı açıklama da incelememizin sınırları dışındadır.

Dini ve hukuki muhtariyet, Bu açıklama ümmet kapsamına girmeyenlere mahsustur. "Bu sisteme göre gayri müslim tebaa, kendi dinî başkanlarının dinî otoritesine tabi olurlar ve bu suretle bu halk zümreleri kendi cemaati idareleri çevresi dahilinde kendi kendilerine yeter bir vasatta idare olunurlar" denilmektedir ki, biz dini islâm olan Türk aşiretleri üzerinde duruyoruz, bu açıklamada şüphesiz bizi bağlamaz.

İktisadi ve ticarî Muhtariyet, İstanbul'dan tayin edilmiş olan bir

(***) TUĞ (Doç. Dr.) Salih; İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, İstanbul 1989, s. 247-253.

mültezimin o makama karşı doğrudan doğruya mesul olmasından ibaretti.

Lisan ve Kültür Muhtariyeti, Osmanlılar saliki buldukları İslâm dininin onlar arasında çıkmış olması dolayısıyla, Arapca'nın yerine Türkçeyi Arap kültürünün yerine de Türk kültürünü koymayı düşünmüşler, bu hal zamanla bir çok Türk'ün kısmen Araplaşmasına dahi yol açabilmiştir. Bugün doğu ve güneydoğu aşiretlerinde zorlanan genel Türk kültürüne nazaran "alt kültür olma" özelliği büyük ölçüde Arapça ve Arap kültürü ve tanınan bu fırsatla izah edilebilir. Coğrafi yakınlık da nazari dikkate alınır ise bu bölgedeki Türk aşiretlerinin diline geçmiş olan Arap dil kuralı ve kelimenin izahı kolayca anlaşılabilir.

S O N U Ç

Doğu ve Güneydoğu Türk Beylikleri Anadolu Türk beylikleri kadar Türktürler. Aynı soyun insanları bu beylikleri kurmuş ve aynı kültür değerlerini paylaşmışız. Selçuklu döneminde tekamül eden bu beyliklerin bir kısmı Selçuklu idaresine bağlı olmuşlardır. Bu beyliklerin ayrıntılı olarak incelenip Anadolu Türk Tarihindeki yerlerinin belirlenmesi Anadolu Türk Milli birliği itibariyle hayatı öneme haizdir.

Hasım, yaptığı yayınlarla süratle aleyhimize mesafe alıp meselesini geliştirirken biz daha hasmın geliştirdiği görüşleri izliyemiyoruz. Bu gün Zaza ve Kurmanca diye bilinen aralarındaki tek ortak noktanın Türk oluşları, olan unsurlar ayrı bir milliyet adına genel bir başlık altında toplanabiliyor. Halbuki "Türkiye Ermenistanı için Berlin kongresine Ermeni temsilciler heyeti tarafından verilen teşkilat projesi"nin ekindeki istatistiklerde bu iki unsura ait nüfus ayrı başlıklar altında zikredilmiştir. (****)

(****) URAS, Esat : Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul, 1982 s. 134-230-231, vb.

ALAADDİN KEYKUBAD DÖNEMİNDE KONYA'DA İNŞA EDİLMİŞ MİMARLIK ESERLERİ

Doç. Dr. Yılmaz ÖNGE (*)

Sultan I. Alaaddin Keykubad'ın zamanı (1220-1237) Anadolu Selçuklu Devletinin siyaset, ekonomi ve kültürel yönlerden en güçlü ve olgun dönemini teşkil eder. Onun saltanat yıllarında yapılan büyük imar faaliyetlerinin bir kısmı, kendi adını taşıyan şehirler, saray siteleri, cami, medrese, köprü gibi yapılarla, Selçuklu medeniyetinin bu dönemden kalma hatıraları olarak, günümüzde de ayaktaadır.

Alanya (Alaiyye) Şehri, Beyşehir'de Kubadabad ve Kayseri'de Keykubadiye saray siteleri, Konya, Niğde, Ankara, Eskişehir, Sinop Alaaddin Camileri gibi.

Selçuklu devletinin başşehri olarak Konya da, bu büyük imar çalışmalarından yeterli ölçüde nasibini almıştır. Alaaddin Keykubad zamanında Konya şehrinde inşa edilen mimarlık eserleri başlıca üç ana grupta toplanabilir :

- 1) Savunma ya da güvenlik ile ilgili yapılar
- 2) Sosyo-kültürel yapılar
- 3) Köşkler ve saraylar

1) Savunma ya da güvenlik ile ilgili yapılar : Bunların başında şüphesiz dünyanın sayılı harikaları arasına girebilecek nitelikteki Konya Şehri surları gelir (1). Konya şehri, tarihi belgelere göre, Alaaddin Keykubad zamanına kadar, bugün Alaaddin Tepesi

(*) Selçuk Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Öğretim Üyesi

(1) Konya şehir surları için bakınız :

Evliya Çelebi eyahatnamesi (Türkçeleştiren Zuhuri Danışman), Cilt 4, İstanbul 1970, s. 214-215; G. A. Olivier, Voyage dans l'Empire Ottoman, Cilt: V, Paris 1807, s. 488; Cl. Huart, Konia, La ville derviches tourneurs. Paris 1897, s. 174-175; Ch. Texier, Küçük Asya (A. Suat tercümesi), Cilt: 3, İstanbul 1340, s. 205; M. Önder, Mevlâna Şehri Konya, Konya 1962, s. 45-67; İ. Hakkı Konyalı, Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi, Konya 1964, s. 133-162; Yusuf Oğuzoğlu, "17. yüzyılda Konya şehrindeki idari ve sosyal yapılar", Konya (Hazırlayan: Feyzi Hacı), Ankara 1984, s. 100-102.

adını verdiğimiz ve içinde saray sitesi ile bazı antik yapıları ihtiva eden bir iç kale ile bunun çevresinde yer alan mahallelerden ibaretti. (Resim : 1) Sultan Alaaddin, düşmanların saldırılarından, sellerden şehri korumak için, bütün şehri kuşatan sağlam ve gösterişli bir sur yaptıрмаğa karar vermiş ve bunun için devletin zengin emirlerini görevlendirmişti. Nitekim, Mevlâna'nın babası Bahâeddin Veled'in surların üzerine yazdırmaları için "Bu kal'a, ilâhî ve semavî afattan başka, şahlanan atların, anî ve şiddetli gelen sellerin yolunu keser" mealinde bir kitabe metni tanzim ettiğini, yine tarihî belgelerden öğreniyoruz. Sultan yapılacak sur için, mimar ve ustalarla Konya şehrinin etrafını dolaşmış, duvarlar ile burçların ve kapıların yerlerini tesbit ettirmiştir. Surun çevresi 5-6 km.yi bulmakta olup yüksekliği 18 m., genişliği de yaklaşık 3 m. idi. Her 40 m. de bir tane olmak üzere, 140 burçla takviye edilmişti ki, bunların her biri bir emir tarafından inşa ettirilmişti. (Resim : 2) Konya şehri bu sura ait 12 kapı ile dışarıya açılmakta idi. Bunlar, Larende Kapısı, At Pazarı Kapısı, Telli Kapı, Aksaray Kapısı, Çeşme Kapısı, Ayas Kapısı, Ertaş Kapısı, Lâdik Kapısı, Sille Kapısı, İstanbul Kapısı, Antalya Kapısı ve Yeni Kapı isimlerini taşıyordu. Larende Kapısı, Çeşme Kapısı, Ertaş Kapısı ile Yeni Kapı bizzat Alaaddin Keykubad tarafından inşa ettirilmiş ve zengin bir biçimde süslenmişti. Konya dış surununun 618/1221 M. yılında tamamlanmış olduğu Selçuklu kaynaklarından ve mevcut kitabelerden anlaşılmaktadır. Surlar, moloz dolgulu kesme taş duvar olarak inşa edilmiş ve bu inşaatta hafriyattan çıkan bazı antik mimari parçalar, heykel ve kabartmalar, yeni işlenen tezyinatla uyumlu bir kompozisyon meydana getirecek tarzda tekrar ve özenle kullanılmıştı. (Resim : 3-4) Meselâ Aksaray Kapısı büyük arslan heykelleri, Ertaş, Ladik ve Sille kapıları da insan heykelleri ile süslenmişti. Bu durumyla Konya suru bir savunma yapısından çok, bir açık hava müzesi görünüşünde idi. Selçuklu yapı sanatının yanı sıra, Türklerin gayri islâmi dünya ve dinler hakkındaki toleransını yansıtıyordu. Bugün, bu çok önemli eserden yazılı belgelerin dışında XVI. yüzyıla ait şematik bir minyatür (2) ile, XIX. yüzyılda bazı ecnebi sanatkarlar tarafından yapılmış gravürler, (3) müzelere taşınmış bazı plastikler ve birkaç kitabeden (4) başka, maalesef hiçbirşey kalmamış gibidir.

-
- (2) Nasûhî's-Silâhî (Matrakçı), Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han (Hazırlayan : Prof. Dr. H. G. Yurdaydın), Ankara 1976, Lev. 17 a.
- (3) L. Laborde, Voyage en Asie Mineure, Paris 1938; Ch. Texier, Asie Mineure, Paris 1862.
- (4) Ch. Texier, a.e., s. 205-206; Mehmet Önder, a.e., s. 56-67.

2) **Sosyo-kültürel yapılar** : Bunları da dini ve profan yapılar olarak iki ara grupta toplamak mümkündür. Dini yapıların başında da şüphesiz camiler ve özellikle Alaeddin Tepesindeki meşhur Alaeddin Camii (5) gelir. Bu tarihi yapı, Sultan I. Rükneddin Mesud (1116-1156) tarafından inşaatına başlanıp Sultan II. Kılıç Arslan zamanında (1156-1192) zamanında tamamlanan eski camie, Sultan I. İzzeddin Keykavus (1210-1219) ve bilahere Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın yaptırdığı ilâve ve değişikliklerle günümüzdeki görünüşünü kazanmıştır. (Resim : 5) Prof. Dr. Haluk Karamağaralı'nın araştırmaları sonunda, caminin doğu tarafındaki çok sütunlu bölüm ile Selçuklu Sultanları türbesinin Sultan I. Mesud ve II. Kılıçarslan zamanlarında yapıldığı; ortadaki kubbeli bölüm ile batı taraftaki çok sütunlu kısma ve ikinci türbenin inşasına da I. Keykavus'un emriyle başlandığı; ancak türbe hariç Alaeddin Keykubad zamanında tamamlandığı ortaya çıkmıştır. (6) Böylece ilk yapısı XII. yüzyıla ait olan ahşap tavanlı eski caminin, Alaeddin Keykubad zamanında batıya doğru genişletildiği; ancak bu genişlemede, Kılıç Arslan Türbesi yüzünden planda bir daraltma yapılmaya mecbur kaldığı, mimarın bu kısımda kubbeli bir orta sahnin tesis ve buradaki mihrap eksenini cami kütesinin simetri eksenine kabul ederek batı tarafa yine çok sütunlu bir bölüm ilavesiyle kütle genelinde, dengeyi sağlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Devrin meşhur mimarı Şam'lı Havlanoğlu Mehmed'in, Şam Ümeyye Camiinden aldığı ilhamla, eski camii genişletmesi sırasında yaptığı değişiklikler ve ilâveler şöyle sıralanabilir :

a) Eski caminin hatalı olarak tesbit edilmiş bulunan kible yönü yeni ilâvede düzeltilmiş; bundan dolayı eski cami ile ilâve kısmın birleştiği güney duvarında, dolaylı olarak da kuzey duvarında bir açığı yapılmak zarureti hasıl olmuştur.

(5) Evliya eÇlebi Seyahatnamesi (Zuhuri Danışman), Cilt: 4, s. 216; Cl. Huart, Mevleviler Beldesi Konya (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 92-96; L. Löytved, Konia, Inschriften der seldschukischen Bauten, Berlin 1907; F. Sarre, Konia, seldschukischen Denkmaeler, Berlin 1910, I, s. 121-123; C. Esat Arseven, Türk Sanatı Tarihi, İstanbul, s. 98-102; E. Diez-Oktay Aslanapa, Türk Sanatı, İstanbul 1955, s. 56-57; Zeki Oral, "Konya'da Alaüd-din Camii ve Türbeleri", Yıllık Araştırmalar Dergisi I (1956), s. 45-74; Suut Kemal Yetkin, İslâm Mimarisi, Ankara 1959, s. 162-165; M. Önder, a.e., s. 73-83; İ. H. Konyalı, a.e., s. 293-317; Doğan Kuban, Anadolu-Türk Mimarisininin, Kaynak ve Sorunları, İstanbul 1965, s. 114-120; Oktay Aslanapa, Türk Sanatı II. İstanbul 1973, s. 38-43.

(6) Haluk Karamağaralı, "Konya Ulu Camii", Rölöve ve Restorasyon Dergisi 4 (1. Restorasyon Semineri Özel Sayısı) Ankara 1982, s. 121-132.

b) Eski camiin Ahlatlı Hacı Mengüm Berti tarafından yapılmış olan 1155 tarihli mimberi, yeni ilâvede orta sahnı teşkil eden kubbeli bölüme, muhtemelen Kerimüddin Erdişah'ın eseri olan muhteşem çini mihrabın yanına taşınmıştır.

c) Eski camide evvelce kuzey-güney istikametinde kemer dizilerinin teşkil ettiği sahnın düzeni, yeni ilâveden sonra, ilâve bölümlerle daha rahat bağlantı sağlayabilecek tarzda, doğu-batı istikametinde uzanan yeni bir düzene uydurulmuştur.

d) Eski camiin kuzeyindeki avluyu sınırlandıran duvarlardan batıdaki yıkılarak, avlunun da batıya doğru devamı temin edilmiştir.

e) Avlunun kuzey cephesi, harimdeki düzenlemelerden sonra, yeni teşekül eden simetri eksenine uygun olarak açılmış bir cümle kapısı ve bunun iki yanında yer alan kitabe panolarıyla bugünkü görünüşünü almıştır.

f) Eski camiin güney batı köşesindeki fevkanı sultan mahfeli de, batı taraftaki bölümün güney batı köşesinde yeniden tesis edilmiştir.

Muhtemelen üzerine inşa edildiği antik kalıntıların da tesiri ile çok düzgün olmayan eski cami, Alaaddin Keykubad dönemindeki genişletmede, Şamlı mimarın projesine göre değişik bir mimari hüviyete bürünürken Keykavus türbesi ile avlu cümle kapısında da görüldüğü gibi, tezyinatında da Eyyubi Mimarîsinin tesiri altında kalmıştır. Buna mukabil kubbeli orta sahna, Anadolu Selçuklu Türklerinin icadı, olan mozayik çini tekniği ile Anadolu'nun en büyük mihrabı yapılmış (7); kemerler, ve duvarların alt kısmı çini lambrilerle kaplanmıştır.

Keykubad zamanında yapılan bu büyük değişikliklere ve daha sonra da Beylikler ve Osmanlılar dönemlerinde zaman zaman icra edilen tamirat ve tadilata rağmen, halâ ilk Selçuklu mabedine ait bazı kısım veya parçaları muhafaza etmesi Alaaddin Camiinin dünyaca tanınmasına neden olmuştur.

Tarihi belgelerden ve kitabelerinden öğrenildiğine göre, Konya'da Alaaddin Keykubad zamanında kalmış beş adet mahalle mes-cidi mevcuttur. Bunlar 617/1220 tarihli Şekerfuruş Mescidi (8) ile Er-

(7) Ömür Bakırer, Onüç ve ondördüncü yüzyıllarda Anadolu mihrapları, Ankara 1976, s. 141-143; Yılmaz Önge, "Alaaddin Camiinin çinili mihrabı", Önyasa Mecmuası, Cilt: 4, Sayı: 41, Mart 1969, s. 8-9, 20.

(8) Mehmet Önder, "Konya'da Şekerfuruş Mescidi", Anıt, Sayı: 29, Kasım 1961, s. 6-8; Mevlâna Şehri Konya, s. 98-100; İ. H. Konyalı, a.e., s. 541-542.

demşah Mescidi (9), Zevle Sultan Mescidi (10), Tercüman Mescidi (11) ve 626/1229 tarihli minaresiyle Hatuniye Mescididir (12). Erdemşah mescidinde olduğu gibi bazan etrafı ve üstü kapalı, yahut Şekerfuruş yahut Tercüman mescidlerinde olduğu gibi etrafı kasmen veya tamamen açık, revak biçiminde bir medhal ile buna bağlı kubbeli bir harimden ibaret olan bu mescidler, benzer plan şemasına sahiptir (13). Duvarlarının alt tarafı kesme taştan, üst tarafı ile kasnaksız kubbeleri tuğladan inşa edilmiştir. Genellikle medhal cephesinde ve kible cephesinde küçük alt pencereler, üst seviyede de kemerli küçük pencerelerle aydınlatılmışlardır. Çoğunda duvarların iç yüzleri ve mihrap çinileri süslenmiştir. Hatuniye Mescidinde olduğu gibi, bazılarında mabede bitişik veya ayrı bir minare mevcuttur. (Resim : 6)

Yazılı belgelere göre, Konya'da I. İzzeddin Keykavus ile I. Alaadin Keykubad tarafından bir darüşşifa yaptırıldığı anlaşılmakta ise de, bugün yeri kesinlikle belli değildir. (14)

Alaeddin Keykubad devrinde Konya'da vefat eden Şeyh Tavus Mehmed el-Hindi'ye (15) ait olduğu söylenen Meram Camiinin batısındaki türbe ile Alaeddin Keykubad'ın başveziri olan Necmeddin Karaarslan'ın türbesi (16) de bu dönemin dini yapılarındandır. Özellikle Karaarslan türbesindeki çinili sanduka dikkte değer bir sanat eseridir.

Bu dönemin profan mimarisine ait en güzel örnek, Mukbil ve Beypınarı sularını toplayarak şehre akıtmak amacıyla Alaeddin Keykubad tarafından inşa ettirilen su yolları ve Havzan maksemi- dir. (17)

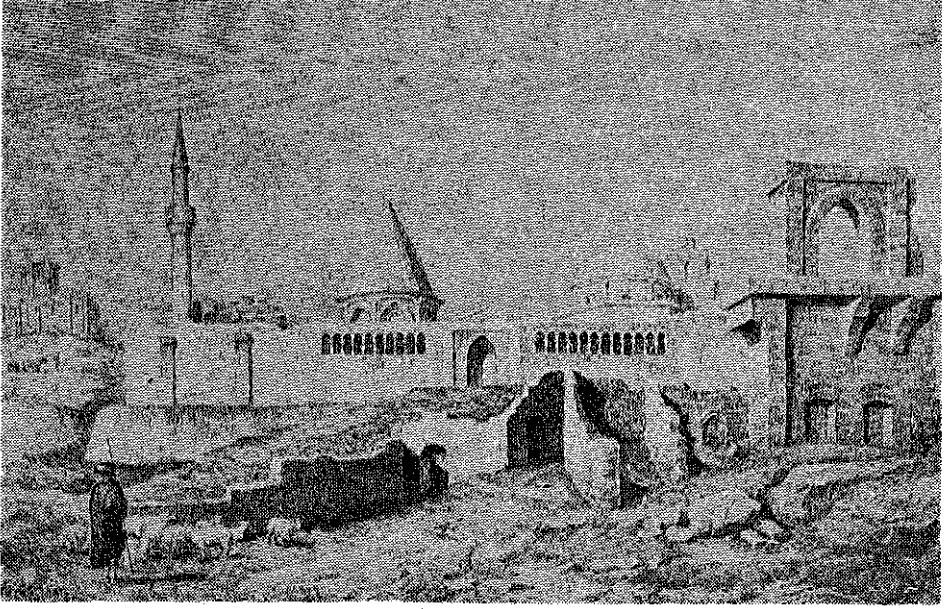
-
- (9) Mehmet Önder, Mevlâna Şehri Konya, s. 100-101; İ. H. Konyalı, a.e., s. 354-356.
- (10) M. Önder, Mevlâna Şehri Konya, s. 113-114; İ. H. Konyalı, a.e., s. 568-570.
- (11) Mehmet Önder, Mevlâna Şehri Konya, s. 117; İ. H. Konyalı, a.e., s. 563-564.
- (12) Mehmet Önder, Mevlâna Şehri Konya, s. 105-107; İ. H. Konyalı, a.e., s. 378-386.
- (13) Murat Katoğlu, "13. yüzyıl Konyasında bir cami gurubunun plan tipi ve son cemaat yeri", Türk Etnografya Dergisi, Sayı : IX, (1966) : s. 81-100; Sadi Dilaver, "Anadolu'daki tek kubbeli Selçuklu mescidlerinin mimarlık tarihi yönünden önemi", Sanat Tarihi Yıllığı IV, İstanbul 1971, s. 17-28.
- (14) Mehmet Önder, Mevlâna Şehri Konya, s. 125; İ. H. Konyalı, a.e., s. 221-236.
- (15) Mehmet Önder, Mevlâna Şehri Konya, s. 156.
- (16) Mehmet Önder, Mevlâna Şehri Konya, s. 150-151; İ. H. Konyalı, a.e., s. 623-626.
- (17) Mehmet Önder, Mevlâna Şehri Konya, s. 212-220; İ. H. Konyalı, a.e., s. 985.

3) **Köşk ve saraylar** : Alaaddin Tepesindeki eski iç kalede yer alan Selçuklu köşk ve saraylarından günümüze sadece Kılıç Arslan veya Alaaddin Köşkü (16) olarak bilinen yapının alt kısmı kalabilmiştir. İç kalenin burçlarından birisi üzerine inşa edilmiş olan bu köşkün üç tarafı balkonla çevrili fevkanı bir eyvanı vardı. XX. yüzyıl başına kadar ayakta kalabilen bu eyvanın, devşirme taşlardan örülmüş burç bedeni üzerine tuğla ile inşa edildiği ve ahşap kirişleme bir tavanla örtüldüğü eski fotoğraflarından belli olmaktadır. (Resim : 7) Yüksek ve geniş bir kemerle cephesi kuzeye açılan eyvanın etrafındaki balkon tuğladan mukarnaslı konsollarla desteklenmiştir. Doğu ve batı cepheleri ikişer büyük pencere ile dışarıya açılmıştır. Eyvan kemerinin önü ve yan cepheler ahşap saçaklarla gölgelendirilmiştir. Köşkün kaidesindeki duvar yüzleri tuğla taklidi boyalı nakışlarla, eyvanın dış cepheleri ise zengin dekorlu çinilerle üslenmiştir. Eyvan kemeri etrafında dolayan çini yazı kuşağında Kılıç Arslan'ın isminin geçmesi, bu köşkün Alaaddin Keykubad'dan önce inşa ettirildiğini göstermektedir. Fakat sonradan, tıpkı Alaaddin Camii gibi bu yapı da Alaaddin Keykubad tarafından tamir ettirilmiştir.

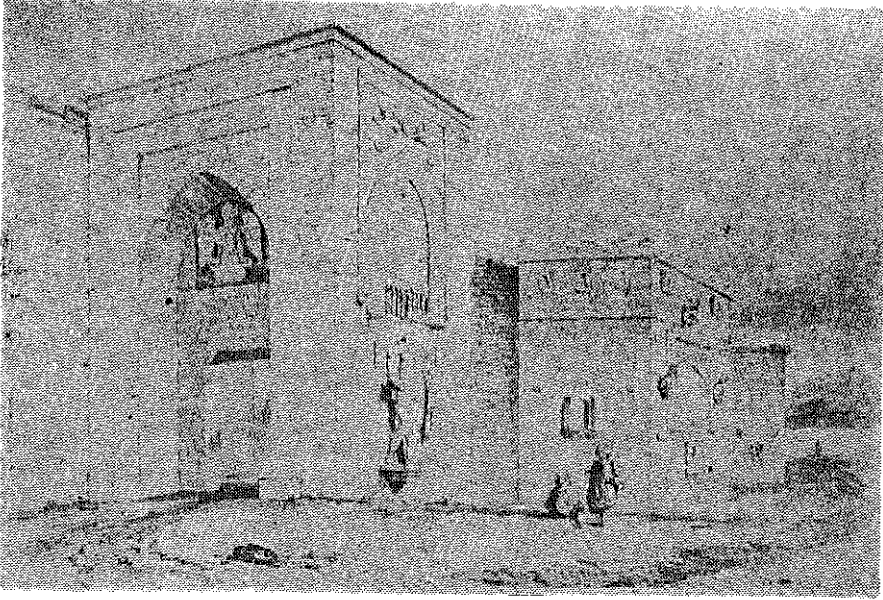
Sonuç olarak buraya kadar isimlerini verip kısaca tanıtmaya çalıştığımız mimarlık eserlerinin, Alaaddin Keykubad döneminden kalanların hepsi olduğu sanılmamalıdır. Sözü ettiğimiz yapıların pek azının, Alaaddin Keykubad dönemine ait olduğunu kitabeleriyile tesbit edebiliyoruz. Ancak bunlar da, yer yer ifadeye çalıştığımız gibi, bir çok tamirat ve tadilat geçirerek günümüze gelebilmiştir.

I. Alaaddin Keykubad'ın Selçuklu tahtında kaldığı 17 yıl içinde Anadolu'da gerçekleştirilen imar çalışmalarının bilimsel bir tasnifi ve toplu bir değerlendirmesi henüz mevcut değildir. Kanaatimizce, Anadolu Selçuklu Devletinin her bakımdan en güçlü dönemine rastlayan ve XIII. yüzyıl Türk Medeniyetinin yüksek seviyesini yansıtan bütün kültür ve sanat eserlerinin, vakit geçirmeden bir korpusü hazırlanmalı ve bu çalışmalara da, ağırlık merkezi olan Konya'dan başlanmalıdır.

(18) Mehmet Önder, Mevlâna Şehri Konya, s. 161-164; İ. H. Konyalı a.e., s. 179-184; Doğan Kuban, a.e., s. 155-157; F. Sarre, Konya Köşkü (Şahabeddin Uzluk tercümesi), Ankara 1967; Mahmut Akok, "Konya'da Alâiddin Köşkü Selçuk Saray ve Köşklere", Türk Etnografya Dergisi, Sayı : XI (1968), Ankara 1969, s. 47-73.

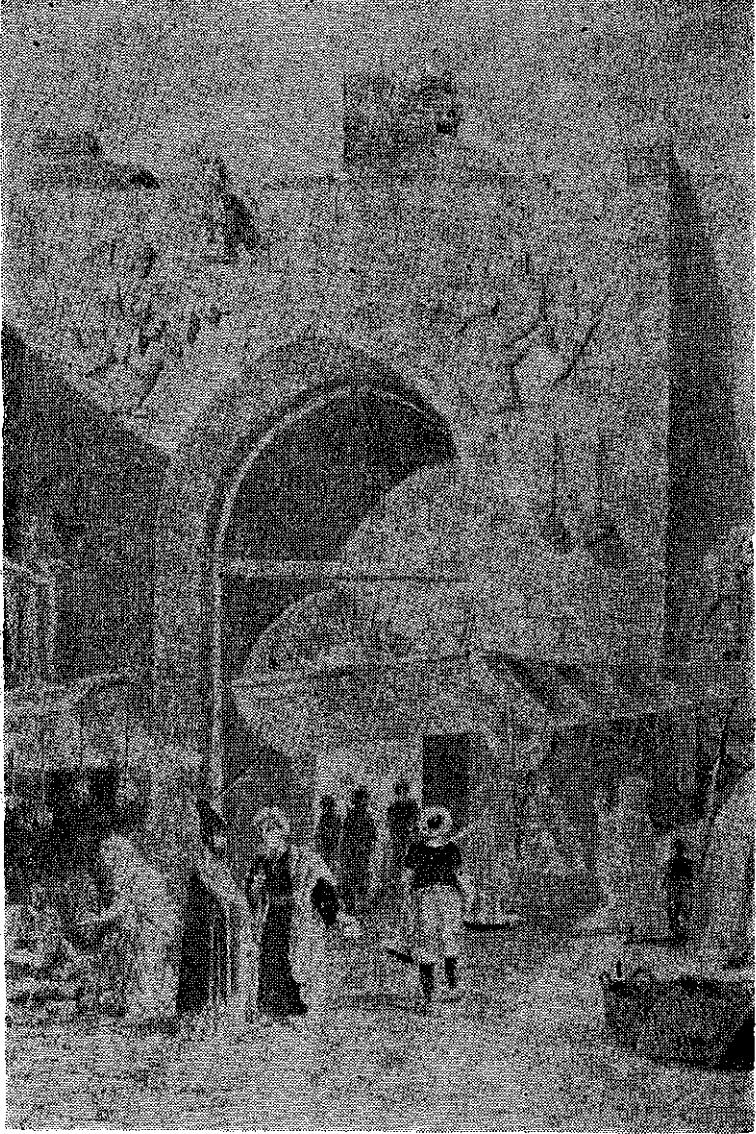
Resim 1 — Önde iç kale duvarları ile Alaadin Köşkünün kalıntısı, geride Effatun Mescidi denilen Bizans kilisesi ile Alaaddin Cam'ini gösteren bir gravür (Charles Texier'den).

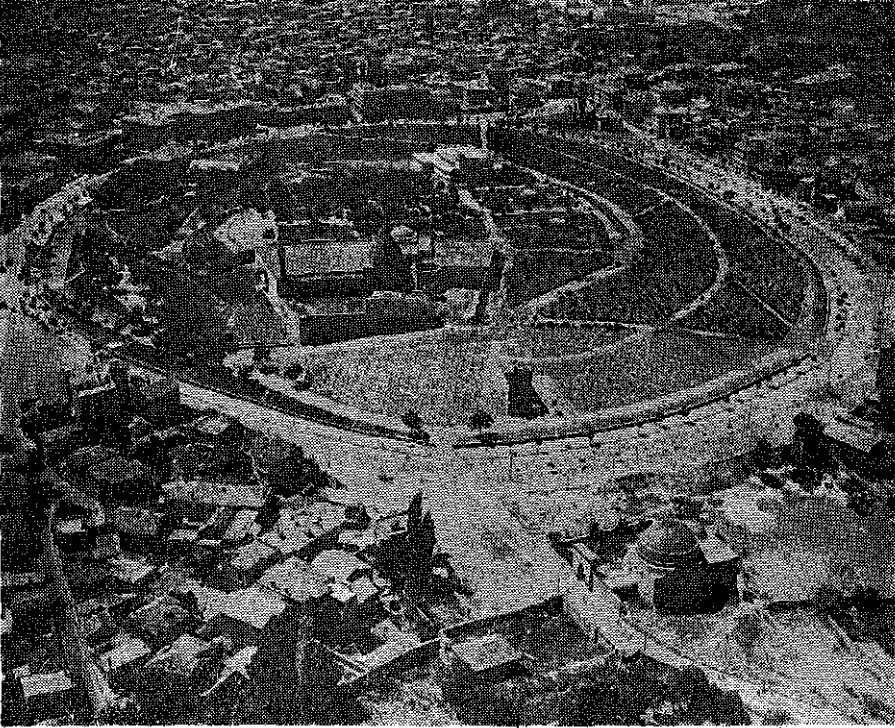
Resim 2 — Alaaddin Keykubad tarafından yaptırılan Konya şehir surları ile burçlarının bir gravürü (Leon de Laborde'dan).

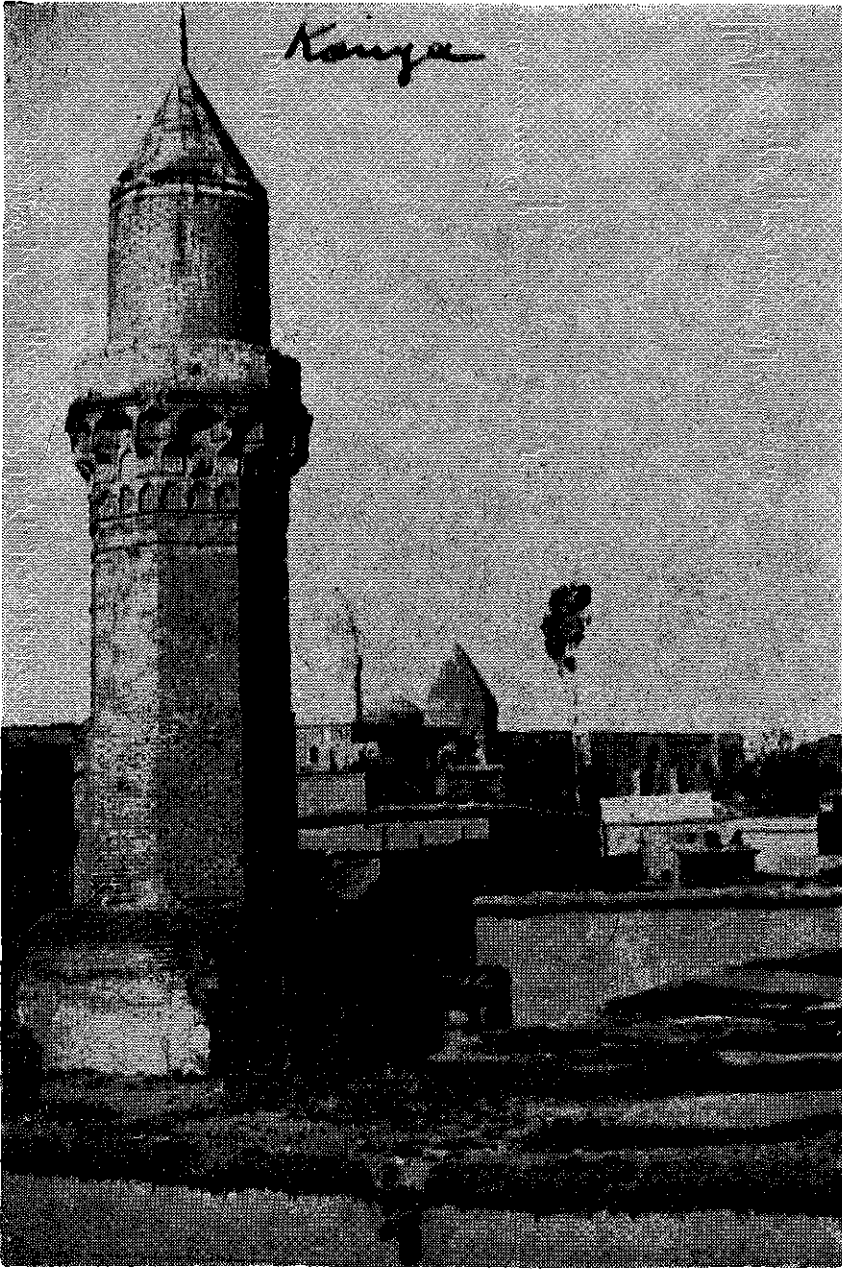
Resim 3 — Geride Sultan Selim Camii ve Mevlâna Türbesi ile Konya şehir surlarını ve burçlarını gösteren bir başka gravür (Leon de Laborde'dan).

Resim 4 — Bizzat Alaaddin Keykubad tarafından yaptırılan sur kapılarından Pazar Kapısı'nın gravürü (Charles Texier'den).

Resim 5 — Köskü ve camii ile Konya Alaaddin Tepesinin 1961 yılındaki durumunu gösteren bir hava fotoğrafı. Caminin kuzey batı köşesindeki avlu duvarları onarılırken.

Resim 6 — Hatuniye Mescidinin eski bir fotoğrafı. Geride Alaaddin Camii ve türbesi görülüyor.

Resim 7 — Alaaddin Köşkü'nün yüzyılımızın başlarındaki durumunu gösteren eski bir fotoğraf.

ALÂEDDİN KEYKUBÂD VE KAYSERİ

Yrd. Doç. Dr. Kemal GÖDE (*)

Türkiye Tarihi'nde, 1071 yılında Bizanslılar'a karşı kazanılan Malazgirt Zaferi, nasıl Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın adını Türk ve Dünya tarihinde ebedileştirmiş ise, bu zaferi müteakip kurulan Türkiye Selçukluları Devri'nde, her yönüyle devlet ve millete büyük hizmet veren, "Türk Devlet Geleneği" içinde "Devlet Baba" an'anesini devam ettiren Sultan I. Alâeddin Keykubâd da pek haklı olarak "Uluğ" ünvanıyla (1) Anadolu Türk insanının gönlünde taht kurmuş, hizmet ve eserleriyle adını unutulmayacaklar arasına yazdırarak, bugün burada anılmasına imkân hazırlamıştır.

Kayseri Şehri ise, Selçuklu Türkiyesi'nde devlet ve hükümet merkezi olan ve bundan dolayı "Dârü'l-Mülk" ünvanıyla anılan Konya'dan sonra, ikinci başkent olarak, sultanlar yazları orada oturdukları için yine "Dârü'l-Mülk" ve ayrıca Anadolu Selçuklu Devleti'nin anmakta olduğumuz büyük Sultan I. Alâeddin Keykubâd, fetihlere oradan çıktığı için de "Dârü'l-Feth" ünvanlarıyla anılmıştır (2).

Bu sahânin büyük otoritesi değerli tarihçi merhum Prof. Dr. Osman Turan hocamız, Anadolu Selçukluları Kayserisi'nin "Dârü'l-Mülk" ve "Dârü'l-Feth" ünvanlarıyla anılışını Selçuklular Zamanında Türkiye adlı eserinde şöyle açıklar: "Sultan Alâeddin yazları ve sefer zamanları Kayseri'de bulunur, ilk yıllarda, şehir içinde mevcut sarayda, yâni "Devlet-hâne'de (3) otururdu. Fakat Sultan'ın 1225'ten itibaren Kayseri'de şehrin bir fersah yakınında, -ki bu günkü Şeker Fabrikası sahası içinde- inşa ettirdiği Keykubâdiyye Sarayı, artık onun yazlık ikâmetgâhı olmuştu. Bir manzumenin tasvirine

(*) Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

(1) Bak : Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1971 s. 389 vd. ve aynı müellif, "I. Keykubâd", İA., VI., s. 646-661.

(2) Bak : Turan, **Türkiye**, s. 687-688.

(3) "Devlethâne"nin yeri belli olmamakla birlikte, Kayserililer bu sarayın bugünkü "Yoğun Burç" diye anılan yerde bulunduğunu söylemektedirler. "Devlethâne"nin iç-kale'de olması da muhtemeldir.

göre, **Keykubâdiyye Sarayı** çiçekler ve güllerle çevrili olup, sarayın önünde çeşme akar ve Cihan Padişahı onun eyvânı yani balkonunda otururdu. Sultan yabancı elçileri ve hükümdarları da burada kabul etmiş; burada ölmüştür. Bu Saray'da yabancı elçilerin de misafir edilmesi ehemiyetine bir işarettir" (4).

Merhum **Halil Edhem Eldem** ise, aynı konuda **Kayseriyye Şehri** isimli eserinde şu bilgileri aktarır: "Selçuklular zamanında **Kayseri Şehri** için, mutluluğun doruğu sayılır. Orası da **Konya** ve **Sivas** gibi **Selçuklu Sultanları'nın** bir başşehri idi. **I. Alâeddin Keykubâd**, çoğu zamanını orada geçirir ve düzenlediği seferlere buradan hareket ederdi. Ticaret, ilim ve güzel san'atlar için önemli bir merkez olmuş idi" (5).

Bu cümleden olarak, **Alâeddin Keykubâd**'ın siyâsi, idâri, akere, iktisâdi ve ilmi yönleriyle **Selçuklu** şehir merkezleri içinde mühim yeri ve önemi olan **Kayseri**'deki faaliyetlerini bilinenlerin ışığında şöyle ifade etmek mümkündür :

1. **Tokat Meliki olan I. Alâeddin Keykubâd**, babası **I. Gıyâseddin Keyhürev**'in 1211'de **Alaşehir Muharebesi**'nde şehit düşmesi üzerine, devlet ileri gelenleri tarafından **Kayseri**'de **Selçuklu** tahtına çıkarılan ağabeyi **I. İzzeddin Keykâvus**'a karşı saltanat davasına kalkışarak, **Kayseri**'yi muhasara etmişse de, netice alamayarak **Ankara Kalesi**'ne çekilmiş ve oraya sığınmıştır. Ve fakat burada da büyük kardeşine yenilerek, esir düşmüş ve **Malatya** civarında **Minşar** ve sonra **Kezirpert Kalesi**'ne hapsedilmiştir (6).

2. Ağabeyi **I. İzzeddin Keykâvus**'un 1220'de vefatı üzerine, hapis bulunduğu, adı geçen kaleden **Sivas**'a gelen ve **Sivas**'ta **Selçuklu** tahtına oturan **I. Alâeddin Keykubâd**, saltanat merkezi olan **Konya**'ya gelirken, şehir halkının büyük sevgi gösterileri arasında **Kayseri**'ye uğramış ve orada da bir cülûs merâsimi yapmıştır (7).

3. **Sultan I. Alâeddin Keykubâd**, **Kayseri**'de bulunduğu bir sırada, **Alâiye**'nin fethi için **Emîrleri** ve **Beyleri**'ne fermanlar göndererek, **Konya**'da toplanılmasını emretmiş ve kendisi de **Konya**'ya gelmiş ve neticede bilindiği gibi sözü edilen kale, 1223'te fethedilmiştir (8).

(5) Halil Edhem, **Kayseriyye Şehri**, İstanbul 1334/1918, s. 488-50.

(6) Halil Edhem, a.g.e., s. 35-36 ve 43-45; Aynı eserin Kemal Göde tarafından sadeleştirilmesi, Kültür Bakanlığı Ankara 1982 yayını, s. 62-63; Osman Turan, **Keykâvus I**, İA., VI., s. 632.

(7) H. Edhem, a.g.e., 45; Turan, "Keykubâd I", İA., VI., s. 646-647.

(8) H. Edhem, a.g.e., s. 45-46; Turan, "Keykubâd I", s. 647-648.

4. **Sultan I. Alâeddin Keykubâd**, Moğol tehlikesine karşı Konya ve Sivas Kaleleri ile birlikte, yazlık merkez ve bir çeşit askerî üs olarak seçtiği Kayseri Kalesi'ni de onartmış ve bu faaliyetlerini koydurmuş olduğu kale kitabeleriyle ebedileştirmiştir. Bu kitabelerden biri, bugün -üzerine konulan kale duvarı yıkılmış olduğundan- Kayseri Askeri Hastahnesi'nin I. Kat merdiven boşluğundaki duvara yerleştirilmiş olup, üzerinde : "Bu mubarek yapı, **Keyhüsrevoğlu, din ve dünyanın şerefi, fetihler sâhibi, dünya sultanlarının efendisi, sultanların büyüğü, müslümanların emirinin delili, yüce Sultan Keykubâd Devri'nde 621/1224 yılında tamamlanmıştır**" ibâresi yazılıdır (9). Kitâbelerden diğeri ise, bugünkü Kayseri Merkez Postahanesi'ne bakan büyük burca yerleştirilmiş olup, tarihsiz olan bu mermer kitâbenin üzerinde ise : "**Keyhüsrevoğlu, yüce Sultan, din ve dünyanın şerefi, fetihler sâhibi, Müslümanların emirinin delili Keykubâd**" ibâresi yazılıdır (10).

5. **Sultan I. Alâeddin Keykubâd**, yine Kayseri'de bulunduğu bir sırada -iktidarı için tehlikeli gördüğü- ünlü emirlerini ve devlet adamlarını **Keykubadiyye Sarayı'nda** düzenlediği bir ziyafette bertaraf etmiş ve otoritesini sağlamlaştırmıştır (11).

6. Eyyübîler ile akrabalık ve dostluk kurmak gâyesiyle Melik Adil'in kızı **Melike Adile** ile evlenmek üzere yapılan düğün ve şenlikler Malatya'dan sonra, **Kayseri'de** de tekrarlanmış ve **Alâeddin Keykubâd**, bu düğünden sonra da **Kayseri'de** bir müddet kalmıştır (12).

7. **Sultan I. Alâeddin Keykubâd**, Konya'dan çıktığı **Alâiye Seferi'nden** başka, diğer bütün seferlerine çoğu zaman kışı, havası yumuşak olan **Antalya** ve **Alâiye'de** geçirdikten sonra, ilkbaharda geldiği **Kayseri'den Meşhed Ovası'nda** ordusunu toplayarak çıkmıştır. Katılmadığı seferler esnasında ise, ordu dönüncüye kadar **Kayseri Keykubadiyye Sarayı'nda** bekleyen ve dinlenen **Sultan I. Alâeddin Keykubâd**, **Kayseri'yi** mühim bir merkez olarak seçmiş ve askerî, siyâsî, idârî ilmi faaliyetlerine oradan devam etmeyi âdet haline getirmiştir (13).

8. Mengücek-oğulları'ndan **Erzincan Meliki Alâeddin Davudşah**, birçok hediyelerle **Kayseri'de Keykubadiyye Sarayı'nda** bulu-

(9) Kitabe metni için bak : H. Edhem, a.g.e., s. 42; Kitabe tercümesi için bak: Göde, a.g.e., sadeleştirilmesi, s. 68.

(10) Kitabe metni için bk: H. Edhem, a.g.e., s. 43; Tercümesi için, s. 69.

(11) Bak: H. Edhem, a.g.e., s. 47; Turan, "Keykubad I", s. 648.

(12) Turan, a.g. makale, s. 650-651; H. Edhem, a.g.e., s. 48.

(13) H. Edhem, a.g.e., s. 48-50 ve s. 61'e bakınız.

nan **Sultan I. Alâeddin Keykubad**'ı ziyâret ederek baş eğmiş ve rahat bir şekilde ülkesine dönmüş olmasına rağmen, **Kayseri**'de yaptığı andlaşmayı bozarak, kışkırtıcı davranışlar içine girmesi üzerine **Sultan I. Alâeddin** 625/1228'de yine **Kayseri**'den hareketle **Davudşah**'ı itaat altına almış ve **Erzincan**'ı **Selçuklu** ülkesine katmıştır. Oğlu **II. Gıyâseddin Keyhüsrev**'in **Erzincan**'a yerleştirdikten sonra, **Sivas**'tan hareketle âdeti olduğu üzere yine **Kayseri**'ye gelmiş ve orada bir müddet kalmıştır (14).

9. **Sultan I. Alâeddin Keykubad**, seferlere **Kayseri**'den çıkmayı gelenek haline getirdiği gibi, kazandığı zaferleri de **Kayseri Keykubadiyye Sarayı**'nda şenlikler ve ziyâretler düzenleyerek kutlamayı âdet edinmiş, bundan dolayı da **Kayseri** hareketli günler yaşamamıştır. Meselâ, bunlardan biri ve en mühimi **Celâleddin Harzemşah**'a karşı kazanmış olduğu 1230 tarihli **Yassı Çemen Zaferi** münasebetiyle düzenlenen karşılama töreni ve zafer şenlikleridir (15).

10. **Sultan I. Alâeddin Keykubâd**, **Kayseri**'de bulunan ve "**Meşhediyeye Ovası**" olarak bilinen ovada, ordusunun eğitimini, geçit ve bayram merâsimlerini yaptırmış ve seferlere buradan çıkmıştır. Bugün bu ova tamamen iskan edilmiş durumdadır.

Devlet işlerini ise, **Sultan I. Alâeddin Keykubâd** iki saraydan idâre etmiştir. Bu saraylardan biri, **Kayseri**'de şehrin içinde bulunan "**Saltanat Sarayı**", yani "**Devlethâne**"; diğeri ise şehrin dışında bulunan "**Keykubadiyye Sarayı**"dır.

Saltanat Sarayı veya **Devlethane**'nin yeri bugün belli değildir. **Kayseri**'li **Ahmed Nazif Efendi**, kaleme almış olduğu "**Mir'at-i Kayseri**" isimli eserinde, sözü edilen sarayın bugünkü **Yoğun Burçun** yakınında "**Eski Saray**" diye anılan yerde bulunduğunu ve buraya evler yapıldığını zikretmişse (16) de, adı geçen sarayın muhkem olan "**İç Kale**"de olması aklâ daha yakın gelmektedir.

İbn Bibi'nin "**Keykubâdiyye**" yada "**Sarayı Keykubâdiyye**" diye kaydettiği ve muhteemdir ki, **Evlîyâ Çelebi**'nin "**Alâeddin Köşkü Mesiresi**" dediği ve fakat bugün varlığından eser kalmamış olan saray, bugünkü **Kayseri Şeker Fabrikası** sahası içinde **Sultan I. Alâeddin Keykubâd** tarafından inşa ettirilmiş olup, O bu sarayda 1225'den itibaren hem elçileri kabul etmiş, hem dinlenmiş ve devlet işlerini

(14) H. Edhem, a.g.e., s. 51-54 ve Turan, a.g. makale, s. 651'e bakılabilir.

(15) Turan, "Keykubâd I", s. 654-655; H. Edhem, a.g.e., s. 54-55.

(16) Ahmed Nazif Efendi, **Mir'at-i Kayseri**, Haz: Mehmet Palamutoğlu, **Kayseri** 1987, s. 68.

yürütmüş, hem de şölenler ve ziyâfetler vermiş ve neticede yine burada av etinden zehirlenerek 634 Şevvali yâni Haziran 1237'de bir Pazartesine denk gelen Bayram'ın dördüncü günü Celâleddin Karatay'a: "Benim işim sona erdi" dedikten sonra hayata gözlerini yummuştur. Cenazesi buradan alınarak, Konya'ya yâni buraya getirilmiş ve Selçuklu Sultanları'na âit "Künbedhâne" ismiyle bilinen türbeye defnedilmiştir (17).

Bilindiği gibi, Keykubâdiyye Sarayı'nın yeri hakkında Halil Edhem Kayseriyye Şehri ve Prof. Dr. Osman Turan Selçuklular Zamanında Türkiye isimli eserlerinde İbn Bibi'den istifade ile kısa bilgiler vermişlerdir. Bunlardan sonra sistemli bir çalışma yapan M. Zeki Oral, sarayın yerinin Kayseri Şeker Fabrikası sahası içinde tesbit etmiş ve bu tesbitlerini Belleten'de yayılamıştır. Bundan sonra Prof. Dr. Oktay Aslanapa, çalışmalara devam etmiş ve tesbitlerini Türk Arkeoloji Dergisi'nde yayınlamıştır. Bunlardan sonra Kültür Bakanlığı'nın izniyle Prof. Dr. M. Oluş Arık ve Prof. Dr. Rüçhan Arık, bu saray hakkında çalışmalar yapmışlarsa da bugün için kazı çalışmalarına ara verilmiş görülmektedir. Gönül istiyor ki, Keykubâdiyye Sarayı" üzerinde yapılan çalışmalar hızlandırılarak, bitirilsin ve saray, ortaya çıkarılabildiği kadarı ile düzenlenip, ziyârete açılsın; ve böylece, I. Alâeddin Keykubad'ın adıda yadedilmiş olsun.

11. Kayseri'de Sultan I. Alâeddin Keykubad'ı hatırlatan mühim eserlerden biri de, eşi Huand Hatun tarafından yaptırılan Huand Câmii, medresesi, türbesi ve hamamı olup, bugün hepsi de ibâdete, ziyârete ve hizmete açıktır (18).

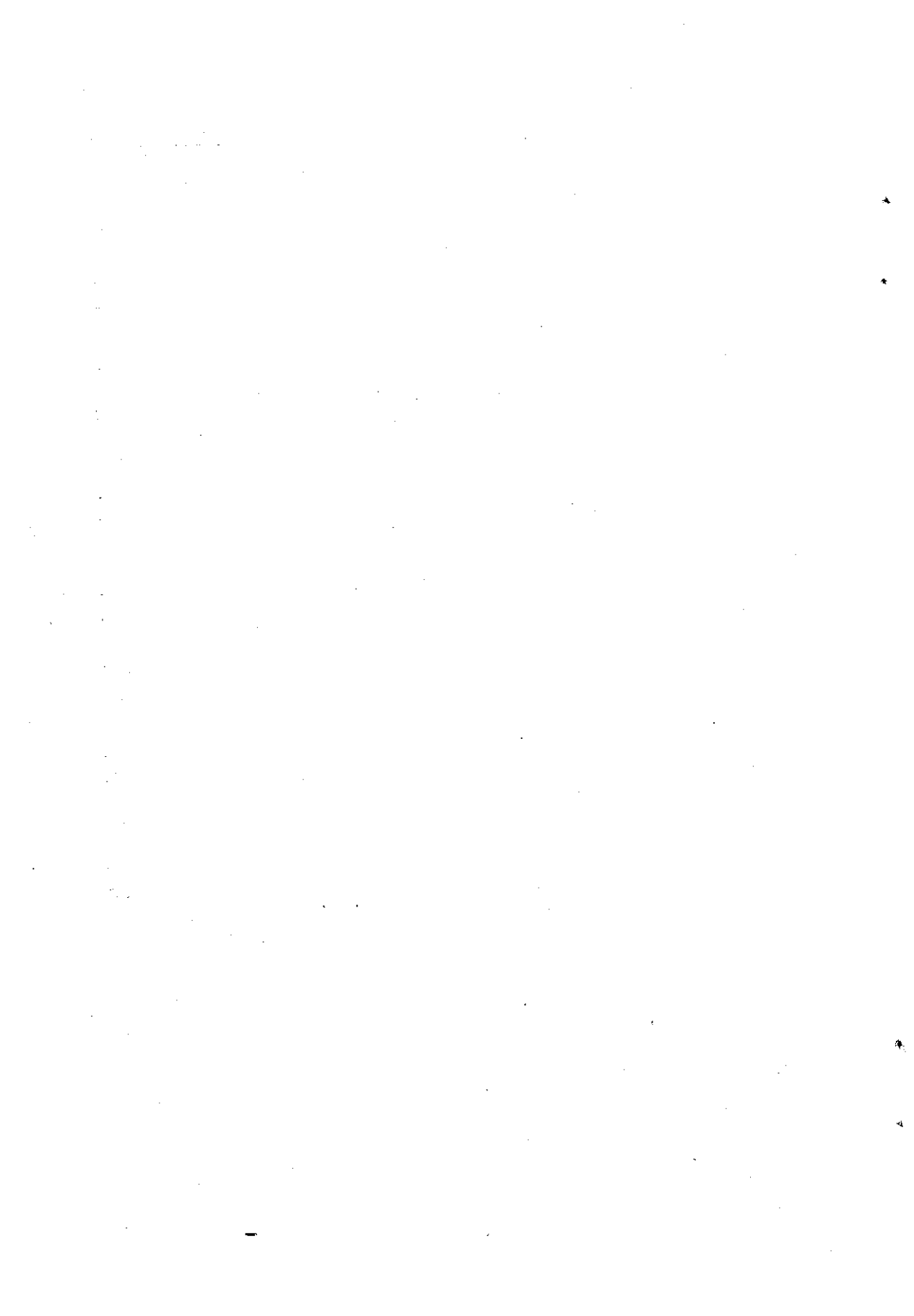
12. Sultan I. Alâeddin Keykubad, doğu-batı, kuzey-güney ticaret yollarının kavşağında kurulmuş bulunan ve bu sebeble "Yabanlu Pazarı"nın da kurulduğu mühim bir ticaret merkezi olan Kayseri'de adına para bastırması ve hutbe okutmuştur (19).

Netice olarak denilebilir ki, Selçuklu Türkiye'sinin en büyük insanı "Uluğ Keykubad", onsekiz yıla yakın iktidarını tamamlayıp, kırkbeşini biraz aşmış olarak, fani dünyadan ayrılmış ve fakat O, eserleriyle ve hizmetleriyle hep Türk Milleti'nin gönlünde taht kurarak ebedi kalmayı başarmıştır. Ruhu şad olsun.

(17) Bak: H. Edhem, a.g.e., s. 61-62; Turan, a.g. makale, s. 656-657; Aynı müelif, Selçuklular Zamanın Türkiye, s. 388-389.

(18) H. Edhem, Kayseriyye Şehri, s. 63-69 ve Kemal Göde'nin yayına hazırladığı aynı eser: Kayseri Şehri, s. 87-94'e bakılabilir.

(19) Faruk Sümer, Yabanlu Pazarı, Türk Dünyası Araştırmaları yayını, İstanbul 1985, s. 11-24'e bakılabilir.

“MÜSÂMERETÜ'L-AHBÂR”A GÖRE ANADOLU SELÇUKLU MÜESSESELERİNE BİR BAKIŞ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ŞEKER (*)

Türkiye Selçuklularına dâir kaynaklar arasında, İbn Bibî'nin “el-Evâmirü'l-Alâiye” (1)şinden sonra en önemli kaynak eserlerden biri şüphesiz Aksarayî'nin “Musâmeretü'l-Ahbâr ve Musâyeratu'l-Ahyâr” adlı eseri kabul edilmektedir. Eserin günümüzde bilinen iki nüshasına dayanılarak Osman Turan tarafından yapılan neşrinde 60 sayfalık bir takdim yer almaktadır (2). Bu takdimde müellifin tam adı; Mahmud b. Muhammed el-Müştehir bi'l-Kerim el-Aksarayî şeklinde verilmektedir. Eserin, h. 723/m. 1323 yılında İlhâniler'in Anadolu vâlisi Timurtaş Paşa (717-727/1317-18-1326-27)'ya ithaf edildiği belirtilmektedir.

Müellifin dört bölüm halinde düzenlediği ve farsça olarak kaleme aldığı eserinin birinci kısmı takvimlerden, ikinci kısmı da Abbâsi halifelerinden bahseder. Neşredilen kitapta bu bölümler bulunmamaktadır. Eserin üçüncü ve dördüncü kısımları neşredilmiştir. (3)

Üçüncü kısım Büyük Selçuklu devletinin kuruluşundan, Türkiye Selçuklularından II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e kadar olan olayları ihtiva etmektedir. (4)

Dördüncü kısım yaklaşık yetmişbeş yıllık olayları, bu olayların kahramanı Sultanlar, Hâkanlar, Emirler, Vezirler ve diğer devlet ricâlinin özellikleri yanında Anadolu'da bizzat müellifin müşâhedelerine dayanan XIII. asrın yarısından XIV. asrın birinci yarısına kadar meydana gelen olayları içine almaktadır. (5)

(*) Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

(1) Huseyn b. Muhammed el-Ca'ferî el-Münşî (İbn Bibî), el-Evâmirü'l-Alâiye fi Umuri'l-Alâiye, Ank. 1949.

(2) Aksaraylı Mehmed oğlu Kerimuddin Mahmud, Musâmeretü'l-Ahbâr Moğollar zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi, Neşreddin. Osman Turan, Ank. 1944, s. 1-61 + 1-366; Zeki Velîdi Togan, Tarihte Usul, İst. 1969, 190.

(3) Musâmeretü'l-Ahbâr, 6-7.

(4) Musâmeretü'l-Ahbâr, 9-13.

(5) Musâmeretü'l-Ahbâr, s. 34-329

Merhum Prof. Osman Turan'ın kanaatine göre, müellif Kerimüddin'in "eserinin dördüncü kısmı başında II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra cereyan eden hâdiseleri Selçuklu divânında bulunurken doğrudan doğruya müşâhedelerine dayanarak yazdığına dair kayıtları (6), eğer tam bu zamana kadar teşmil edilirse ve müellifin o zamanda 20-25 yaşlarında bulunduğu kabul edilirse, onun XIII. asrın birinci yarılarında doğmuş olması icâb eder" (7). Müellifimiz 47 yıla yakın devlet hizmetinde bulunmuştur. Eserinden onun güçlü bir eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. İslâmi ilimler yanında Arap ve Fars edebiyatına da vâkıf olan Aksarâyî, olayları anlatırken yeri geldikçe âyet, hadis, atasözü ile Arap ve Acem şâirlerinin şiirlerinden nakillere yer vermiş bulunmaktadır. (8)

Yine hâdiseler münasebetiyle Aksarâyî, okuyucuyu düşündüren, ferdi ya da devlet hayatı için ilgi çeken ve nasihat eden bir üslûb kullanmaktadır. Meselâ; "mal, melikin imâreti olmaksızın devamlı elde kalamaz. Melikin imâreti de halk olmaksızın bir işe yaramaz. Halkın varlığı, adâlet vâsıtaları ve siyâsi kurallar olmaksızın korunamaz. Bir vilâyetin sahibi mal toplarken zulüm yolunu tutar ve işin esasını tama'a dayandırmak isterse dünya zilleti ve âhîret hüsrânından başka semere elde edemez" (9) ifadeleri, eserin bir nevi siyâsetnâme özeliği arzettiğini göstermektedir.

Eserde Melikşah dönemi ile Selçuklu Sultanları zamanındaki âdet ve geleneklere riâyet edilmekte olduğuna dâir, her cuma günü Sultanların ziyâfet vermeye devam ettikleri rivâyeti (10) kültür tarihimiz bakımından ehemmiyet arz etmektedir. Eser farsça yazılmış olmasına rağmen yarlığı (11), tağar (12) gibi türkçe ıstılahların ve beylerbeyi (13), elçi (14) gibi türkçe ünvanların devlet müesseselerinde kullanılmakta olduğunu bize göstermektedir. Özellikle eser

(6) Mûsâmeretü'l-Ahbâr, s. 34-36

(7) Osman Turan, adı geçen neşrin takdim yazısı, s. 3

(8) Aynı yer, 33, 47; Mûsâmeretü'l-Ahbâr, 45, 64, 72

(9) Mûsâmeretü'l-Ahbâr, 255, Eserin değeri konusundaki değerlendirmesinde Prof. Osman Turan, eserde, Moğol idârecileri elinde bulunan Selçuklu ülkesinin onların tazyikleri, zulüm ve fena idâreleri neticesinde nasıl ezilmekte olduğu ve devletin gün geçtikçe nasıl yıkılmaya yüz tuttuğuna dair acı tasvirleri İbni Bîbî'nin eseri ile mukayese ederek belirtmektedir (O. Turan, a.g. yer, 48).

(10) Mûsâmeretü'l-Ahbâr, s. 90

(11) Mûsâmeretü'l-Ahbâr, s. 38, 39

(12) Mûsâmeretü'l-Ahbâr, s. 152

(13) Mûsâmeretü'l-Ahbâr, s. 37, 40

(14) Mûsâmeretü'l-Ahbâr, s. 128

Selçuklu müesseseleri yanında, devrin sosyal hayatını siyâsi olayların arasına serpiştirerek, münâsebet düştükçe anlatmaktadır. Bu bakımdan eserin gerek Büyük Selçukluların, gerekse Türkiye Selçuklularının müesseseler tarihine de ışık tutan yönü tarihçilerin ilgisini beklemektedir. Bu konuya dâir birkaç örnek vermeden önce "Müsâmeretü'l-Ahbâr"da, 750. ölüm yıldönümünde bizleri bir araya getiren I. Sultan Alaeddin Keykubâd'la ilgili bölümleri gözden geçirilmeden geçmek vefâsızlık olacaktır.

I — Müsâmeretü'l-Ahbâr'da I. Alâeddin Keykubâd (1220-1237) :

Aksarâyî, eserinde I. Alaeddin Keykubâd'a gerektiği şekilde fazla yer verememiştir. Nitekim, müellifimiz, Gıyâseddin Keyhüsrev (1205-1220)'den bahsederken Alaeddin Keykubâd'ın onun iki oğlundan biri olduğu ve Alâeddin Keykubâd'ın babası ile beraber sürgünde birlikte dolaştığını kaydetmekle (15) yetinmiştir.

Müstakil olarak "Sultan Alaeddin Keykubâd" arabaşlığıyla altı kırmızı mürekkeple çizilen kısımda ise; "tahta oturup on yedi yıl saltanat" sürdüğü kaydedilerek kendisinin özelliklerini şöyle yazmaktadır: "Güzel ahlakı yanında rey ve tedbir sâhibi idi. Memleketi sulh içinde adaletle idâre etti... Bilindiği gibi onun hayrât eserleri zamanının sahifelerinde ve ülkesinin her yerinde güneş ışığından daha parlaktır." (16) Ayrıca, Alaeddin Keykubâd zamanında Diyarbakır ve Şam beldelerinin onun ülkesine katıldığı ve Sultan Celâleddin Harzemşâh'ı da Erzincan Yassı Çimen'de yendiğine dâir kayıt yer almaktadır. (17)

II — Müsâmeretü'l-Ahbâr'a Göre Müesseseler :

Aksarâyî, eserinde her sultânı arabaşlıklar altında anlatmaktadır. (18) Meselâ, Sultan Ruknüddin Kılıç Arslan (1262-1266)'ı anlatırken kırmızı mürekeple altı çizilen; "Havâdis-i rûzgâr" yani devrin olayları (19), "Nekbet-i Ekâbir-i Devlet" yani devlet büyüklerinin uğursuz davranışları (20), "Menâsıb" (21) şeklinde paragraflar açılmaktadır.

(15) Müsâmeretü'l-Ahbâr, s. 31

(16) Müsâmeretü'l-Ahbâr, s. 3

(17) Müsâmeretü'l-Ahbâr, s. 33. Bu savaş 27 Ramazan 627/10 Ağustos 1230 tarihinde olmuştur. Prof. Dr. Osman Turan Selçuklular Zamanında Türkiye, İst. 1971, s. 371

(18) Nesredilen eserde bazı başlıklar Prof. Dr. O. Turan tarafından konmuştur.

(19) Müsâmeretü'l-Ahbâr, . 71-72,

(20) Müsâmeretü'l-Ahbâr, s. 72-73

(21) Müsâmeretü'l-Ahbâr, s. 73-75

Aksarâyî, kitabında hâdiseler arasında birçok siyâsi, sosyal ve iktisâdi hayata dâir bilgiler vermektedir. Anlattığı sultan zamanında tayin edilen görevlilerin meziyet ve faziletlerinden söz ederken (22) devrin sosyal ve kültürel hayatı ile hukuk müesseselerini tanıtan müellif, ilimler tarihine de katkıda bulunmaktadır. Meselâ Sultanların cülûslarında eski mansıp sâhiplerinin yerlerini ikame ettiklerine veya değiştirildiklerine dâir (23) haberler arasında devlet ricâlinin özelliklerinden de söz etmektedir. Bu arada mansıp sâhibi olanlara verilen iktâlardan bahsederken toplamakla mükellef oldukları haraç, cizye ve bâc gibi vergiler (24) sebebiyle iktisâdi hayata dâir bilgiler de yer almaktadır.

III. Gıyâseddin Keyhusrev (664/1266)'in tahta çıkışı sırasında kadıların isimlerini sıralarken, müellifimiz bize; Konya'dan başka, Aksaray, Kayseri, Sivas, Tokat ve Niksar ile Karahisar (Afyonkarahisar) kadılıklarının bulunduğunu da belirtmiş oluyor. Bunlara ilâveten bir de kadıasker'in bulunduğunu zikrediyor. (25) Kadılık görevinin önemi ve nezâketi üzerindeki görüşlerini sıralayan Aksarâyî, devrin şeyhu'l-İslâmı Şeyh Sadreddin Muhammed'in âlim ve özellikle hadis ilimlerinde oldukça yetişmiş ve tarîkatta da fâzıl bir kişi olduğunu da kaydediyor. (26) Devrin tasavvufi hayatına dâir bilgiler verirken, Şeyh Sa'îd Ferğâni, İrakî, Hamîd, Mevlâna Celâleddin ve diğer şeyhlerin faziletlerini yükseklığının yazarın kendi devrindekilerle mukâyese edilemeyeceklerine dâir kanaatleri (27) de yer alıyor.

Müsâmeretü'l-Ahbâr'da Rukneddin Kılıç Arslan (1262-1266) devrinde ekâbire ve emirlere verilmiş olan Menâsıb'dan söz edilirken bu görevlere getirilen kişilerin özellikleri ile yaptıkları işlerde belirtilmektedir. Tâceddin Mu'tez (679/1280) IV. Kılıç Arslan zamanında İlhanlılar tarafından Anadolu'ya vezirlik rütbesiyle görevlendirilmiştir. (28) Vezirlik rütbesinde Sultan adına hükmeden ve Şemseddin Baba ile Sultanların borçlarını ve mallarının tahsilini kendisine havale ettikleri sağlam, akıllı, tedbirli bir kimseydi (29).

(22) Müsâmeretü'l-Ahbâr, s. 89-91

(23) Müsâmeretü'l-Ahbâr, . 89

(24) Müsâmeretü'l-Ahbâr, 20, 89, 152

(25) Müsâmeretü'l-Ahbâr, 90

(26) Müsâmeretü'l-Ahbâr, 90

(27) Müsâmeretü'l-Ahbâr, 91

(28) Müsâmeretü'l-Ahbâr, 73; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, 364.

(29) Müsâmeretü'l-Ahbâr, 73

İstifa (Mâliye nâzırlığı) kitâbet ve siyâkatta benzersiz ve övül-meye değer faziletleri bulunan fâzılların ve halkın başvurduğu kim-se olan; çeşitli sanatlarda mâhir oluşu sebebi ile halk tarafından adı Necibüddin'e çevrilen Mecdüddin Muhammed b. el-Hüseyin'e verilmiştir. (30)

Eşrafı Memâlik ise, birçok bölgelerde söz sâhibi ve o derin bel-delerin önderi olması, işlere vukûfu ve cömertliği sebebi ile Celâ-leddin Mahmud b. Emiru'l-Hâc'a verilmiştir. (31)

Bu görevlerden ayrı olarak Beylerbeylik emâreti, Emâret-i Vi-lâyeti Uc, Emâret-i Mülk-i es-Sevâhıl-i Bahaeddin, Niyâbet-i Saltanat ve Emâret-i Kırşehir şeklinde gösterilen görevler (32) hem devrin idâri taksimatı, hem de fonksiyonları hakkında az da olsa bilgi vermektedir. Bu kadroların özelliklerini ortaya koymuş olması yönüyle eserde mevcut teşkilat tarihi ile ilgili bilgiler üzerinde durulabilir. Bu türlü devlet müesseselerinde çeşitli zamanlarda meydana gelen değişimleri de göstermesi bakımından Müsâmeretü'l-Ahbâr ilgi çekici bir eserdir. Meselâ, Fahreddin Ali'nin vezirliği sırasında divan defterinin arapça'dan farsça'ya çevrilmiş (33) olduğu-na dâir verilen bilgi ilgi çekicidir.

Eski tuğracı ve vezir Şemseddin Baba (Mahmud Tuğraî)nın ve Sultanların Moğollardan yaptıkları mâl-i bâliş yani borçlanmalarının tahsili bir yarlığı ile Tâceddin Mu'tez'in uhdesine verilmiştir. Fakat Şemseddin Baba'nın iktâı olan Kastamonu vilâyetinin vergileri borçlarına kâfi gelmediği için Aksaray ve Develü vergileri de bu borçlara karşılık olarak tahsis edilmesine (34) dâir bilgiler iktisadî müesseselerin durumu ve işleyişleri hakkında bizlere kaynak olarak değerlendirme imkanı vermektedir. Vilâyetlerden dört çeşit gelir elde edildiğini bunlara; gezit(?), na'l behâ, mâl-i bâm ve mâl-i berzek dendiğini belirten (35) müellif iktisadî müesseselerin işleyişleri ve fonksiyonları hakkında az da olsa bizi aydınlatmaktadır.

Hatta devlet gelirlerinin ve vergilerin kullanılışları ile tasarrufları hakkında da yer yer görüşlerini belirten Aksarâyi, vilâyetlerdeki haraç ve bâcların yağmaya uğratıldığına dâir şu satırları yaz-

(30) Müsâmeretü'l-Ahbâr, 73-74

(31) Müsâmeretü'l-Ahbâr, 74

(32) Müsâmeretü'l-Ahbâr, 74

(33) Müsâmeretü'l-Ahbâr, 63; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, 493

(34) Müsâmeretü'l-Ahbâr, 73; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, 526.

(35) Müsâmeretü'l-Ahbâr, 89

muş olması uygulamaları tenkitçi bir gözle yakından takip etmesi açısından önem taşımaktadır: "Öyle ki beş tağar'a tahammülü olmayan yere elli tağar yazıyordu. 5000 tağar kararlaştırılmış olan yere, 50.000 tayin ediyordu ki, bu sebeple eski kâidelere nazaran bozulmaları olmuştur." (36)

Fethedilen yerlerin haraç veya öşr arazisi olarak kabul edilebilmesi için tâkip edilen yolu gösteren ifâdelerin ve bilgilerin de yer aldığı Müsâmeretü'l-Ahbâr, siyâsi tarihe olduğu kadar müesseseler tarihine de kaynak olacak niteliktedir: Buna örnek olarak, I. Süleyman Şah'ın (1075-1086) Antakya'nın fethinden sonra tâkip ettiği siyâsete dâir Aksarâyî'nin şu ilgi çekici kaydı gösterilebilir:

Süleyman Şah, Melikşah'a Antakya'nın tamamen fethedildiğini (1084) ve Melikşah adına hutbe okunup, sikke basıldığını haber veren bir elçi gönderdi. Şehri kime emanet edeceğine ve kimin orada hüküm süreceğine dâir ferman ulaşıncaya kadar orayı muhafaza etti. Kendisine emir ve melik adını vermedi. Sultan Melikşah bu sırada Türkistan'a gitmişti. Süleyman Şah'a cevap ulaşıncaya kadar Arap Emiri ve Halep Meliki Şerefüddeve, Süleyman Şah'a bir kişi göndererek; "Şam'ın tamamını ve diyâr-ı Arab'ı onun çevresini mukâta'a ile elde ettim. Antalya'nın haraç'ı da ona dahildir. Her sene yüz bin dinarın bana gönderilmesi gerekir" dedi. Süleyman Şah'da ona: "Antakya'nın durumu hükümet merkezine haber verildi. Kim için emrederse teslim ederim. Fakat, Antakya Meliki kâfir idi. Haraç veriyordu. Şehir islâm ülkesi olunca cizye alınması gerekir" şeklinde cevap verdi. (37)

S O N U Ç

I. Alaeddin Keykubâd'ın 750. ölüm yıl dönümünde, Türkiye Selçukluları devletinin Anadolu'yu Türk yurdu yapan faaliyet ve müesseseleri ile hem Büyük Selçuklular'ın devamı, hem de Osmanlılar'ın başlangıcı olma özelliğini bizlere hatırlatan tarihi olayların günümüz araştırmacılarının ilgisini beklediğini ifâde etmek herhalde zâid olur. Bu bakımdan, Kerimüddin Aksarâyî'nin "Müsâmeretü'l-Ahbâr"ı onun devrinin sosyal ve kültürel hayatı ile teşkilat ve müesseselerine dâir dağılık ve münasebet düştükçe verdiği bilgilerin değerlendirilerek bütünleştirilmesi gerektiğini belirtmemize bilmem ihtiyaç var mıdır?

(36) Müsâmeretü'l-Ahbâr, 152

(37) Müsâmeretü'l-Ahbâr, 20

ALAEDDİN KEYKUBAD VE TÜRKİYE SELÇUKLULARI - ARTUKLU MÜNASEBETLERİ

Remzi ATAÖĞLU (*)

XII. Yüzyıl'ın başlangıcında Kuzey Suriye, Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da Selçuklu komutanlarından Artuk Bey'in oğulları Sökmen ve İlgazi tarafından kurulan Artuklular ile Türkiye Selçukluları arasındaki münasebetlerin başlaması I. Kılıç-Arslan devrine kadar uzanmaktadır.

1105'de Danişmendli Gümüştekin'in vefatından istifade ederek Malatya'yı ele geçiren Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç-Arslan, Büyük Selçuklular ile komşu olmuştu. Bu şekilde komşu olan Selçuklu hanedanından ilk kolun hükümranlık arzusu sebebi ile çatışması da beklenir hale gelmişti. Nitekim Kılıç-Arslan, Musul'u almak, ve muhtemelen oradan da Selçuklu merkezine yürümek gayesiyle hareket ederek şehri ele geçirdi. Bunun üzerine Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın emri ile Emir Çavlı, aralarındaki Artuklu emir ve beylerinin de bulunduğu kuvvetlerini toplayarak I. Kılıç-Arslan'ı Habur Irmağı kenarında karşıladı. 1107 tarihinde vukua gelen savaşta Anadolu Selçuklu askerleri mağlub olduğu gibi Sultan Kılıç-Arslan da ırmakta boğularak hayatını kaybetti.

Böylece başlayan Artuklu-Anadolu Selçukluları münasebetleri, Kılıç-Arslan'ın dul eşini, ölen kocası I. Kılıç-Arslan'ın sağlığında "Türk beyleri arasında Belek Bey ile mukayese edilecek akıllı ve kudretli kimse yoktur" dediği Artuklulardan Belek Gazi'ye varması ile devam etmiş hattâ bu suretle bir ara Artuklular Türkiye Selçuklu tahtı üzerinde de kısmen söz sahibi olmuşlardır. Haçlılarla yapmış olduğu savaşlarda az zamanda temayüz ederek büyük bir üne kavuşan Belek Gazi, bu şöhretine rağmen, gerek Selçuklu hanedanında olmayışı gerekse Haçlılarla devam eden savaşlar sebebi ile bu izdivacın avantajlarını pek iyi değerlendirememiştir. Neticede Menbiç kuşatması esnasında Belek de bir okun talihsiz şekilde isabeti ile şehit düştü.

(*) A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Tarih Böl.

Daha sonraki yıllarda da bu defa Artuk Rüknu'd-Din Davud, kızını bilâhère siyaset sahnesinden çekilen I. Kılıç-Arslan'ın oğlu Tuğrul-Arslan'a vermiştir. Bu karşılıklı evlenmelerden sonra 1140'da Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Davud, amcazadesi Timurtaş ve Atabey İmâdü'd-Din Zengi karşı Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzü'd-Din Mesud'un yardımını istedi ise de bir netice alamadı.

İmâdü'd-Din Zengi'nin ölümünden sonra Zengiler'in Artuklular üzerindeki tahakkümü zayıflayınca durumunu kuvvetlendiren Anadolu Selçuklu Sultanlığı, özellikle I. Mesud'un son zamanlarından itibaren Anadolu'da Danişmendliler'in dışında Artuklular da dahil bütün beylikleri itaatları altına almışlardır. Fakat buna mukabil bazan Artuklular, Türkiye Selçuklularının rakibi durumunda olan Danişmendliler'i Anadolu Selçuklularına karşı desteklemekten de geri kalmamışlardır. Bunun neticesindedir ki, II. Kılıç-Arslan kendisine karşı Danişmendliler ile müttefik durumda olan Mardin Artuklularına karşı Artuklular'ın diğer şubesi Hısn-ı Keyfâ Artuklularının hükümdarı Nurü'd-Din Muhammed'e kızı Selçuk Hatunu vererek aralarında akrabalık tesis etmiş idi. Ancak bu evlilik ve daha sonra gelişen olaylar az daha bir felâketle sonuçlanıyordu. Çünkü Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nurü'd-Din Muhammed bir müddet sonra şarkıcı bir kadına aşık olduğundan sultanın kızına kötü muamele yapmaya başlamıştı. Bunu duyan II. Kılıç-Arslan Nurü'd-Din Muhammed'den bu hoş olmayan davranışlarına son vermesini aksi takdirde kendisine çeyiz olarak verilen Güney-Doğu'daki birkaç kalenin iadesini istemiş, sonuç alamayınca da Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarının üzerine yürümeye karar vermişti. Bunun üzerine Nurü'd-Din Muhammed, Zenginler'in mirası üzerine devletini kuran Eyyubi Sultanı Selâhu'd-Din'in himayesine sığınmış, Selâhu'd-Din de, II. Kılıç-Arslan'dan Artuklu hükümdarının affedilmesini istemiş kabul edilmeyince de Anadolu Selçuklu Sultanı ile savaşma hazırlıklarına başlamıştı. Nerede ise Haçlılarla mücadelenin devam ettiği bir sırada iki İslâm hükümdarının Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarının bu basit meselesi yüzünden savaşa girişmelerine ramak kalmıştı. Ancak Anadolu Selçuklularının akıllı veziri İhtiyaru'd-Din Hasan'ın araya girip Eyyubi Sultanı Selâhu'd-Din'i savaşmaması için ikna edince yapılacak harp son anda ölenmiş iki taraf arasında sulh, sağlanmıştı.

1182 tarihinden itibaren Artuklular Anadolu Selçuklulari ile Eyyubiler arasında tampon bölgede kalmalarından dolayı bu iki devlet arasındaki münasebetlerde önemli rol oynamışlardır. Zira yukarıda belirtilen tarihten sonra ayrı ayrı 3 şube halinde hüküm sü-

ren Artuklular, bazen birbirlerine karşı birisi Eyyubiler'in yanında yer almış, diğeri ise Anadolu Selçuklularının hımayesine sığınmıştır.

Harput Artuklu Hükümdarı İmâdu'd-Din Ebû Bekr, 1204'de vefat edince Eyyubiler'den Melik Adil'in müttefiki durumunda olan Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Nasıru'd-Din Mahmud, Harput Artuklularının topraklarını ele geçirmek istemişti. Bunun üzerine Ebû Bekr'in oğlu Nizamu'd-Din, önce Anadolu Selçuklu Sultanı II. Süleyman-Şah'dan, daha sonra da Gıyasu'd-Din Keyhüsrev'den yardım talep etti. Anadolu Selçuklu Sultanı da bu isteğe karşılık müttefiki durumunda bulunan Sümeysat Eyyubi Hükümdarı Melik Afdal'ı Harput'a yardıma memur etti. Bu vaziyet karşısında Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı geri çekilmek zorunda kalmıştı. İşte bu olayda da gözükeceği üzere Amid'deki Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nasıru'd-Din Mahmud, Eyyubi Hükümdarı Melik Adil tarafından desteklenmiş, buna karşılık Harput Artuklu Hükümdarı Nizamu'd-Din de Anadolu Selçuklu Sultanı Gıyasu'd-Din Keyhüsrev'den yardım görmüştür.

1217 tarihli Nasıru'd-Din Mahmud'a ait Amid'de darbedilen ve I. İzzu'd-Din Keykavus'un adının da üzerinde zikredildiği sikkeden, Hısn-ı Keyfâ Artuklularının, bu sıralarda Türkiye Selçuklularına tabi durumda oldukları anlaşılmaktadır. Fakat bu tâbilik, çok az bir zaman devam etmiş, bir müddet sonra Eyyubiler'in baskısı neticesinde Artuklular, yeniden onların hâkimiyetini tanımak zorunda kalmışlardır. Ancak I. İzzu'd-Din Keykavus'un 1218 tarihinde Halep hududlarında görünmesi ile Artuklular tekrar Anadolu Selçuklularının tâbiyetine girmişlerdir.

1222 tarihinde babası Nasıru'd-Din Mahmud'un ölümü ile yerine Amid'de Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarlığına oğlu Mesud geçmiştir. Diğer taraftan I. İzzu'd-Din Keykavus'un vefatı ile boşalan Anadolu Selçuklu tahtına da I. Alâu'd-Din Keykubad oturmuştur. Bu arada Melik Adil'in oğlu olan Eyyubi Meliki Eşref, Harran, Düneyser ve Merdin'e kadar ilerliyerek bölgede geniş tahribatta bulundu. Melik Eşref'in bu ilerleyişinden ürken civar bölge hâkimleri olan Amid'deki Artuklu Hükümdarı Mes'ud, Erbil Hükümdarı Muzafferu'd-Din Gökbörü ve Dimaşk Eyyubi Hükümdarı İsa, aralarında ittifak ederek Melik Eşref'i işgal ettiği yerlerden çıkmağa zorladılar. Bunun üzerine Melik Eşref de Anadolu Selçuklu Sultanı Alâu'd-Din'i, Artuklu Hükümdarı Melik Mes'ud'un topraklarını almağa teşvik etti.

Selçuklu Sultanı da 1226 baharında kuvvetlerini toplayıp, meydana getirdiği orduyu iki kola ayırarak harekete geçirdi. Birinci kolun başına Emir Çavlı'yı getirerek Adıyaman ve Kâhta'ya, 2. kolun komutanlığını da Esedü'd-Din Ayaz'a vererek Çemişkezek üzerine gönderdi. Selçuklu orduları adı geçen yerleri muhasara edip fethetmeye başlayınca, Artuklu Hükümdarı Mes'ud, Melik Eşref'e sığınmaya mecbur kaldı. Melik Eşref'de Sultan Alâü'd-Din Keykubad'dan ordularının hareketini durdurmasını istedi. Bu istek "Ben Melik Eşref'in arzularına göre hareket eden bir nasibi miyim?" diyen Alâü'd-Din Keykubad'ı son derece kızdırdı. Akabinde kendi aralarında birleşen Eyyubiler ve müttelikleri Artuklular'dan oluşan yaklaşık 16.000 kişilik Eyyubi ordusu Anadolu Selçukluları ile karşı karşıya geldiler. Yapılan savaşta Eyyubiler mağlub oldular. Sonuçta Kâhta, Çemişkezek ve Hısn-ı Mansur Türkiye Selçuklu topraklarına dahil edildi. Bu durum karşısında Melik Mes'ud, kaynakların bildirildiğine göre, aralarında Artuklu hanedanından bazı kişilerin de bulunduğu bir elçilik heyetini değerli hediyelerle Anadolu Selçuklu Sultanına göndererek ondan merhamet isteyip af diledi. Sultan Alâü'd-Din de Artuklu hükümdarını affederek ülkesi üzerindeki baskıya son verdi.

Buna karşılık Âmid Artuklu hükümdarı Melik Mes'ud Anadolu Selçuklu Sultanlığını metbu tanıyarak hutbeyi Alâü'd-Din Keykubad adına okutmağa başladığı gibi diğer Artuklu hükümdarları aynı şekilde Anadolu Selçuklularının hakimiyetini kabul ettiler.

Bir müddet sonra Eyyubi Sultanı Melik Kamil, 1231 yılında Amid'i kuşatarak Artuklu Hükümdarı Mes'ud'un hâkimiyetine son verdi. Böylece Hısn-ı Keyfâ Artukluları tarihe karıştı.

Bu arada Doğu'da başlayan Moğol istilâsına karşı iyi bir müdafaa hattı oluşturmak isteyen Sultan Alâü'd-Din, Şarki Anadolu'da Ahlât'ı ülkesine katmıştı. Ahlât'ın Anadolu Selçuklu topraklarına katılmasını hazmedemeyen Eyyubi Hükümdarı Melik Adil, bütün Eyyubi meliklerini bir araya toplayarak Anadolu Selçuklularına karşı harekete geçti. 1234 yılında Akça-Derbend ve Göksu'da yapılan savaşlarda Eyyubiler bozguna uğradılar. Bu sırada Harput Artuklu Hükümdarı olan İzzü'd-Din Ahmet (veya Hızır) Eyyubiler'e; kendi ülkesi üzerinden yürüyerek Selçukluları mağlub etmenin daha kolay olacağına dair haberler göndererek Eyyubi Hükümdarı Melik Kamil'i Sultan Alâü'd-Din'e karşı kışkırttı. Harekete geçen Melik Kamil, kuvvetlerini Harput üzerinden göndermesine mukabil Selçuklu Sultanı da, ordularını o tarafa sevketti. Neticede Harput Kalesi önlerinde yapılan muharebede Eyyubiler bir defa daha

mağlub oldular, ve Harput Kalesine sığındılar. Bunun üzerine Sultan Alâu'd-Din Harput Kalesini mancınıklarla kuşatarak muhasara altına aldı. Bu vaziyet karşısında mukavemet edemeyeceğini anlayan Artuklu Hükümdarı teslim olmak zorunda kaldı. Harput Artuklularına ait birçok şehir ve kale de Anadolu Selçuklularının eline geçti. Son Harput Artuklu Hükümdarı İzzü'd-Din Ahmet ise, bir ıktâ verilerek muhtemelen Sivas'ın Akşehir taraflarına gönderildi.

Böylece kısa bir süre önce Eyyubiler tarafından ortadan kaldırılan Hısn-ı Keyfâ Artuklularından sonra Harput Artukluları da Anadolu Selçuklularınca tarih sahnesinden silinmiş oldu.

Sonuç olarak I. Kılıç-Arslan devrinde başlayan Artuklu-Anadolu Selçukluları münasebetleri ibtida pek dostane başlamamışsa da daha sonra her iki tarafın menfaatları dolayısı ile aralarındaki kız alıp-vermeler onları kısmen birbirlerine yaklaştırmıştır. Ancak daha sonra gelişen olaylar sebebi ile iyi münasebetler tamamen bozulmuş, bilhassa Anadolu Selçuklularının istikrar kazanmasından, ve Eyyubi Devleti'nin kurulması ile Artuklular; arada tampon bölgede sıkışmak zorunda kalmışlardır. Özellikle Artuklular'ın son dönemlerinde hasmane devam eden ilişkiler. Alâu'd-Din Keykubad'ın zamanında Harput Artuklularının sonu ile noktalanmıştı. Fakat herşeye rağmen Anadolu Selçukluları, Artuklular'a karşı müti oldukları müddetçe iyi davranmışlar ve onları kollamışlardır. Özellikle Alâu'd-Din Keykubad devrinde gerek Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Melik Mes'ud'un affedilmesi, gerekse son Harput Artuklu Hükümdarı İzzü'd-Din Ahmet'in yine affedilerek kendisine Sivas Akşehir taraflarından bir ıktanın verilmesi bunu açıkca göstermektedir.

K A Y N A K Ç A

İ. ARTUK. Merdin Artukoğulları Tarihi İst. 1944

AYNİ BEDREDDİN MAHMUD. Ikdu'l Cuman Fi Tarihi Ehli'z-Zaman. Yazma. Veliüddin Efendi, No: 2389-2391

CL. CAHEN. Diyarbakır Sous Les Piemire Urtikides. J. A. 1935.

EBU ŞAME. Kitab el Ravzateyn. Kahire. 1287.

C. HILLENBRAND. The Establishment of Artuqid Power in Diarbakr in Che Twelfth Century. Studia Islamica 1980.

İBN BİBİ. El-Evâmirü'l-Alâniyye F'l-Umuri'l-Alâiyye. Tıpkı basımı yay; A.S. Erzi - N. Lügal. Ankara. 1956 T.T.K. Yay.

İBNU'L-ESİR. El-Kâmil Fi't-Tarih. Beyrut 1966. (Tornberg yayının tıpkı basımı) Cilt X, XII.

İBNÜ'L-EZRAK. Tarihu Mayyafarîkin ve Âmid. Britsh Museum or 5803.

B. KONYAR. Diyarbakır Tarihi. Ankara. 1936 3 cilt.

A. SEVİM. Temurtaş'ın Haleb hâkimiyeti. Belleten. XXV/100 1961.

— Artukluların Soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri. Beleten XXVI 100 1961.

— Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri. Belleten. XXVI/103 1962.

— Artukoğlu İlgazi. Belleten. XXVI/104. 1962.

O. TURAN. Selçuklular Zamanında Türkiye. İt. 1971.

— Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi. İst. 1973.

M. H. YINANÇ. Anadolu'nun Fethi. İst. 1944.

ALAEDDİN KEYKÛBAD'IN DOĞU ANADOLU SİYASETİ

Yrd. Doç. Dr. Refik TURAN (*)

“Doğu Anadolu” tabirinin coğrafi bir mana/dan öte siyaset günlüğüne girmesi çok eskidir. Anadolu Türk Tarihinin başlangıç dönemlerinde “Şark” diye geçen Doğu Anadolu, çok eski çağlardan beri bölgede kurulan devletler nezdinde önemini muhafaza etmiştir. Geçmişden günümüze de bu özelliğini korumuştur. Bugün de “Doğu Anadolu” siyaset gündemindeki yerini halâ muhafaza etmektedir.

“Doğu Anadolu” tabirinin siyaset günlüğüne bu derece girmesinin üzerinde biraz duralım :

1) Bu bölgenin Anadolu coğrafyası gibi her yönden dünyanın cazibe merkezi olan yere giriş kapısı olması. Yani Anadolu'ya giden yolların mutlaka Doğu Anadolu'dan geçmiş olması.

2) “Doğu Anadolu” bölgesinin Anadolu dışındaki komşu yörelerinde de şartların çok müsait olması sonucunda, tarihte önemli devlet ve kültürlerin ortaya çıkmış olması da bölgeye ayrı bir değer katmaktadır. Dolayısıyla bu bölgenin Anadolu'ya olduğu kadar Anadolu dışındaki (Azerbaycan, İran - Kuzey Mezopotamya) sahalarına hitap eden bir yer olduğu gözden irak tutulmamalıdır.

3) Yine Doğu Anadolu bölgesinin iklim ve tabiat şartları bölgeye ayrı bir hususiyet kazandırmaktadır.

Kuzeyden Karadeniz, kuzey doğudan Gürcistan ve Ermenistan, doğudan İran'ın Azerbaycan kısmı, güneyden Van gölü ve buradan batıya doğru uzanan sıra dağlar, batıdan Elazığ, Erzincan ve Giresun hattı içindeki araziye kapsar. Bölgenin eni ortalama 300 ve boyu 500 Km. olduğuna göre, yüzölçümü 150.000 kilometrekare eder. Bölgenin dağları; Güney Kafkasya'nın güney kısmını, Karadeniz'den Hazar Denizinin güneyine doğru baştan başa dolduran Küçük Kafkas sıralarından ayrılarak, Van Gölü ile Karadeniz arasında, beşparmak şeklinde bütün Kuzeydoğu Anadolu'yu kaplar. Bu du-

(*) Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

rum ile bölge, tam anlamıyla dağlık arazi karakterini taşır. Doğu-Batı yönünde paralel şekildeki bu yüksek sıra dağların ve aralarındaki vâdilerin karakteristiği, stratejik ana istikametleri genel olarak tayin eder. Doğu-Batı istikametindeki büyük askeri harekât, bu istikametlere bağlı kalır. Bu paralel sıra dağlar, aynı zamanda, Karadeniz'den gelecek taarruzi harekâta karşı tabii engel teşkil ederler. Diğer önemli bir özelliği de bu sıra dağları, yer yer birbirine bağlayan dağ kısımları da bu sıra dağlar arasında uzanan vadiler boyunca, doğu-batı veya batı-doğu istikametlerinde yapılacak harekâtı engeler ve güçleştirir. Bölgenin tabii karakteri icabı, kışların sert ve uzun oluşu, sarp ve yüksek dağ geçitlerinin ve dar vâdilerin bulunuşu özellikle kışın harekâtı güçleştirir ve bir süre ise imkânsız hale koyabilir (1). Dolayısıyla bölgeye hakim olan güç askeri yönden çok büyük avantaj sağlamaktadır. Bu bölgenin askeri yönden Anadolu'nun diğer kısımlarını muhafaza açısından büyük değeri vardır. Bu yüzden tarihteki büyük askeri mücadelelerden bölge, büyük pay almıştır. Örnek olarak Anadoludaki Türk varlığının başlamasından itibaren yapılan askeri mücadelelere bakacak olursak;

1071 Malazgirt Meydan Muharebesi

1122-1202 Gürcülerle yapılan Muharebeler

1230 Yassı Çemen Muharebesi

1243 Kösedag Meydan Muharebesi

1564 Otlukbeli Meydan Muharebesi

1514 Çaldıran Meydan Muharebesi

Revan Seferi

1877-78 93 Harbi içinde Aziziye Muharebeleri

1915 Sarıkamış Harekâtı

1918-1920 Kazım Karabekir'in Karş Muharebeleri

ve nihayet Milli mücadeledeki bölgenin fonksiyonu hepimizin malumudur.

Görüldüğü üzere tarihin hiçbir devresinde ehemmiyetini kaybetmemiş bu coğrafi muhit Selçuklu çağının Alaeddin Keykûbad devrinde de önemli mevkiini korumuştur.

(1) Doğu Cephesi, Genel Kurmay Harp Tarihi Yayınları, Ankara 1965, sh. 26

"Uluğ Keykubad" adıyla da anılan Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın en büyük gayelerinden ve özelliklerinden birisi de ilk defa Anadolu coğrafyasında Türk birliğini sağlamış olmasıdır. İşte O, bu hedefini gerçekleştirirken Doğu Anadolu bölgesi büyük faaliyetlere sahne olacaktır.

Alaeddin Keykubad'ın Doğu Anadolu'ya yönelik siyasetini 3 madde halinde tasnif edebiliriz.

1) Askerî Faaliyeti :

13. Yüzyıl başında Doğu Anadolu'nun en mühim merkezi Erzurumdur. Erzurumda yine Selçuk soyundan birisinin kurduğu bir Selçuklu Devleti bulunmaktadır. Bu devletin veya Erzurum'un sınırları, bir tarafta, Trabzon Komnenler Devleti ve Gürcü Krallığı, diğer taraftan Harezmsahlar ve Eyyubiler'e komşu bulunuyordu. Anadolu Selçuklu Devletini de sayarsak, devrin 5 mühim siyasî gücüne komşu idi. Bu bakımdan Erzurum, siyasî bir merkez olup, son derece ehemmiyeti hâiz bir beldedir.

Alaeddin Keykubad hükümdar olduğunda, Erzurum Meliki olarak, amcası Mugisüddin Tuğrul şah bulunuyordu. Tuğrul şah, yıllar önce Keykubad'a kardeşi İzzeddin Keykâvus'la yaptığı taht mücadelesinde yardım etmişti. Belki de bu yüzden, Alaeddin Keykubad, merkeziyetçi bir sultan olmasına rağmen, Tuğrul şah'a dokunmamıştır. Erzurum Anadolu Selçuklu Devletine tâbi bir devlet statüsünde devam etmişti. Hattâ Tuğrul şah'ın kendi adına bastırdığı paranın, tabilik-metbuluk statüsüne uymamasına rağmen, (2) arada bir siyasî anlaşmazlık çıkmaması dikkat çekiyor.

Mugisüddin Tuğrul şah, H. 622 m. 1225 yılında ölünce yerine oğlu Rükneddin Cihanşah geçmiştir (3). Cihanşah, tahta geçer geçmez, Alaeddin Keykubad'ı metbû olarak tanımaktan vazgeçmiştir. Onun tâbii olmak yerine rakibi olmayı tercih etmiştir. Cihanşah, bunun yanında kendine göre bir siyaset tutturmuştur. Tabii ki Alaeddin Keykubad'a tek başına güç yetirebilmesi mümkün değildir. Bunun için önce Eyyübiler'den Melik Eşref'e, daha sonra Harezmsah Sultanı Celâleddin Mengüberti'ye tâbi olur. Bundan sonra Mengüberti'yi sürekli Alaeddin aleyhinde teşvik eder. Bu arada Asya'dan kopup gelen Moğol istilâ selinin ilk belirtileri Anadolu'da da hissedilmeye başlanmıştır. Moğollar, Azerbaycan, İran ve Horasan'daki Türk Devleti Harezmsahları büyük ölçüde yıpratmışlardır.

(2) Abdurrahim Şerif Beygu, Erzurum, Tarihi Anıtları, Kitabeleri, s. 47-50

(3) a.g.e., s. 47

1225 tarihinden itibaren Selçuklu Alaeddin Keykubad'la Harezşah Celâleddin Mengübirtî arasında siyasi muhaberat gelişiyor. Arada önemli mektuplaşmalar oluyor. Bu haberleşme vesikaları, Türklerdeki milliyet ve millet olma şuurunun ne derece kuvvetli olduğunun açık delilleridir. Zira mektuplarda her iki hükümdar da Moğollara karşı aynı soydan, aynı millettten oldukları için beraber hareket etmeyi teklif ediyorlar.

Fakat önünde durulması çok zor olan Moğol istilâ seline karşı Ortadoğu da kurulması tasarlanan (Selçuklu-Harezşah-Eyyubi) Türk mukavemet teşkilatı bir türlü kurulmadı. Üstelik Türk Tarihinin mümtaz iki siması olan Celâleddin Harezşah'la, Alaeddin Keykubad, anlaşmazlığa düştüler ve bu anlaşmazlık da onların Türk Tarihinin talihsiz bir olayına sürükledi. Tarihe Yassı Çemen Muharebesi olarak geçecek olan bu büyük hadise, gerçekten Türk tarihinin dönüm noktalarından biridir. Erzurum yakınında cereyan eden bu muharebenin genel olarak sebepleri kaynaklardan edindiğimiz tesbitlere göre :

a) Erzurum ve Ahlat gibi o devrin iki mühim bölgesi üzerinde iki hükümdarın siyasi hakimiyet kurma arzusu. Daha ziyade Celâleddin'in Selçukluların, hâkim oldukları bu bölgelerde hak iddia eder hale gelmesi. Bu rekabette büyük çapta Erzurum Meliki Cihanşah'ın tahrik ve teşviklerini unutmamak gerekir.

b) Celâleddin Harezşah'ın Orta Doğu'da tek Türk-İslâm gücü olma sevdası. Selçuklular'a ve Eyyubiler'e hâkim olmak istediği kanaatindeyiz.

c) En son olarak Celâleddin'in iyi bir asker ve mücadele adamı olduğu kadar iyi bir siyaset adamı olamayışdır. Ütopik bir siyaset takip ederek geleceği iyi tahmin edememiştir (4).

Nihayet Yassı Çemen Muharebesi 10 Ağustos 1230 tarihinde gerçekleşir. Alaeddin Keykubad, muharebeyi kazanmıştır. Sonucunda Erzurum, Ahlat ve topyekûn Doğu Anadolu'yu hakimiyetine almıştır. (5) Fakat gerçekten bu olay bir kazanç mıdır? Tarihin akışı içinde münakaşa edilebilir. Zira bu savaşın bir gâlibi vardır, fakat muzafferi yoktur. Yani muharebe sonucu Türk tarihi için bu zafer değildir.

Sultan Alaeddin Keykubad, muharebenin akabinde Melik Eşref

(4) Aydın Taneri, Celâlüddin Harizşah ve Zamanı, Ankara 1977, s. 75-80

(5) Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1973, sh. 369-370. Fuad Köprülü, İ. A. Harezşahlar Maddesi

ve orduları ile birlikte Erzurum'a girdi. Erzurum'a vardıkları zaman Cihanşah'ın beğleri ve kardeşi şehrin kapılarını kapayıp müdafaa-ya geçtiler. Bunun üzerine Alâeddin Keykubad Cihanşah'ın teslim olması halinde canına dokunmayacağını temin ederse teslim olacağı teklifini kabul etti. Sultan, Cihanşah'ın şartlarını kabul edip onu affetti. Daha sonra kendisine ve kardeşine Aksaray ve Eyyuphisar'ı ikta olarak verdi. Daha sonra yaklaşan Moğol tehlikesine karşı Erzurum ve havalisini teşkilatlandıran sultan, şehirlere muvız (kütüval)lar ve memurlar tayin etti. Kaleleri ihtiyat silah ve zahire ile, sarnışları su ile doldurttu. Şehir ve köyleri münasip kimselelere iktâ etti. Kumandan ve askerlere de ihsanlarda bulundu. Bu suretle Süleyman şah tarafından 1202 senesinde alınıp kardeşi Tuğrul şah'a verilen Saltuk-ili onun ve oğlu Cihanşah'ın elinde 28 yıl kaldıktan sonra bir daha ayrılmamak üzere 1230 tarihinde Selçuklu ülkesine tamamiyle katıldı. Bu zamanda Saltuk ili'nin 35 kaleli olduğu rivayet edilir. Daha sonra Sultan Kayseri'ye döndü (6).

Sultan Alâeddin Keykubad, Erzurum'u almakla iik mühim netice elde etti. Birincisi, Trabzondaki Bizans parçası Rum Devleti ve Gürcistan Krallığını kontrolü altına aldı. Bu iki devlet zaman zaman Erzurum iktidarını, Selçuklular aleyhine teşvik ediyordu. Dolayısıyla Anadolu Türk birliği zaafa uğruyordu. Bu durum önlemedi. İkincisi bu bölgenin ve halkının Anadolu Selçuklu Devletine katılmasıyla Anadolu birliğine yeni bir parça eklendi ve devlet güçlendi. (7)

Erzurum bundan böyle doğuda Selçukluların bilhassa askeri yönden bir hareket noktası oldu. Özellikle 1232 tarihinde Gürcistan'a yapılması kararlaştırılan seferde Selçuklu kuvvetlerinin toplanma merkezi yine Erzurum oldu. Ordu komutanları Kemalettin Kamyar ve Mübarizüddin, Çavlı, kumandasındaki ordu gerekli tedarikten sonra Erzurum'dan hareketle Gürcistan üzerine önemli bir sefer gerçekleştirdiler. Selçuklu sınırları Erzurum ötesinde Aras'a kadar ulaştı (8).

2) İktisadî Faaliyeti :

I. Alâeddin Keykubad döneminin en büyük özelliklerinden birisi de her alanda gerçekleşen gelişmelere paralel olarak iktisadî ve ticarî hayatta da büyük gelişmelerin olmasıdır. Keykubad döneminin büyük seferlerinden Suğdak ve Alanya seferleri askeri amaçlı

(6) O. Turan, a.g.e., s. 373-374

(7) O. Turan, a.g.e., s. 375-376

olduğu kadar ticâri amaçlıdır. Özellikle devletin deniz ticaretine açılması zenginliğin ve refahın en büyük kaynağı oldu. Bununla beraber Anadolu'daki kara ticaret yolları daha uzun müddet önemini koruyacaktır. Bilhassa Doğu Anadolu bölgesindeki yollar deniz bağlantılı da olduğu için ekonomik değeri büyüktür. Alâeddin Keykûbad'ın Doğu Anadoluya gerçekleştirdiği askeri harekâtların bir amacı da yukarıda dediğimiz gibi bu bölgenin ticâri ve iktisâdi değerine yöneliktir. Bu devredeki Anadolu ticaret yollarının merkezini Konya kabul edecek olursak, bu yolların geliş ve gidiş yönleri şöyledir : Antalya ve Alâiye limanlarından gelen bir ana yol, Konya üzerinden Aksaray - Kayseri - Sivas - Erzincan - Erzurum üzerinden İran ve Gürcistan'a; bu yolun Sivas'tan güneydoğuya ayrılan bir kolu Malatya - Diyarbakır - Mardin - Musul üzerinden Bağdat ve Basra'ya; İstanbul - İzmit - İzniik - Eskişehir - Akşehir - Konya Ulukışla - Adana - Halep - Şam üzerinden Mısır'a ve Halep'ten ayrılan diğer bir kol Kilis - Nusaybin - Musul - Bağdat ve Basra'ya; gene Antalya ve Alâiye'den gelip, Konya'dan kuzeye çıkan bir yol Ankara - Çankırı - Kastamonu - Sinop üzerinden Kırım doğrusuna uzanıyordu.

En mühim olanlarını gösterdiğimiz bu yollarda kalabalık kervan kabileleri aralıksız ticâri eşya taşımakta olduklarından soygunculuğa karşı güveni ve yolcuların geceleri konaklıyacakları yerlerdeki istirahatlerini sağlamak bir mesele haline gelmişti. Bunun üzerine menzil olmağa elverişli yerlerde hanlar inşası usulü ortaya çıktı. Harabelerini bugün de gördüğümüz ve içlerinden bazıları birer mimâri örneği olarak hâlâ ayakta duran Selçuklu kervansarayları o hayatın hatırasıdır. Kervan kabileleri bazen indikleri kervansaraylarda günlerce yatarlar, hatta bir kısım yüklerini icabında buraya depo ederler, hasta hayvanları ve yolcuları tedavi ettirmek zorunda kalırlardı. Bazı büyük kervansaraylar ticaret kervanlarının bu ve buna benzer her türlü ihtiyaçlarını karşılayacak mükemmeliyetteydiler. Tabii buna karşılık, kervansaray idaresine yolcular tarafından bir misafirlik ücreti ödeniyordu. Bu suretle kervansaraylar, sahiplerine mühim bir gelir kaynağı olmaktaydı. Bir kervansaray inşası az parayla başarılamıyacağından, bugün bizce bilinen meşhur kervansaraylar zamanının en zenginleri olan Selçuklu sultanları, vezirler, emirler veya başka zenginler tarafından, kendileri için bir gelir kaynağı olarak yaptırılmışlardır. Bu gibi tesislerin geliri, zamanla, ya hanı yaptıranın kendisi veya evlâdı, yahut onu herhangi bir suretle ele geçiren tarafından vakıf haline getirilmekteydi. Mamafih, az ölçüde olsa bazı kimseler de parasız konak-

lanacak hanlar yaptırmış olmalıdırlar (9). Tahmin edileceği üzere Doğu Anadolu Bölgesinde de oldukça uzun kervan zincirleri meydana getirilmişti. Dolayısıyla Anadolu ticaret ağında Doğu Anadolu Bölgesi'nin büyük yeri vardır.

Alaeddin Keykubad döneminde Doğu Anadolu'nun merkezi şehirlerinin gelirleri oldukça artmıştı. Bu artışın kaynağı ticaretin yanı sıra ziraat, hayvancılık ve madencilik olmuştu. Bu devrelerde bazı merkezlerin yıllık gelirleri şöyle idi :

Erzurum : 225.000 dinar

Erzincan : 250.000 dinar'dan fazla

3) Kültürel ve Sosyal Faaliyet :

a) Sosyal Hayat

Alâeddin Keykubad döneminde Sosyal hayat ve kültür hayatı oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmıştı. Tabii ki bu seviyeden Doğu Anadolu Bölgesi de nasibini almıştı.

Meselâ Alâeddin Keykubad, Erzurum'u tamamen ilhak ettikten sonra burda bir müddet kalmış ve çeşitli gösteriler tertip ettirmişti. Yine şehirde cirit, cevgan, polo, ok ve mızrak oyunları oynatmıştı. Ayrıca büyük av eğlenceleri tertip edilmişti (10).

Buradan da anlıyoruz ki, Erzurum başta olmak üzere Doğu Anadolu'daki askeri ve siyasi merkezler aynı zamanda birer kültür merkezidir. Bilhassa bu sultan döneminde bölgenin sosyal yaşantı seviyesi diğer bölgelerden geri kalmamakta belki de onlardan üst seviyededir.

b) Moğol istilâ selinin Harezmi Devleti'ni ortadan kaldırması, Doğu Anadolu bölgesinde büyük sosyal çalkantıya sebep olmuştu. Alâeddin Keykubad bu durum karşısında da tedbir almakta gecikmedi. Sultan derhal Veziri Ziyâeddin Kara Arslan'ı görevlendirdi. Vezirin Moğol talanlarından büyük zarar görmüş ve manen çökmüş Harezmi halkına yönelik önemli girişimleri oldu. Ziyâeddin Kara Arslan, büyük yara almış bu halkın yaralarını sarmak, memleketin bu sathında nizamı sağlamak için büyük gayret göstermiştir.

(9) Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimâî Tarihi, İstanbul 1979, sh. 34-35, Ayrıca, gerek kervansaraylar, gerekse bu kervansarayların yapıldıkları yerlere göre, Selçuklu ticaret yolları ve bunların Selçuklu iktisadi hayatına kazandırdıklarına dair bilgi için Osman Turan'ın "Selçuklu Kervansarayları, Beleten, sayı 39, s. 472" adlı makalesi oldukça faydalıdır.

(10) O. Turan, Selçuklular Zam. Türkiye, sh. 375

Ne var ki, demokralize bir toplum haline gelmiş Harezmlilerin vaziyetini düzeltmek pek kolay olmamıştır. Buna dâir çarpıcı bir örnek verelim :

Vezir Ziyâeddin Kara Arslan, Doğu Anadolu'da Moğolların Harezim kuvvetlerine bir baskın yaptıklarını haber aldı. Vezirin gönderdiği keşif kolu Moğollardan bir eser göremedi. Fakat Tuğtab'da bir duvar yarığundan çıkan ve kendilerine yaklaşan Kayır Han'ın kayın validesi ile karşılaştılar. Onu Vezir Ziyâeddin'in huzuruna göndürdüler. Kadın şunları anlatmıştı :

«Biz Tuğtab ovasında uykuda idik. Muga'n'dan gelen yedi yüz zırhlı Moğol askeri üzerimize atıldı. Uyanık olanlardan bazıları başlarını elip bir dağ veya dereye doğru kaçtılar. Bu arada Moğollar beni tutup askerlerinize tesadüf ettiğim yere kadar getirdiler. Gece karanlığından istifâde ile namusumu kurtarabildim. Bir duvar yarığına sığındım. Harezmlilerin halinden başkaca haberim yoktur.»

Vezir Ziyâeddin, dört bin kişilik Harezim yiğidinin yedi yüz tara zebun düşmesinin utanç verici bir şey olduğunu söyledi. Kadın, «Binlerce Harezim süvarisi arasına bir Moğol külâhı atsanız hepsi derme dağ-nık olur. Moğol korkusu Harezmlilerin kalbine bu derece yerleşmiştir.»

Vezir, bu sözlerden çok müteessir oldu ve şu cevabı verdi : «Yapılacak başka işlerden ve şehir hisarının tamirinden evvel bize, Erzurum'a gitmek daha uygun görünüyor» dedi. Vezir ve maiyetindekiler, memleketin diğer işlerini alalecele yoluna koyduktan sonra, beraberinde dört günlük erzak alarak Erzurum'a yetiştiler. O sırada etraftan gelen haberciler Harezim askerlerini herbirinin bir tarafta dağılmış olduğunu bildirdiler. Ziyâeddin bunları toplattı ve huzuruna getirtti. Başlarından geçenleri dinledi. Vezir her birinin günlünü aldı ve dedi ki : «Devletin kudreti sayesinde ümit edilir ki sizlere başka bir ziyan erişmeyecek, başınıza gelen bu hal kazaların sonuncusu olacaktır.» Daha sonra yedirilip içirilen Harezmliler Erzurum'un Batı taraflarına yerleştirildiler. (11)

Bu tür iktâ verip yerleştirme faaliyeti daha sonraki yıllarda da devam etti. Boşta gezen yerinden yurdundan olmuş insanlar, Erzu-

(11) İbn Bibî, el-Avamiru'l-Alâiyye fi Umuru'l-Alâiyye, TTK 1956, s. 432-435, hazırlayan : Adnan Sadık Erzi, Yazıcızâde Ali, Tevârih-i Âli Selçuk, neş: Houtsma, Leiden 1957, sh. 203; Claude Chane, Preottomen Turkey/Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, çev: Yıldız Moran, İstanbul 1979 sh. 242-243

rum, Erzincan, Sivas bölgelerine yerleştirildiler. Böylece Doğu'da asayiş ve sosyal düzen bir ölçüde sağlandı.

c) İmar Faaliyeti ve Mimâri Sanat Eserleri :

Doğu Anadolu ticaret yolları üzerinde demin dediğimiz gibi imkanları bol bir kervan zinciri yapılmıştı. Bu yapılar günlük ihtiyaç yapıları olduğu kadar aynı zamanda devrin kültürünü yansıtan mimâri sanat eserleridirler. Bunun yanı sıra devrin ihtiyaçları için medreseler, camiler, köprüler, birahaneler de inşa edilmiştir. Bunlardan ayakta kalan çok önemlilerinden bazılarını buraya aldık :

Erzurum'daki Sultaniye Medresesi : 1236 da tek katlı olarak yapılmış, 36 hücreli bir eserdir. Medresenin 1499 ilkbaharında müridleriyle Doğu Anadolu'ya gelen Şah İsmâil'in şehri yakıp yıktığında tahrip edildiği zannediliyor.

Kâbe Mescidi : Bu yapının da 1 hücresi 1566 da Erzurum Beylerbeyisi Lala Mustafa Paşa tarafından mektep olarak tâmir edilmiştir. Zeminine 3 basamakla iniliyordu. Kitabesi ve vakfiyesi ele geçmemiştir.

Ergani'de Ulu Camii : Bizzat Sultan Alâeddin Keykubad tarafından yaptırılmıştır. Kitabesi vardı. (12)

Bunlara benzer daha pek çok eser yapılmıştır. Fakat bunların çoğu bugün artık mevcut değildir.

Sonuç olarak Alâeddin Keykubad'ın bu bölgeye yönelik Askerî faaliyeti, iskan faaliyeti, kültürel faaliyeti ve ekonomik faaliyeti, bölgeyi Aras ötesine kadar Türk vatanı haline getirmiştir. Böylece Anavatan Anadolu'nun Kuzey'den Kırım'la, Güney'den Suriye'yle Doğu'dan Aras bölgesi ve Güney Kafkasya'yla sınır ötesi savunma sistemi gerçekleştirilmiştir.

Bir toprak parçasını askerî güçle ele geçirmek onu "uğrunda ölünecek vatan haline getirmeye" asla yetmez.. Mutlak sivil insan unsuru iskânı, kültürel değerlerin ve müesseselerin tesisi şarttır. Bugün Doğu Anadolu bölgesi bu tür faaliyetlerin sonucunda Türkiye denilen vücudun, vazgeçilmez bir âzâsı olabilmıştır. Bize bu vatanı kazandıran ecdâdın seçkin simâlarından Sultan I. Alâeddin Keykubad ve benzerlerini şükran ve minnetle anıyoruz.

[The page contains extremely faint and illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the document. The text is too light to transcribe accurately.]

**SULTAN I. ALÂEDDİN KEYKUBAD ADINA,
METBÛ MELİKLERCE BASTIRILAN MÜŞTEREK SİKKELER**

Halit ERKİLETLİOĞLU (*)

Gıyaseddin Keyhüsrev, Bizans'tan dönüp Konya tahtına oturunca; büyük oğlu Keykâvus'u Malatya'ya, Alâeddin Keykubad'ı da Tokat'a melik olarak tayin eder (1). Yedi yıl burada kalan Keykubad, babasının 23 Zilhicce 607 (Mayıs -1211) tarihinde ölümü üzerine, Sivas'ta tahta oturmuş olan ağabeyi İzzeddin Keykâvus ile şiddetli bir mücadele başlatır. Bu sıralarda Tokat'ta kestirmiş olduğu bakır

Nu : 1 Dîrkem (AR)

YÜZÜ : Sultanın bizzat kendisi olduğunu tahmin ettiğimiz, dörtnala koşmakta olan atın üzerinde arslan avlayan bir süvâri resmi görülmektedir. Süvârinin sol tarafında : "Emir-ül mü'minin", sağ tarafında : "En-Nasır Lidin-illâh" ibâresi yer almaktadır.

(Resim : 1/A)

Alâeddin Keykubad'ın meliklik zamanına ait H/608 tarihli ve Tokat baskılı sikkесinin yüzü.

Çapı : 24 mm. Ağ : 2.98 gr.

ARKA YÜZÜ : "El-Melik el-mansur Alâed-devle Ved-din Ebu-l Muzaffer Keykubad bin Keyhüsrev nasr emir-ül mü'min'in"

Çevresinde : Duribe bibelde Tokat cne seman ve sittemae (H/608). (2)

(Resim : 1/B)

Alâeddin Keykubad'ın H/608 tarihli ve Tokat baskılı sikkесinin arka yüzü.

(*) Serbest Dişhekimî

ve gümüş sikkeleri saltanatta iddia sahibi olduğunun delilleri olarak kabul edebiliriz.

Keykubad'ın Tokat'ta darp ettirdiği ve koleksiyonumuzda bulunan çok nâdir bir gümüş sikeyi, önemine binaen arzetmeyi uygun bulduk.

Ağabeyi ile mücâdelesinde muaffak olamayan Alâeddin Keykubad, önce muhkem Ankara kalesine sığınır. Sonra teslim olur ve Malatya civarındaki Minşar ve Kezirpert kalelerine götürülerek hapsedilir. (H/609 - M/1212) (3).

H/617 (M/1220) târihinde İzzeddin Keykâvus'un ölmesi ile Sivas'ta tahta çıkan Alâeddin Keykubad, Selçuklu devrinin en büyük hükümdarı olup, "Uluğ Keykubad" ismi ile anılır. O'nun zamanında Selçuklu devleti en kudretli ve mes'ud devrini yaşar. Bu kudre-

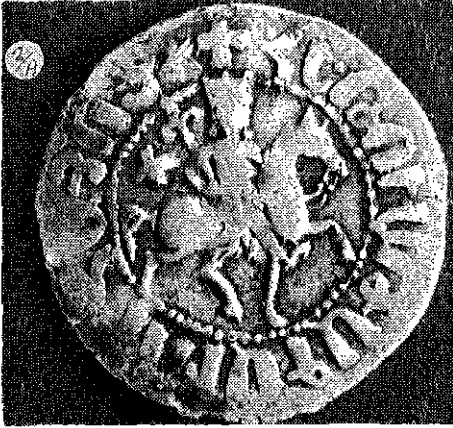
Nu : 2 Dirhem (AR)

YÜZÜ : Elinde teber tutan bir süvâri ve Ermeni harfleri ile "Hetum Tavur Hayut" yazısı.

Çapı : 29 mm.

Ağ : 2.75 gr.

ARKA YÜZÜ : "Es-Sultan Ül-Muazam Alâeddin Keykubad bin Keyhüsrev" yazıları vardır. (5).

(Resim : 2/A)

Ermeni Tekfur'unun Alâeddin Keykubad I adına bastırıldığı gümüş sikkenin Ermeni harfleri ile yazılı ön yüzü.

(Resim : 2/B)

Ermeni Tekfuru Hetum'un, Alâeddin Keykubad I adına bastırıldığı sikkenin arka yüzü.

- (1) İbni Bibi, Anadolu Selçukî Devleti Tarihi, Ank. 1941, s. 42 Kerimeddin Mahmud Aksarayî, Selçukî Devletleri Tarihi, Ank. 1943, s. 129 Anonim Selçukname, Çev.: Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk, Ank. 1952, s. 27
- (2) Selçuklular'ın Nadir Paralarından Bazıları ve Cimri'nin Sikkeleri, Yapı ve Kredi Bank. Nümismatik Yayınları, Nu.: 2, İst. 1972, s. 7
- (3) İbni Bibi, s. 58

tin tesiri veneticesi olarak çevredeki bir çok devlet, Selçuklular'a tabii olmuş ve Keykubad adına sikkeler darp ettirmiştir.

Bu cümleden olarak Keykubad'ın Ermeni krallığına karşı yaptığı seferi neticesinde, Ermeni kralı Hetum'la H/629 (M/1231) tarihinde bir anlaşma yapılır. Anlaşmaya göre: Ermeni kralı, her yıl sultanın hizmetine 300 mızrak (bir mızrak = iki süvari, iki yaya) asker gönderecek, Sis (Kozan) şehrinde câmi yapacak ve hutbe okutacak, Keykubad adına sikkeler kestirecek ve İzzeddin Keykâvus zamanında ödenmekte olan haracı iki misline çıkaracaktır (4).

Bu anlaşmanın gereği olarak darbedilen sikkeler şu şekildedir:

Nu : Bakır (AE)

YÜZÜ : "El imam el Mustansır emir-ül mü'minin El Melik El-Mesud Rükneddin Mev."

Çapı : 19 mm. Ağ : 3,6 gr.

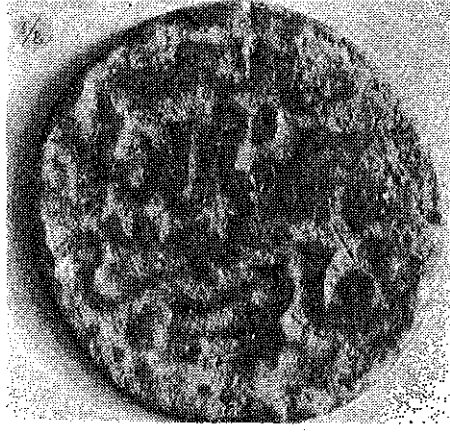
ARKA YÜZÜ : "El Sultan El-Muazzam Alâeddünya ved'din Keykubad bin Keyhüsrev."

ETRAFI : Erbaa işriyn.

(Resim : 3/A)

Hisnkeyfa ve Amid Artukluları meliği Mesud Rükneddin Mevdûd'un, Alâeddin Keykubad I adına bastırıldığı sikkenin ön yüzü.

(Resim : 3/B)

Mesud Rükneddin Mevdûd'un Alâeddin Keykubad I adına bastırıldığı sikkenin arka yüzü.

Keykubad adına sikkeler darp ettiren bir diğer devlette Artuklular olmuştur. İzzeddin Keykâvus zamanında başlayan Selçuklular'ın doğuya genişleme siyaseti, H/617 (1220) yılı başlarında sultanın ölmesi ile inkıtaa uğrar. Nitekim saltanat değişmesinden etkilenen Hisn-Keyfâ (Hasankeyf) ve Amid (Diyarbakır) Artukluları, tekrar

(4) Osman Turan, İslâm Ansiklopedisi, Keykubad Mad. İst. 1977, c. 6, s.650, Prof. Dr. Osman Turan, Tarihi Takvimler, Ank. 1948, s. 77

Eyyübi tabiiyetine dönerler. H/619 (M/1222) yılında Nasıreddin Mahmud'un ölümü üzerine oğlu Mes'ud Rükneddin Mevdud tahta geçer ve Erbil hükümdarı Muzafferüddin Gök-böri ile Şam Eyyübi hükümdarı Melik-ül Muazzam İsa, hep birlikte Eyyübi hükümdarı Melik Eşrefe karşı ayaklanırlar.

Yeni siyasi gelişmeler üzerine Melik Eşref, Alâeddin Keykubad'ı bu birliği dağıtmak üzere teşvik eder. Sultan Alâeddin, bu fırsatı değerlendirerek, H/623 (M/1226) baharında Hısn Mansur (Adıyaman), Kâhta ve Çemişkezek kalelerini muhasara ve zapteder. İşte bu mağlûbiyet üzerine Hısn-keyfâ ve Amir Artuklular'ı Meliği Mes'ud Rükneddin Mevdud, Alâeddin Keykubad'a tâbi olarak sikkeler bastırır (6).

Adı geçen sikkeler, H/624 (M/1227) târihli olup, darp yeri Amid'dir. Kayseri müzesi eski eser envanterinin 4677/7 ayısında kayıtlı sikkeler şöyledir.

Görüldüğü gibi sikkeler üzerinde devrin Abbasi halifesi İmam Mustansır (Billâh), Sultan Keykubad ve Melik Mes'ud Rükneddin Mevdud'un isimleri bulunmaktadır (7).

Yukarıda zikredilen hadiseler H/623 (M/1226) senesinde vuku bulur. Melik Mevdud'un H/624 (M/1227) senesinde Eyyübi hükümdarları Melik Kâmil ve Melik Eşref adlarına kestirmiş olduğu sikkeleri bulunmaktadır (8). Bu durum H/624 yılı başlarında Eyyübi-ler'e tabii olan Artuklular'ın aynı sene içinde metbu değiştirerek Selçuklular'a tabii olduklarını izah etmektedir.

Selçuklular'ın bu ittifakları H/629 (M/1231-32) târihine kadar sürer. Bu târihte Eyyübi hükümdarı Melik Kâmil, Amid'i zaptederrek Melik Mevdud'un hakimiyetine son verir. Melik Mevdud Kahi-re'ye götürülür. Orada önce ikta verilir; sonra hapsedilir. Melik Kâ-

(5) İsmail Galib, Takvim-i Meskukâti Selçukiye, Kostantiniye, 1309, s. 37, Nu.: 50. / Ahmed Tevhid, Meskukâti Kadime-i İslâmiye Kataloğu, Kısım-ı râbi, İst. 1321, s. 182, Nu.: 305-306. / İbrahim-Ceşriye Artuk, İst. Arkeoloji Müzeleri Teşhirdaki İslâmi Sikkeler Kataloğu, İst. 1970, c. 1, s. 363, Nu.: 1106

(6) Prof. Dr. Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İst. 1973 s. 179

(7) Mehmet Çayırdağ, Artukoğullarından Melik Mesud Rükneddin Mevdud'un I. Alaadin Keykubad adına bastırması olduğu Sikkeler, Türk Mümismatik Der. Yay. Bülten 6-7, İst. 1981 s. 50 (Bu para da baskı yeri belli değildir. Ancak koleksiyoncu Sn. Tuncer Şengün'de bulunan bir nüshasında Amid baskı yeri okunmaktadır.)

(8) Artuk, c. 1, s. 395, Nu.: 1214

mil'in ölmesi ile serbest kalır ise de sonra Moğollara sığınır ve neticede onlar tarafından öldürülür (9).

Sultan Alâeddin'in H/623 (M/1226) baharında girdiği doğu herkatı neticesinde MARDİN ARTUKLULAR'ı da Selçuklu devletine tâbii olurlar. Mardin Artuklular'ı hükümdarı Artuk Arslan'ın Dü-

Nu : 4 623 Bakır (AE)

YÜZÜ : Ortada bir portre etrafında :
"Es Sultan Üi-Azam Alâeddin Key-
kubad bin Keyhüsrev."

Çapı : mm. Ağ : gr.

ARKA YÜZÜ : "El İmam Üi-Mustan-
sır Billah emir ül müminin el Melik
ül Mansur Artuk seneti selâse ve iş-
riyn sittemie (623)." (10)

Nu : 5 624 Gümüş (AR)

YÜZÜ : "El imam ül Mustansır Bil-
lah El-Melik ül-Mansur Artuk"
Etrafında : Erbaa İşriyn

Çapı : 22 mm. Ağ : 2.90 gr.

ARKA YÜZÜ : Es-Sultan ül-muaz-
zam Keykubad bin Keyhüsrev.
Etrafında : "Durube haza ed-dirhem
bi Düneysır seneti." (11)

Nu : 6 625 Düneysır Gümüş (AR)

YÜZÜ : Nu : 5'in aynısı olup,
Etrafında : "Hamse ve işriyn ve sit-
temie."

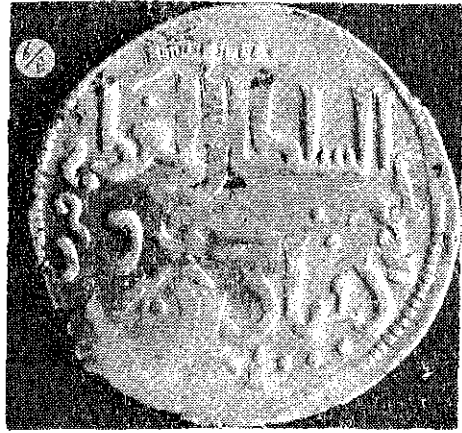
Çapı : 22 mm. Ağ : 2.90 gr.

ARKA YÜZÜ : Nu : 5'in aynısıdır. (12)

(Resim : 6/A)

Mardin Artukluları hükümdarı Artuk Arslan'ın, Alâeddin Keykubad I adına bastırıldığı 625 Düneysır darp yerli sikkesi.

(Resim : 6/B)

Aynı sikkenin arka yüzü.

(9) Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s. 180

(10) İsmail Galib, Meskûkât-ı Türkmaniye Kataloğu, İst. 1311, s. 60, Nu.: 89
Behzad Butak, XI, XII, XIII üncü Yüzyıllarda Resimli Türk Paraları, İst.
1947, s. 43, Nu.: 48-49

(11) Tevhid, s. 180, Nu.: 301

(12) Galib, s. 62, Nu.: 91 / Tevhid, S. 181, Nu.: 303-303 / Putak, s. 44, Nu: 51,
Artuk, s. 400, Nu.: 1228

neysir'da darbettişdiği bakır ve gümüş H/623 (M/1226), 624, 625, 626, 632 ve Mardin baskılı H/636 (M/1236-37) tarihli sikkeleri bu metbuluğun delilleridir. H/597-636 tarihleri arasında hükümdarlık yapmış olan Nasreddin Artuk Arslan zamanında darp edilen sikkeler şöyledir :

Nu : 7 626 Düneysir Gümüş (AR)
YÜZÜ : El imam ül-Mustansır Billah
El-Melik ül-Mansur Artuk.
Etrafında : Sitte işriyn ve sittemie.

Çapı : 21 m. Ağ : 2.90 gr.
ARKA YÜZÜ : Es-Sultan ül-muazzam
Keykubad bin Keyhüsrev.
Etrafında : Bi Düneysir sene duribe
haza el dirhem. (13)

(Resim : 7/A)

Artuk Arslan'ın, Alâeddin Keykubad I adına bastırđıđı 626 Düneysir darp yerli sikkesi.

(Resim : 7/B)

Aynı Sikkenin arka yüzü.

Bu iki sikke şu şekildedir :

Nu : 8 Düneysir Gümüş (AR) H/632
YÜZÜ : Nu : 5'in aynısı olup sene :
"İsneyn ve selâsin ve sittemie" (632)
tarihi vardır.

Çapı : 22 mm. Ağ : 2.90 gr.
ARKA YÜZÜ : Nu : 5'in aynısıdır.
(15)

Nu : 9 Mardin Bakır (AE) H/634
YÜZÜ : Saçları bağlı, başı öne eğik
büst.
Etrafında : Es-Sultan ül-muazzam
Alâed-dünya ved bin Keykubad Ka-
sım emirül müminin.

Çapı : mm. Ağ : gr.
ARKA YÜZÜ : El-imam ül-Mutansır
Emir ül-müminin El-Melik ül-Man-
sur Artuk.
Etrafında : Duribe bi Mardin seneti
erba ve selasin ve sittemie. (16)

(13) Galib, Takvim, s. 36, Nu.: 57/Tevhid, s. 181, Nu.: 304

(14) Turan, Doğu Anadolu Tarihi, s. 179

(15) Tuncer Şengün Koleksiyonunda

(16) Galib, s. 67, Nu.: 99-100/Butak, s. 46, Nu.: 55/Artuk, s. 402, Nu.: 1234

Sultan Alâeddin Keykubad'ın 10 Ağustos 1230 tarihinde Celâeddin Harizm-Şah'ı mağlûp etmesi ile, Selçuklu ordusu Amid, Erzen, Meyyafarkin ve Siirt'i yağma ve işgâl eder (1231) (14). Buradan Mardin bölgesine geçerek bu bölgeyi de ele geçirir (H/626 - M/1229). Bu tarihten sonra Keykubad adına bastırılan H/632 (1235) ve H/634 (M/1237) tarihli iki sikkenin bulunması, Artuk Arslan'ın hem Melik Kâmil'e ve hem de aynı anlarda bu bölgede esen Moğol tehlikesine karşı Selçuk himayesine devam ettiği anlamını taşır.

Sultan Alâeddin Keykubad'a karşı kin besleyen Melik Kâmil'in H/633 (M/1236) senesinde Urfa, Harran, Düneysir (Koçhisar)'ı tahrip etmesi ile aralanan Artuklu bağımlılığı, Keykubad'dan sonra II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Amid, Sincar ve Nusaybin'i yeniden Artuk Arslan'a iktâ olarak vermesi ile devam eder. Otuzbeş sene Mardin tahtında oturmuş olan Artuk Arslan ise H/636 (M/1238-39) yılında ölmüş veya Oğlu tarafından öldürülmüştür (17).

Bu duruma göre sayın İbrahim - Cevriye Artuk'un "İstanbul Arkeoloji müzeleri teşhirdeki İslâmi sikkeler kataloğu" 1230 numara da kayıtlı (18) H/636 tarihli Keyhüsrev adına bastırıldığı belirtilen sikkenin şüphe ile karşılanması gerekir çünkü bu tarihte Alâeddin Keykubad henüz hayatta idi. Aynı şekilde, İsmail Galib'in "Mesukat-ı Türkmaniye Kataloğu"nda 101 numarada kayıtlı H/637 tarihli para da şüphelidir zira. Artuk Arslan bu tarihte ölmüş bulunuyordu (19).

Onyedi seneden fazla saltanat sürdükten sonra 45-50 yaşlarında Kayseri'de ölen Keykubad zamanında Selçuklu devleti tam bir ilkbâl devri yaşamış ve halifenin kendisine yazdığı menşur ve mektuplardaki hitabı olan "SULTAN ÜL AZAM" sıfatına tam anlamı ile lâyık olmuştur.

(17) Turan, Doğu, AN. Tarihi, s. 182

(18) Artuk, s. 401 Nu.: 1230

(19) İsmail Galib, Mes. Türk. Kat. s. 68, Nu.: 101

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions.

2. It is essential to ensure that all entries are supported by proper documentation and receipts.

3. Regular audits should be conducted to verify the accuracy of the records and identify any discrepancies.

4. The second part of the document outlines the procedures for handling disputes and resolving conflicts.

5. It is important to establish clear communication channels and protocols for addressing any issues that arise.

6. The third part of the document provides a detailed overview of the financial statements and their components.

7. This section includes a breakdown of the income statement, balance sheet, and cash flow statement.

8. The fourth part of the document discusses the various factors that can impact the overall financial performance of the organization.

9. It highlights the importance of strategic planning and budgeting in achieving long-term success.

10. The fifth part of the document concludes with a summary of the key findings and recommendations.

11. It emphasizes the need for continuous monitoring and evaluation of the financial health of the organization.

12. The sixth part of the document provides a detailed analysis of the market conditions and their potential impact on the business.

13. This section includes a discussion on the current economic trends and their implications for the industry.

14. The seventh part of the document outlines the various risks associated with the business operations and how they can be mitigated.

15. It provides a comprehensive overview of the risk management framework and the role of insurance.

16. The eighth part of the document discusses the importance of maintaining a strong relationship with the stakeholders.

17. It highlights the need for transparency and communication in all business dealings.

18. The ninth part of the document provides a detailed overview of the legal and regulatory requirements that the organization must comply with.

19. This section includes a discussion on the various laws and regulations that govern the business operations.

20. The tenth part of the document concludes with a final summary and a call to action for the management team.

21. It emphasizes the need for a proactive approach to financial management and risk mitigation.

22. The eleventh part of the document provides a detailed overview of the organizational structure and the roles of the various departments.

23. This section includes a discussion on the reporting lines and the responsibilities of each department.

24. The twelfth part of the document discusses the importance of maintaining a strong corporate culture and values.

25. It highlights the need for a shared vision and a commitment to excellence in all business activities.

ALÂATTİN KEYKUBAT'IN OTORİTE ANLATIŞI VE ÜMERA KATLİ MESELESİ

Arş. Gör. Mustafa SAFRAN (*)

Biz bu tebliğimizde, Anadolu Selçuklu Devleti'nin büyük Şultanı Alaattin Keykubat'ın otorite anlayışına ve bu anlayış gereği Türk Tarih literatürüne giren 'Siyaseten Katl' müessesesine devrinde nasıl işlerlik kazandırdığına yer vereceğiz.

Tebliğimize Türk Devletlerinde Tahta çıkma geleneklerine kısaca değinerek başlayıp, Alaattin Keykubat'ın tahta çıkışını, emirlerin tutumunu, sultanla olan mücadelelerini aktarıp, otorite ve siyaseten katl ıstılahlarını açıklayarak, mücadelenin nasıl sonuçlandığını devrin kaynaklarından naklederek izaha çalışacağız.

Tebliğimizi hazırlarken üç önemli kaynak eserden, bunun ilaveli tercümesi İbn-i Bibi'nin "El Evamir"ül Alaniyye fil umur'ul Ala'iyye" Yazıcıoğlu Ali'nin "Tevarih-i Âli Selçuk" adlı eserinden ve anonim Selçuknameden istifa ettik. Bu eserlerden faydalanmak iyi bir arapça ve Farsça bilgisini lüzumlu kılmakta idi. Bu konuda karşılaştığımız güçlükleri aşmada bizden yardımlarını esirgemeyen, sayın hocalarım Prof. Dr. M. Altay Köymen ve Doç. Dr. K. Yaşar Koprıman'a huzurlarınızda teşekkür etmek istiyorum.

İncelendiğinde görülecektir ki, Türk Devletlerinde, tahtı hanedanın muayen azasına inhisar ettiren bir gelenek yerleşmemiştir. Zaman zaman bazı temayüllerin meydana çıktığı doğrudur. (Veliahd tayini, büyük oğulların veya küçüklerin tercihi gibi) Fakat esas, daima tahtın ilâhi takdire açık tutulmasıdır. Bu telâkki karşısında bütün diğer adet ve teamüller hükümsüz kalmıştır. Hanedanından biri, şu veya bu şekilde fiilen tahtı ele geçirdimi, artık onun meşrûiyeti, nazari ve hukuki bakımdan bir mesele olmamaktadır. Asırların yenemediği bu esas davranış, Türklerde hakimiyetin menşei ve mahiyeti hakkında eski dini inançlara dayanan kökleşmiş telâkkilerle münasebettar görünmektedir. Bu davranış, Orta-Asya ge-

(*) Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi

leneklerine daha yakın olan Türk kavimlerinde daha kuvvetle tezahür etmektedir. (1)

Bu kısa ön açıklamamızdan sonra Alâattin Keykubat'ın tahta çıkışı konusunu izaha çalışalım.

Agabeyi Keykâvus'un vefatı üzerine ümera ve ülemadan ileri gelenler toplanarak kimin tahta geçirileceğini müzakereye başladılar. Bu müzakere meclisinde; Seyfettin Ayaba, Pervane Şerafettin Muhammed, Mübarizüddin Çavlı, Emir-i Meclis Mübarizeddin Behramşah, Emir-i Ahur Zeynettin Başara, ilim ve fazilet muhakemesiyle meşhur vezir Mecdeddin Ebubekir, Melik'ül Küttab Şemsüttin Hamza bin Müeyyedettin Tuğral ve Nizamettin Ahmet gibi devrim önde gelen simaları vardı. (2)

Beylerin bir kısmı Alâattin'in, Sultanın ortanca kardeşi olduğunu taç ve tahta ondan daha lâyık kimse olmadığını ileri sürerken, vezir Macdetin ve Şerafettin Muhammed ise, onunla Tokat'da beraber olduklarını kindar, kibirli ve kıskanç biri olduğunu belirterek muhalefet ediyorlardı. Uzun müzakerelerden sonra Melik'ül Ümera Seyfettin Ayaba ve Emir-i Meclis Mübarizettin Behramşah ağırlıklarını koyarak muhalif fikirleri bertaraf edip, Melik Alâattin'in saltanatına herkesi kerhen de olsa razı kıldılar. (3)

Alâattin bu sırada Malatya yakınlarında Kezipert kalesinde hapse bulunuyordu. (Bu onun ikinci hapis yeri idi. İlk hapis edildiği kale Minşar kalesi idi.) Melik'ül Ümera Seyfettin Ayaba, daha önce kardeşler arasındaki (Keykavus-Keykubat) mücadele sonunda yenilen Alâattin'i Malatya'ya hapse kendisinin götürdüğünü bu yüzden yeni sultanın kendine karşı haset içinde olabileceğini "Sultanlık müjdesini verip, yolda ona ihlâsla hizmet gösterip gönlüne gireyim" diyerek icazet alıp, ölen sultanın yüzüğünü ve mendilini (destmalini) yanına alarak yola koyuldu.

Alâattin gelenlerden endişeye kapılmış, genç agabeyisinin ölebileceğine ihtimal vermiyerek kendi sonunun geldiğini zannetmişti. (4) Adet üzere hareket edilerek, önce taziyet bildiren sonra sultanlık müjdesini veren Seyfettin Ayaba, önceki hadiselerden dolayı aman dileyerek affını istedi. Aman mektubunu kendi eliyle yazan

(1) Halil İnalcık; Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi, s: 73, SBFD, XIV, sayı 1

(2) İbn-i Bîbî; El Evamir'ül Alaniyye Fil Umur'ül Alâiyye, TTK bas. s: 201-202 Yazıcıoğlu Ali; Tevarih-i Âli Selçuk, Hautma nşr. s. 189

(3) Yazıcıoğlu Ali; Age. s. 189

(4) İbn-i Bîbî; Age. s. 205, Yazıcıoğlu Ali, s. 190 Geniş bilgi mevcuttur.

Alâattin Keykubat'ın bu hareketiyle teselli bulmayan Ayaba, Tanrı kitabı üzerine yemin etmesini istedi. Keykubat bunu da yerine getirerek "Melik'ül Ümera Seyfettin'e ecel erişinceye değin benden ve benim etba' ve eşya' amdan (emrimdekilerden ve kullarımdan) melik'ül ümeranın can ve tenine mal ve davarına ziyan erişmeye" diyerek and içti. (5)

İşte bundan sonra S. Ayaba ancak rahatlayabilmiş yüreğine su serpilmmişti. Artık sultanın sadık bir bendesi ve Emir'ül Ümerası olabilirdi.

Önce Sivas'da daha sonrada Kayseri'de cultus merasimleri icra edilerek Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı olan Alâattin Keykubat devleti zirveye çıkarma yolunda azmetti.

1223 yazında Sultan Kayseri'ye geldiğinde asıl konumuzu teşkil eden hadise zuhur etti.

Alâattin Keykubat gibi mutlak bir hükümdar ile büyük emirleri arasında kudret ve nüfuzları ile karşılıklı bir çatışma ve kuşku baş gösterdi. Zira Gıyasettin Keyhüsrev devrinden beri bu sultanı, sonra Keykavus ve yukarıda belirttiğimiz gibi Alâattin Keykubat'ı tahta çıkaran bu beylerin gittikçe nüfuz ve kudretleri artmış ve devletin idaresinde başlıca söz sahibi haline gelmişlerdi. Bunlar arasında; Seyfettin Ayaba, Zeynettin Başara, Mübarizüddin Behramşah ve Bahattin Kutluca en önde gelenlerin teşkil ediyordu. Bu beylerin siyasi nüfuz ve mevkileri kadar maiyetlerinin çokluğu ve zenginlikleride kudret ve hareketlerine tesir ediyor, hatta devlet işlerine müdahaleleri de haddini aşmış bulunuyordu. -Devlethanede işi olanlar için tavsiye edilen kişi S. Ayaba olmuştu- Sultanın saray mensupları için matbahında günde 30 koyun kesildiği halde, S. Ayabanın konağında 80 koyun sarfedildiği ve diğer bütün beyler üzerinde nüfuzu hakim olduğu, emrinden çıkmadıkları kaydedilmektedir. (6)

Bununla beraber Sultan onları idareye çalışıyor fakat hususi meclislerinde kendilerinden şikayet ediyordu. Bu durum iki taraf arasında dedikodu ve kuşkuları artırıyordu. Kaynak diliyle; "Sultana bi kıyas tahakkümler itmeğe başladılar ve ayaklarını kendi hadleri dairesinden ve mertebeleri miktarından taşra (dışarı) tecavüz ittiler." (7)

(5) Yazıcıoğlu Ali; Age. s. 190

(6) O. Turan; Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, s. 329 II. bas. 1984, İst.

(7) Yazıcıoğlu Ali; Age. s. 271

Sultanın Konya'dan sonra Sivas surlarının inşasına emirleri zorlaması, memnuniyetsizliği daha da körüklemiştir. Zira maddi ve manevi birçok külfetler! emirleri beklemektedir.

Nihayet emirler işi daha da ileri götürerek, Sultanı Seyfettin Ayaba'nın köşkünde bir ziyafete davet edip onu komplo ile düşürüp küçük kardeşi Koyulhisar meliki Celâlettin Keyferidün'u tahta çıkarmak ve bütün devlet işlerini eline almak kararı ile anlaştılar. Bu komplodan Hokkabazoğlu vasıtasıyla haberdar olan Keykubat (8) davete mazeret göstererek icabet etmemiş fakat ihtiyatlı davranarak şimdilik ses de çıkarmamıştı.

Emirlerin Sultana karşı yaptıkları hareketlerden şu hususları tesbit etmemiz mümkündür.

Sultanın mutlak otoritesi sınırlandırılmak istenmektedir.

Tahtına karşı bir tehlike başgöstermiştir.

Sultanın hayatına kasd vardır.

Sultanı tahkir ve tahrir etme mevcuttur.

Devlete karşı isyana girişilmesi mevzubahistir.

Emirlerin görevde başarısızlıkları sözkonusudur.

Tebliğimizin ana teması işte bu mesele için, neye dayanarak nasıl bir çarenin düşünüldüğü ve uygulandığı, sonucun ne olduğudur.

Önce şu iki "otorite" ve "siyaseten Katl" istilahlarını açıklayalım.

Otorite deyince; yeterliliğine herkesi inandırarak bir kimsenin kendisine sağladığı itaat ve güven, yaptırma, yasak etme hakkı ve gücü akla gelir. Sözkonusu olan, Sultanın Devlet otoritesi ise; bu hak ve gücü Ümera, Ulema, ve Reaya üzerinde en iyi şekilde tesis etmek demektir.

"Siyaseten Katl" ise; Sultanın ülke idaresi ve politika zaruretleri ile verdiği ölüm cezasıdır. Bu ceza İslâm hükümdarının mutlak otoritesine dayanarak verdiği en ağır cezadır. (9)

Siyaseten Katl bir hukuku kurum olarak Abbasiler zamanında ortaya çıkmıştır. İslâm'dan önceki Arap gelenekleri, Sasani ve Bizans kültürünün birleşmesi, tarihi ve sosyal amillerinde etkileri ile

(8) Yazıcıoğlu Ali; Age. s. 272

(9) Ahmet Mumcu; Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl, s. 2, 1985 Ankara

“Siyaseten Kâtl” kurumu İslâm hukukuna sokmuştur. İslâm medeniyetine giren Türklerde de zaten daha önce hükümdarın böyle bir yetkisi tanındığından kurum derhal benimsenmiş ve Osmanlı Devletine gelinceye kadar bütün Türk-İslâm Devletlerinde yaşamıştır. (10)

Biraz önce emirlerin Sultanla olan mücadelesinin hangi noktalara ulaştığını ana başlıklar altında toplamıştık. Görünen odur ki, devlet otoritesinde müthiş bir zaaf sözkonusudur. Bu zaaf birçok gaileninde habercisi olma yolundadır. Tarihen sabittir ki yukarıda tesbit ettiğimiz, emirlerin haddini aşan davranışlarından sadece ve sadece biri dahi “Siyaseten Kâtl” için yeterli sebeptir. Devlet için alınması gerekli acil bir tedbir lüzumludur. Fakat muhatab bir değil birkaç kişidir; bunlar da çok nüfuzlu kimseler olup tedbiri ters-yüz edebilecek kişilerdir.

Öyleyse çok ince ve hassas bir planın tatbikine zaruret vardır. Nasıl bir yol izlenmiştir?

Sultan önce çok güvendiği Hokkabazoğlu, Mübarizüddin İsa ve Emir Komnenos ile ittifak ederek beylerin bertaraf edilmesini kararlaştırmıştır. Yer olarak önce Antalya seçilmiş fakat buna hakimi Ertokuş'un beyler ile arasının iyi olduğu, yeterli tedbir alınmayacağı gerekçesiyle Kayseri'de karar kılınmıştır.

Sultan, ilkönce Beylerin saraya ve toplantılara bir çizmece müstesna, silahlı maiyetleri ile gelmelerini emrederek, bu usulün kaide haline gelmesini temin etmiş keyfiyet muhalif beylere hissettirilmemiştir.

Birgün, beyleri saraya (Devlethaneye), bezm-ü şarap meclisine davet etti. Emirler saraya girince perdedar ve kapıcılar derhal kapıları kapatıp kimseyi içeriye almadılar. Sultanın hassa kullarından silahlananlar bahçede gizlice nöbet tutuyorlardı. Adet ve töre üzre sürmekte olan meclisten kalkanlar teker teker tutuklanıp bir eve hapsedilecekti. İlk dışarı çıkan Seyfettin Ayaba oldu. Mübarizüddin İsa önüne çıkarak “hüküm şöyledir ki bey bu odaya gire” dedi. Ayaba cevap vererek “yanlış ola” dediyse de “gerçektir” cevabını alınca, birgün saray bahçesinde gezinirken sultanın “yaşlı ağaçları koparıp yerlerine tazelerini dikmek gerek” dediği aklına gelerek mukadderatı içine doğdu. Artık tedbir için zamanın çoktan geçmiş olduğunu, kızarak kendi kendine itiraf etti. (11)

(10) Ahmet Mumcu; Age. s. 27

(11) Yazıcıoğlu Ali; Age. s. 275

Ondan sonra Zeynettın Başara, Bahattın Kutluca, Mübarizüddin Behramşah ve diğer beyler teker teker tutuklanıp evlere hapsedilir.

Beyler yakalanınca derhal evlerine memur gönderilip mal ve servetleri tesbit edildi. Evleri mühürlenip muhafaza altına alındıktan sonra hazinece müsadere edildi. Hazine para ve mücevherle doldu taşı. (12)

Alâeddin Keykubat, Kayseri subaşısı Mecdettin İsmail'i muhaliflerin reisi Seyfettin Ayabaya gönderdi. "Küstahlık mucibi ve tahakküm sebebini" sordu. Onun buna cevabı şöyle oldu: "Gurbet zamanında seni ve kardeşini omuzlarımda taşıdım ve yetiştirdim, uzun saçlarınızı taradım, sizi beslemek için Rüm dilinde alış-veriş yaptım, babanızın mutahher naşını Rüm'dan islâm diyarına getirdim. Seni vezir ve beylerin hilafına hapisden çıkarıp tahta oturttum. Babanın kulları arasında kimse benim rütbeme sahip değildir. Eğer tahakküm kıldımca bunu bu vesile ile yaptım ve hapisden çıkarırken bana verdiğin ahd ve misaka itimad ettim. Bu sebeble sultanın benden daha sadık adamı yoktur ve zamanı gelince benim kadrim anlaşılacak fakat pişmanlığın bir faydası olmayacaktır." dedi. Bu sözler sultana eriştiğinde "gönlünün ayrılmı kabaran, iyice katılaşılan gızet ve kesâveti ziyade olan" sultan derhal başının teminden ayrılmasını emretti.

Zeynettın Başara zindanda öldü. Mübarizüddin Behramşah Zamanlı kalesine hapsedildi. Bahattın Kutluca Tokat'a gönderilip bertaraf edildi.

Anonim Selçukname bertaraf edilen emirlerin 24 kişi olduğunu kaydetmektedir. (13) Değişik kaynaklarda bu sayı 40'a kadar çıkmaktadır.

Daha sonra, tepelenen ve ölen beylerin köleleri ve hizmetkarlarının çokluğundan, fitne çıkarmasından endişelenen sultan, buyurdu ki; "cümlesi siyaset (katl) edile". (14)

Bu haberi duyan Emir Komnenos ertesi gün Sultan huzuruna çıkarak durumunu şu şekilde izah etti. "Bu emirden sonra elimde bir kul ve bir rükâpdar kaldı." Kullarım; "Bugün Seyfettin'in ve kullarının başına gelenler yarın senden bir günah sadır olursa bizim ba-

(12) İbn-i Bibi; Age. s. 264-274; Yazıcıoğlu Ali; Age. s. 276

(13) Osman Turan; Age. s. 34, Yazıcıoğlu Ali; Age. s. 277

(14) Yazıcıoğlu Ali; Age. s. 279 "siyaset" kelimesi "katl" manasında kullanılmaktadır.

şımıza gelir biz şimdiden kendi başımızın çaresine bakarız" diyerek dağıldılar dedi.

Sultan bunun üzerine "ol hüküm batıl ola" diyerek, şöyle buyurdu; "beylerin muteber adamlarını kalelere, çocuk kölelerden lâ-yık clanlar "taştaneye" kalanların "tabakalara" teslim edilerek tah-sil ve terbiyeleri sağlana" dedi. Hüküm üzre böyle hareket edildi.

Alaeddin Keykubat'ın muhalif emirleri idam tarihini yalnız Ananım Selçukname kaydetmiş, 6 Haziran 1223 gününü vermiş-tir. (15)

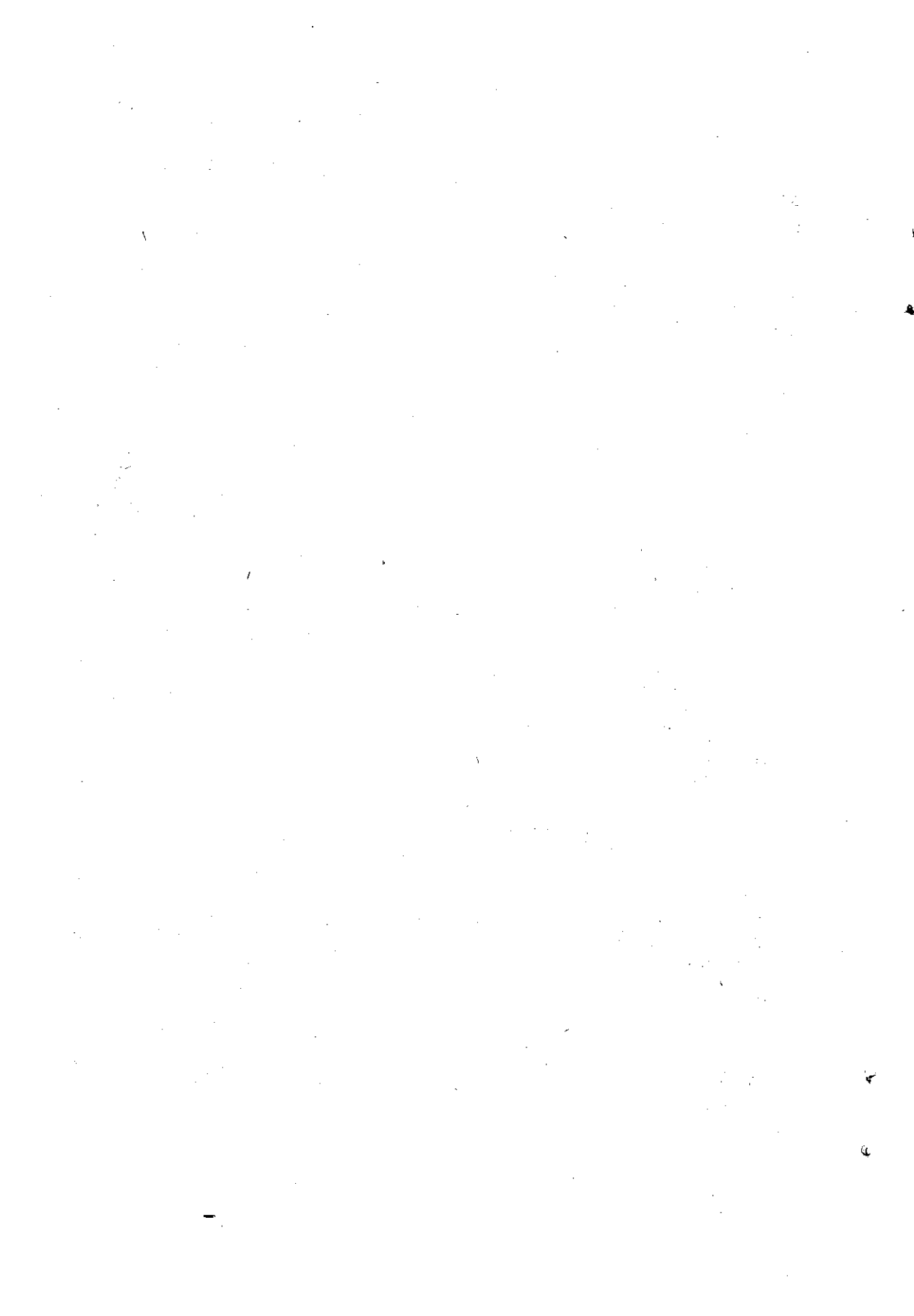
Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz :

Genç fakat çok yüksek bir zekaya, kudret ve iradeye sahip bu-lunan Sultan bu mücadeleyi kazanmış, kendi sadık adamlarını ta-yin edip otoritesini tesis ederek, Devleti artık kendi yüksek görüş ve programlarına göre şan ve şerefe kavuşturma mücadelesine gi-rişmiştir. Bu büyük Selçuklu Sultanı'nın bu hareketi ilk bakışta -Tecrübeli devlet adamlarının bertaraf edilmesiyle- devleti zayıflat-mış gibi görülebilir. Aksine açılan yeni devrin sosyal, siyasi, ve eko-nomik bir değerlendirilmesi yapıldığı zaman Selçuklu Türkiyesinde mükemmel bir yükseliş olduğu gözlenmektedir.

Şimdi meseleyi bir başka açıdan bakarak değerlendirelim. Sul-tan otoritesini temin için böyle bir yola başvurmamış olsaydı du-rum ne olurdu?

Sultan ve beyler arasında mücadele uzayıp gider bundan dev-let kapanamayacak yaralar alabilirdi. Bu mücadele beylerin mu-vaffakiyeti ile neticelenseydi ya saltanat buhranı sözkonusu olur ya da beylerin tahakkümüne girecek bir sultanın tahta çıkarılma-sı mevzubahis olurdu. Yürütebileceğimiz bu ihtimallerin hepsinde devleti inhitata sürükleyebilecek büyük hadiselerin olacağı tarihen sabittir. Şüphe yoktur ki; devlethanesinde (sarayında hükümetin-de - zirvesinde) huzur, güven ve birliği sağlayamamış olan bir dev-letin milletine verebileceği birşey yoktur.

Bütün bunlardan sonra "Ve her kimesneye evlâdımdan salta-nat müyesser ola, karındaşların nizam-ı alem için katletmek mü-nasıptır" diyerek kanunnamesinde yer veren F. S. Mehmet'e hak vermemek mümkün müdür?

**SEMPOZYUMDAN
GÖRÜNTÜLER**

RECEIVED
MAY 10 1964
U.S. DEPARTMENT OF AGRICULTURE
WASHINGTON, D.C.

Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Halil CİN sempozyumu açış konuşmasını yaparken.

Bir başka tebliğ de Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'den.

Prof. Dr. Refet Yınanç tebliğini sunuyor.

Önde Prof. Dr. Halil CİN ve Prof. Dr. O. Cenap Tekinşen, arka plânda ise Prof. Dr. Leylâ Kalaycıoğlu, Yrd. Doç. Dr. Dinçer Bedük, Prof. Dr. Saim Karakaplan, Prof. Dr. Şinasi Yetkin ve Doç. Dr. Oktay Yazgan sempozyumu izliyorlar.

Sempozyuma teşrif eden dinleyicilerden bir kesit.

